

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ІВАНА ПУЛЮЯ

Кафедра економіки та фінансів

**Конспект лекцій з навчальної дисципліни
“ФІНАНСИ”
для здобувачів першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти усіх форм навчання за
освітньо-професійними програмами
економічних спеціальностей**

ТЕРНОПІЛЬ, 2022

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Фінанси» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти усіх форм навчання за освітньо-професійними програмами економічних спеціальностей / Укладач: Крамар І.Ю. Тернопіль: ТНТУ, 2022. 160 с.

Укладач: Ірина КРАМАР

доктор економічних наук,

професор кафедри економіки та фінансів ТНТУ ім. І. Пулюя

Рецензенти: Наталія МАРИНЕНКО

доктор економічних наук,

професор кафедри економіки та фінансів ТНТУ ім. І. Пулюя,

Андрій КРУПКА

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економіки та фінансів ТНТУ ім. І. Пулюя

Затверджено на засіданні кафедри економіки та фінансів Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя (протокол № __ від __ __ р.).

Схвалено та рекомендовано до друку науково-методичною комісією факультету економіки та менеджменту Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя (протокол № __ від __ __ р.).

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	4
Тема 1. СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ, ЇХ ФУНКЦІЇ І РОЛЬ	8
Тема 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ	12
Тема 3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ	33
Тема 4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА	41
Тема 5. ДЕРЖАВНІ І МІСЦЕВІ ФІНАНСИ	52
Тема 6 ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА СИСТЕМА	66
Тема 7. СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК. ДЕРЖАВНІ ЦІЛЬОВІ ФОНДИ	79
Тема 8. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	85
Тема 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ	100
Тема 10. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ІНШІ СВІТОВІ СТРУКТУРИ	111
Тема 11. ФІНАНСОВИЙ РИНОК. ФОНДОВИЙ РИНОК	114
Тема 12. ВАЛЮТНИЙ ТА КРЕДИТНИЙ РИНКИ. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ І ДЕРЖАВНИЙ БОРГ	130
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ	156
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ	158
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	159

АНОТАЦІЯ

1. Мета вивчення навчальної дисципліни «Фінанси»: формування знань щодо теоретичних та практичних аспектів у сфері функціонування фінансів, їхньої ролі та місця в процесі макрорегулювання, алокації ресурсів; вивчення сукупності фінансових відносин, які виражають розподіл і перерозподіл вартості валового внутрішнього продукту на макро- та макрорівнях; розвиток у майбутніх спеціалістів здатності до самостійного мислення у сфері фінансів за допомогою сучасних фінансових категорій.

За результатами вивчення дисципліни студент повинен продемонструвати такі **РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ** і передбачає формування та розвиток у студентів **КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ**:

ОПП «ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ», СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 076 «ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ»

ПРН 1. Використовувати базові знання з підприємництва, торгівлі і біржової діяльності й уміння критичного мислення, аналізу та синтезу в професійних цілях.

ПРН 2. Застосовувати набуті знання для виявлення, постановки та вирішення завдань за різних практичних ситуацій в підприємницькій, торговельній та біржовій діяльності.

ПРН 11. Демонструвати базові й структуровані знання у сфері підприємництва, торгівлі та біржової діяльності для подальшого використання на практиці.

ПРН 13. Використовувати знання форм взаємодії суб'єктів ринкових відносин для забезпечення діяльності підприємницьких, торговельних та біржових структур.

ПРН 18. Знати основи обліку та оподаткування в підприємницькій, торговельній і біржовій діяльності

інтегральної:

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та проблеми у сферах підприємницької, торговельної та біржової діяльності або в процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів організації і функціонування підприємницьких, торговельних, біржових структур і характеризується комплексністю та невизначеністю умов;

загальних:

ЗК 1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК 2. Здатність застосовувати отримані знання в практичних ситуаціях

спеціальних (фахових):

СК 1. Критичне осмислення теоретичних засад підприємницької, торговельної та біржової діяльності.

СК 3. Здатність здійснювати діяльність у взаємодії суб'єктів ринкових відносин.

СК 8. Здатність застосовувати основи обліку та оподаткування в підприємницькій, торговельній, біржовій діяльності

ОП «МЕНЕДЖМЕНТ», СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 073 «МЕНЕДЖМЕНТ»

ПРН 3. Демонструвати знання теорій, методів і функцій менеджменту, сучасних концепцій лідерства.

ПРН 4. Демонструвати навички виявлення проблем та обґрунтування управлінських рішень.

ПРН 12. Оцінювати правові, соціальні та економічні наслідки функціонування організації.

ПРН 16. Демонструвати навички самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань, бути критичним і самокритичним.

інтегральної:

здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми, які характеризуються комплексністю і невизначеністю умов, у сфері менеджменту або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та методів соціальних та поведінкових наук;

загальних:

ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 9. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 10. Здатність до проведення досліджень на відповідному рівні.

ЗК 15. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

спеціальних (фахових):

СК 6. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо.

СК 12. Здатність аналізувати й структурувати проблеми організації, формувати обґрунтовані рішення

ОП «МАРКЕТИНГ», СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 075 «МАРКЕТИНГ»

ПРН2. Аналізувати і прогнозувати ринкові явища та процеси на основі застосування фундаментальних принципів, теоретичних знань і прикладних навичок здійснення маркетингової діяльності

ПРН3. Застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань у сфері маркетингу.

ПРН11. Демонструвати вміння застосовувати міждисциплінарний підхід та здійснювати маркетингові функції ринкового суб'єкта

ПРН12. Виявляти навички самостійної роботи, гнучкого мислення, відкритості до нових знань, бути критичним і самокритичним.

інтегральної:

здатність вирішувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері маркетингової діяльності або у процесі навчання, що передбачає застосування відповідних теорій та методів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов;

загальних:

ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК7. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК11. Здатність працювати в команді.

спеціальної (фахової):

СК11. Здатність аналізувати поведінку ринкових суб'єктів та визначати особливості функціонування ринків

ОП «ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ», СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 281 «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ»

ПРН 1. Використовувати базові знання з історичних, культурних, політичних, соціальних, економічних засад розвитку суспільства.

ПРН 4. Знати структуру та особливості функціонування сфери публічного управління та адміністрування.

ПРН 11. Уміти здійснювати пошук та узагальнення інформації, робити висновки і формувати рекомендації в межах своєї компетенції.

ПРН 16. Використовувати дані статистичної звітності, обліку та спеціальних досліджень у професійній діяльності.

інтегральної:

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері публічного управління та адміністрування або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та наукових методів відповідної галузі і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

загальних:

ЗК 1. Здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 8. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 9. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

спеціальної (фахової):

СК 10. Здатність до дослідницької та пошукової діяльності в сфері публічного управління та адміністрування

ОП «ДІДЖИТАЛ-ОБЛІК ТА КОНСАЛТИНГ», СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 071 «ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ»

ПРН 1. Знати економічні категорії та закони для розуміння зв'язків, що існують між процесами та явищами в різних економічних системах.

ПРН 2. Розуміти місце предметної області в загальній базі знань та значення облікової, податкової і статистичної систем в інформаційному забезпеченні користувачів під час розв'язання проблем сфери економічної відповідальності підприємств.

ПРН 9. Дотримуватися вимог податкового законодавства щодо розрахунку і сплати податків, зборів, обов'язкових платежів, їх обліку та формування податкової звітності суб'єктів господарювання.

ПРН 11. Визначати й аналізувати фінансово-економічні показники діяльності підприємства для виявлення резервів раціонального використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

ПРН 13. Аналізувати особливості функціонування підприємств для здійснення обліку їх господарської діяльності.

інтегральної:

здатність вирішувати типові спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері обліку та оподаткування або у процесі навчання, що вимагає застосування положень і методів економічних наук, та може характеризуватися певною невизначеністю умов; нести відповідальність за результати своєї діяльності; здійснювати контроль інших осіб у визначених ситуаціях;

загальних:

ЗК 5. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 6. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 7. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

спеціальної (фахової):

СК 11. Здатність організовувати власну професійну діяльність, застосовувати знання для розв'язання практичних ситуацій, ухвалювати рішення відповідно до законодавства

ОП «ЕКОНОМІКА», 051 «ЕКОНОМІКА»

ПРН. 3. Знати та використовувати економічну термінологію, пояснювати базові концепції мікро- та макроекономіки.

ПРН 4. Розуміти принципи економічної науки, особливості функціонування економічних систем.

ПРН 6. Використовувати професійну аргументацію для донесення інформації, ідей, проблем та способів їх вирішення до фахівців і нефахівців у сфері економічної діяльності.

ПРН 9. Усвідомлювати основні особливості сучасної світової та національної економіки, інституційної структури, напрямів соціальної, економічної та зовнішньоекономічної політики держави.

ПРН 11. Вміти аналізувати процеси державного та ринкового регулювання соціально-економічних і трудових відносин.

ПРН 12. Застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати.

ПРН 15. Демонструвати базові навички креативного та критичного мислення у дослідженнях та професійному спілкуванні.

ПРН 16. Вміти використовувати дані, надавати аргументацію, критично оцінювати логіку та формувати висновки з наукових та аналітичних текстів з економіки.

ПРН 21. Вміти абстрактно мислити, застосовувати аналіз та синтез для виявлення ключових характеристик економічних систем різного рівня, а також особливостей поведінки їх суб'єктів.

ПРН 23. Показувати навички самостійної роботи, демонструвати критичне, креативне, самокритичне мислення.

інтегральної:

здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в економічній сфері, які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки.

загальних:

ЗК3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК8. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК12. Навички міжособистісної взаємодії.

спеціальної (фахової):

СК1. Здатність виявляти знання та розуміння проблем предметної області, основ функціонування сучасної економіки на мікро-, мезо-, макро- та міжнародному рівнях.

СК5. Розуміння особливостей сучасної світової та національної економіки, їх інституційної структури, обґрунтування напрямів соціальної, економічної та зовнішньоекономічної політики держави.

СК8. Здатність аналізувати та розв'язувати завдання у сфері економічних та соціально-трудових відносин

Тема 1. СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ, ЇХ ФУНКЦІЇ І РОЛЬ

План лекційного заняття:

1. Предмет науки про фінанси. Об'єктивні передумови виникнення і розвитку фінансів.
2. Функції фінансів.
3. Фінансові ресурси як матеріальні носії фінансових відносин.

Очікувані результати навчання:

1. Розуміти сутність понять «фінанси», «фінансові ресурси».
2. Знати передумови виникнення фінансів.
3. Вміти визначати, аналізувати проблеми щодо накопичення фінансових ресурсів.
4. Розуміти сучасні тенденції у сфері фінансів та вплив різних факторів на їх локалізацію.

1. Предмет науки про фінанси. Об'єктивні передумови виникнення і розвитку фінансів

Фінанси є історично сформованою, складною та багатогранною економічною категорією.

Вперше термін «фінанси» з'явився у XIII столітті. Він походить від середньовічного латинського терміну «*financia*», що означає обов'язкову сплату грошей на користь держави. Так тривало майже до початку XVIII ст. Під фінансами розуміли державне публічне господарство або господарство будь-якого державного утворення, наприклад міська община.

У XVIII ст. трактування поняття фінансів як державного господарства мало подальший розвиток. Державні утворення різного рівня стали називатися союзами публічного змісту, а фінанси – формами та методами добування коштів і їх витрачання цими союзами при виконанні покладених на них функцій. Згодом функціонування держави ускладнювалось, що супроводжувалось розростанням судочинного, виконавчого та фінансового апарату, а також ускладнювались процеси господарювання, призводячи до появи надлишкового товару, грошей. Тоді терміном фінанси почали позначати значно ширше коло економічних явищ, ніж виключно податки.

Найвищого розквіту фінанси досягли у XX ст., коли функції держави набагато розширилися і вдосконалилися, а товарно-грошові відносини посіли головне місце в економічних системах. Фінанси перетворилися на

універсальний і надзвичайно активний елемент економічного життя, розвинулися методи і форми мобілізації коштів та їх розподіл у державі.

Отже, **основними передумовами виникнення фінансів є:**

1. Виникнення держави.
2. Виникнення товарного виробництва.
3. Розширене відтворення, яке включає 4 стадії: виробництво, розподіл, обмін, споживання (мова йде про ВВП).
4. Дія економічних законів (н-д, закон попиту, закон пропозиції, рівновага попиту і пропозиції).

Фінанси – це особлива, специфічна форма виробничих відносин, пов'язана з процесом розподілу і перерозподілу частини вартості виробленого в країні ВВП, утворенням і використанням на цій основі цільових централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільного призначення.

Фінанси обслуговують кругообіг та обіг виробничих фондів у грошовій, виробничій та товарній формах, а також охоплюють податкові платежі населення, позики, депозитні вкладення. Через фінансові важелі держава надає населенню кредити, регулює індивідуальну трудову діяльність, здійснює управління соціально-економічними процесами, визначає темпи та пропорції суспільного відтворення.

Фінанси сприяють забезпеченню збалансованості економіки держави на основі досягнення відповідності між матеріальними і грошовими ресурсами. Фінанси надають можливість державі формувати цільові фонди грошових ресурсів суспільного призначення, необхідні для виконання всіх функцій держави.

2. Функції фінансів

Сутність кожної економічної категорії детально розкривається в її функціях, які характеризують суспільне призначення даної категорії.

При визначенні функцій фінансів в економічній літературі склалось 2 підходи:

I – *традиційний* для вітчизняної науки, який відзначає, що фінанси виконують три функції: **розподільчу, перерозподільчу; контрольну**. В даному випадку, одні і ті ж самі функції фінансів розповсюджуються як на фінанси суспільного сектора економіки, так і на фінанси бізнесу. Базовим матеріальним підґрунтям для цього було існування державної форми власності на засоби виробництва та практична уніфікованість фінансів держави та фінансів підприємств організацій, а фінансові ресурси, як і гроші, виконували роль облікових одиниць;

II – *західний підхід*, який відокремлює функції фінансів суспільного сектора економіки та функції фінансів бізнесу.

Згідно цього підходу **фінанси суспільного сектора виконують наступні функції:**

✓ *Алокаційна*, зміст якої полягає в тому, що за допомогою фінансів створюється суспільний сектор економіки. Фактично алокаційна функція фінансів забезпечує розміщення обмежених ресурсів між суспільним та приватним сектором економіки. Інструментами реалізації цієї функції є: стягнення податків, емісія позик, націоналізація власності тощо.

✓ *Перерозподільна*. Її зміст полягає в тому, що з допомогою податків, дотацій, субсидій, трансфертів, страхування, гарантій та позик досягається перерозподіл добробуту громадян у суспільстві.

✓ *Стабілізаційна*. Зміст її полягає в тому, що держава, маніпулюючи обсягами своїх доходів та видатків, запозичень та операцій з власністю, за допомогою інструментів фіскальної політики вдається до мінімізації коливань в економіці, запобігаючи економічному буму та спаду.

Фінансам бізнесу притаманні наступні функції:

✓ *Фондоутворююча* функція, котра передбачає що функціонування фінансів бізнесу повинно забезпечувати формування фондів фінансових ресурсів суб'єкта підприємницької діяльності.

✓ *Розподільча* функція - передбачає розподіл доходів та фінансових результатів діяльності підприємства відповідно до цілей та стратегії розвитку підприємства, визначаються доходи на спожиті фактори виробництва.

✓ *Перерозподільча* та стимулююча функція, що пов'язані із розміщенням наявних ресурсів підприємства у найоптимальніший спосіб з метою одержання максимального прибутку, збільшення добробуту власників (акціонерів), витіснення конкурентів.

3. Фінансові ресурси як матеріальні носії фінансових відносин

Фінансові ресурси – фонди грошових засобів, що формуються підприємствами, державою та населенням, і використовуються для розширеного виробництва, матеріального стимулювання працівників, задоволення соціальних потреб тощо.

Обсяг фінансових ресурсів держави залежить від ступеня розвитку економіки країни, методів господарювання. Головним джерелом фінансових ресурсів є ВВП.

В залежності від рівня, на якому проходить формування і використання фінансових ресурсів, їх поділяють на:

- централізовані – які утворюються на рівні держави, окремих адміністративно-територіальних одиниць, об'єднань, міністерств;
- децентралізовані – створюються окремими підприємствами.

Також фінансові ресурси поділяють на власні і позичені.

Власні фінансові ресурси — це грошові кошти, отримані в процесі здійснення фінансово-господарської діяльності. До них належать доходи, прибутки, статутний капітал.

Позичені ресурси – це грошові кошти, отримані в результаті кредитів і займів, які набувають характеру заборгованості, а саме банківські кредити, запозичення в міжнародних фінансових організацій, кошти залучені на фондовому ринку тощо.

Фактори, що впливають на величину фінансових ресурсів:

1. Ефективність господарської діяльності (фактори росту – величина прибутку, обсяги реалізації тощо).
2. Частка національного багатства країни, що залучається в господарський оборот (обсяги земельних і лісових угідь, водних ресурсів, основного капіталу тощо).
3. Масштаби перерозподільчої, алокаційної та регламентуючої активності держави, що відображається у ставках податків, відрахувань тощо.

Методи формування фінансових резервів:

1. Бюджетний – створення при кожному бюджеті відповідних резервів для фінансування видатків, пов'язаних із надзвичайними подіями.
2. Страховий – створення резервів страховими організаціями для відшкодування витрат, пов'язаних з страховими випадками.
3. Господарський – формування фінансових резервів підприємств, банків та іншими установами.

Контрольні питання

1. З'ясуйте сутність історичного розвитку терміна "financia"?
2. Якими факторами зумовлено формування категорії "фінанси"?
3. Які функції притаманні фінансам?
4. Охарактеризуйте кожен з етапів розвитку фінансів.
5. Визначте головні історичні передумови запровадження терміна "фінанси".

Тести для самоперевірки:

1. Термін "finis" використовувався у грошових відносинах, що виникали між державою та населенням, і трактувався як:
 - а) умова кредитної угоди
 - б) завершення грошового платежу
 - в) документ про сплату мита

- г) документ, що зобов'язує погасити отриманий кредит
2. У якому столітті відбулося формування терміна "financia":
- а) у XV ст.
 - б) у XII ст.
 - в) у X ст.
 - г) у XIV ст.
3. Вчений-економіст, який запропонував термін «фінанси»:
- а) Дж. М. Кейнс
 - б) Ж. Боден
 - в) А. Сміт
 - г) Д. Рікардо
4. Як називається процес виробництва матеріальних благ з метою задоволення суспільних потреб, який включає такі стадії, як: виробництво, розподіл, обмін, споживання:
- а) товарне виробництво
 - б) розширене відтворення
 - в) товарно-грошові відносини
 - г) фінансова стратегія
5. У середньовіччі однією з найважливіших історичних передумов формування категорії фінансів було:
- а) виникнення поняття загальнодержавного фонду грошових коштів
 - б) розвиток дипломатичних зв'язків між Західною Європою та країнами Близького Сходу
 - в) інтенсивний розвиток сільського господарства та промисловості
 - г) немає правильної відповіді
6. Який із факторів належить до тих, що зумовлюють генезис категорії фінансів:
- а) суспільний розподіл праці
 - б) розвиток товарно-грошових відносин
 - в) виникнення держави
 - г) усі відповіді правильні

Тема 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ

План лекційного заняття:

1. Особливості фінансів підприємств різних організаційно-правових форм.
2. Джерела формування і напрямки використання фінансових ресурсів комерційних підприємств державної і недержавної форм власності.
3. Фінансові ресурси підприємства: джерела формування та напрямки використання.
4. Необоротні та оборотні активи підприємства.
5. Соціальне підприємництво.

Очікувані результати навчання:

1. Розуміти сутність понять «фінансові ресурси підприємства», «фінанси державної форми власності», «фінанси недержавної форми власності», «активи підприємства», «соціальне підприємництво», «права інтелектуальної власності».
2. Розуміти особливості управління фінансами домогосподарств.
3. Знати основні тенденції у сфері малого та середнього бізнесу в Україні.
4. Знати основні організаційно-правові форми ведення бізнесу, їхні переваги та недоліки.
5. Вміти аналізувати джерела фінансових ресурсів підприємства на різних стадіях його життєвого циклу та правильно обирати напрямки їх використання.
6. Розуміти відмінності між державною та недержавною формами власності в контексті управління фінансовими ресурсами.
7. Розуміти процес управління фінансовими ресурсами некомерційних організацій.
8. Вміти аналізувати оборотні та необоротні активи підприємства.
9. Вміти визначати роль інтелектуальних ресурсів у діяльності підприємства.
10. Розуміти особливості здійснення соціального підприємництва та тенденції його розвитку в Україні та світі.
11. Вміти визначати, аналізувати проблеми підприємництва, та розробляти заходи щодо їх вирішення.
12. Вміти адаптуватися до правил роботи в команді у процесі виконання поставлених завдань.

1. Сутність та функції фінансів підприємств. Організаційно-правова характеристика суб'єктів підприємницької діяльності

Фінанси підприємств є складовою частиною фінансової системи держави і займають визначальне місце у структурі фінансових відносин суспільства. Вони функціонують у сфері суспільного виробництва, де створюється валовий внутрішній продукт, матеріальні та нематеріальні блага, національний дохід. Задоволення суспільних потреб, фінансова стійкість країни залежить від стану фінансів підприємств.

Фінанси підприємств безпосередньо пов'язані з рухом грошових коштів.

У процесі відтворення фінанси підприємств як економічна категорія проявляються та виражають свою суть через такі функції:

- формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності;
- розподіл та використання фінансових ресурсів для забезпечення операційної, виробничої та інвестиційної діяльності, для виконання своїх фінансових зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими підприємствами;
- контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів у процесі відтворення.

Організаційно-правова характеристика суб'єктів підприємницької діяльності

Кожне підприємство, яке бере участь у господарському обороті створюється в певній організаційно-правовій формі. Вона визначає відповідальність та повноваження засновників підприємства, загальну структуру управління підприємством, зокрема, структуру та характер управління фінансами, порядок формування капіталу та розподілу доходів (прибутків).

Найпростішою формою організації бізнесу є **одноосібне володіння**. Власником є одна особа, яка особисто керує усією діяльністю і контролює її. Перевагами цієї організаційно-правової форми є простота та дешевизна створення й управління. Недоліками — обмеженість фінансового потенціалу, повна та необмежена майнова відповідальність, прибуток розглядається як особистий дохід.

Подібною організаційно-правовою формою є **партнерство**. Партнерством є добровільне комерційне об'єднання двох і більше осіб (але до 50), де володіння та розподіл прибутків (збитків) регулюється укладеною між партнерами угодою.

Важливою формою організації бізнесу є створення малих та мікропідприємств. Малим підприємством визнається юридична особа з чисельністю працюючих не більше як 50 осіб та з оборотом від реалізації не більше як 1 млн.грн. на рік (без ПДВ). Мікропідприємством визнається юридична особа з чисельністю зайнятих до 10 осіб та оборотом з реалізації до 250 тис.грн. на рік (без ПДВ). Перевагами цієї організаційно-правової форми є можливість швидко реагувати на нові зрушення на ринках, простота управління, спрощена реєстрація та бухгалтерія, пільгове оподаткування, однак недоліком є неможливість залучення значних фінансових ресурсів та істотне розширення бізнесу, що пов'язано з встановленими межами на річні обсяги реалізації.

Найпоширенішою формою партнерства є **господарське товариство**. Ним визнається підприємство, установа, організація, що створені на засадах

угоди і шляхом об'єднання майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Господарське товариство діє на підставі установчих та статутних документів.

До *господарських товариств* належать:

Акціонерне товариство - господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. В залежності від здатності акцій товариства вільно обертатися (тобто змінювати власника без згоди інших акціонерів або товариства) акціонерні товариства поділяються на *приватні та публічні*. Здатність акцій вільно обертатися не є єдиною особливістю цих типів товариств.

Особливостями приватного акціонерного товариства є:

- максимальна кількість акціонерів становить 100 осіб
- товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій
- статутом товариства може бути передбачено переважне право акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до продажу третій особі
- акціонер товариства завжди має переважне право на придбання акцій додаткової емісії, в той же час акціонер публічного акціонерного товариства може бути позбавлений такого права умовами публічного розміщення акцій додаткової емісії
- акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону
- умовами емісії акцій може бути передбачена можливість сплати за них не грошима, а майном, майновими або немайновими правами, при цьому оцінка не грошового внеску здійснюється товариством і інвестором на власний розсуд, без залучення незалежного експерта
- статутом товариства може встановлюватися коло питань, вирішення яких вимагає більшої кількості голосів акціонерів, ніж проста більшість або кваліфікована більшість
- на розсуд товариства, члени наглядової ради можуть обиратися за принципом пропорційності представництва АБО шляхом кумулятивного голосування
- товариство не зобов'язане розкривати свою фінансову звітність на фондовому ринку, хоча зобов'язане оприлюднювати фінансову звітність у Державному реєстрі юридичних осіб, як і будь-яка інша юридична особа, зареєстрована в Україні.

Особливостями публічного акціонерного товариства є:

- акціонери можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства;
- товариство може здійснювати як публічне, так і приватне розміщення акцій;
- при публічному розміщенні акцій акціонери не мають переважного права на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством;
- товариство зобов'язане пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі, при цьому укладання договорів купівлі-продажу акцій товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі;
- у разі якщо умовами емісії акцій передбачена можливість їх оплати не грошовими коштами, товариство зобов'язане залучити незалежного експерта для встановлення ринкової вартості майна, майнових або немайнових прав, які передаються в обмін на акції, при цьому вартість негрошового внеску не може відхилятися від ринкової вартості акцій більше ніж на 10 відсотків;
- річна фінансова звітність товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором, а також оприлюдненню (разом із аудиторським висновком);
- обрання членів наглядової ради і ревізійної комісії товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування;
- окрім питань, для вирішення яких законом вимагається кваліфікована більшість (три четвертих голосів від загальної кількості акціонерів товариства, які мають право голосу), рішення загальних зборів товариства приймаються простою більшістю голосів присутніх на зборах акціонерів. Товариство і його акціонери не мають право на свій розсуд розширювати коло питань, які вирішуються кваліфікованою більшістю, а також збільшувати число голосів, якими вирішуються інші питання.

Товариство з обмеженою відповідальністю є товариством, що має статутний капітал, розподілений на частини, визначені у статутних документах. Учасники несуть відповідальність виключно в межах своїх внесків і їм забороняється здійснювати відкриту підписку на акції (інакше це б нагадувало акціонерне товариство).

Товариство з додатковою відповідальністю, яке нагадує попередній випадок, однак учасники за борги товариства відповідають своїми внесками, а при їх недостатності додатково належним їм майном у кратному розмірі до внесків кожного з учасників, при чому коефіцієнт кратності обумовлюється у статутних документах.

Повне товариство, в якому учасники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім належним їм майном.

Командитне товариство. Командитним товариством є товариство, в якому поряд з одним або більшістю учасників, які несуть відповідальність усім майном, є один або декілька учасників, відповідальність яких обмежується їхнім внеском (що не перевищує 50%% майна такого товариства).

2. Фінансові ресурси підприємства: джерела формування та напрями використання

Фінансові ресурси підприємства – це сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства. Вони характеризують фінансовий потенціал, тобто можливості підприємства у проведенні витрат з метою отримання доходу. Фінансові ресурси поряд з трудовими і матеріальними ресурсами є важливою складовою ресурсної забезпеченості підприємств.

Формування фінансових ресурсів на підприємствах відбувається під час формування статутного капіталу, а також у процесі розподілу грошових надходжень, використання доходів та розподілу прибутків.

Формування та використання фінансових ресурсів на підприємствах - це процес утворення грошових фондів для фінансового забезпечення операційної та інвестиційної діяльності, виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання.

Фінансові ресурси підприємства формуються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел. До *внутрішніх джерел* належать: статутний фонд, валовий дохід та прибуток.

Зовнішніми джерелами фінансових ресурсів підприємств:

- кошти, що надходять з бюджету та інших фондів на безповоротній основі;
- кредити, що надаються банками за плату на поворотній основі;
- кошти, залучені на фондовому ринку.
- Загальна сума фінансових ресурсів на підприємстві складається з наступних елементів:
 - статутний (акціонерний) капітал;
 - додатковий капітал (сума капітального та емісійного доходу);
 - резервний капітал (який може формуватися в обов'язковому законодавчо закріпленому порядку, а може – у порядку, передбаченому рішеннями засновників);
 - прибуток (нерозподілений);

- ресурси зовнішнього фінансування: одержані коротко- та довгострокові кредити; кошти від розміщених облігацій тощо;
- кредиторська заборгованість (перед власними працівниками, бюджетом, постачальниками, підрядниками тощо);
- відстрочена та розстрочена податкова заборгованість;
- сформовані резерви (наприклад, наступних виплат і платежів) тощо.

Інформацію про склад пасивів (фінансових ресурсів) та їх розміщення у активах дає баланс підприємства (форма № I).

Капітал - накопичений шляхом заощадження запас економічних благ у формі грошових коштів і реальних капітальних товарів, залучений його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс і фактор виробництва з метою отримання доходів, функціонування яких в економічній системі базується на ринкових принципах і пов'язане з факторами часу, ризику і ліквідності.

Є такі основні **класифікації капіталу**:

1. За належністю підприємству:

- власний капітал;
- залучений

2. За формами інвестування:

- капітал у фінансовій формі;
- капітал у матеріальній формі;
- капітал у нематеріальній формі.

3. За об'єктом інвестування:

- основний капітал (характеризує ту частину капіталу, яка інвестована в усі види його необоротних активів);
- оборотний капітал (характеризує ту його частину, яка інвестована в усі види його оборотних активів).

4. За формами власності:

- приватний капітал;
- державний капітал.

5. За організаційно-правовими формами діяльності:

- акціонерний капітал (капітал підприємств, створених у формі акціонерних товариств);
- пайовий капітал (капітал підприємств, створених у формі товариств з обмеженою відповідальністю, командитних товариств, повних товариств, товариств з додатковою відповідальністю тощо);
- індивідуальний капітал (капітал приватних підприємств).

Власний капітал характеризують такі основні **позитивні особливості**:

- простота залучення, оскільки рішення, пов'язані зі збільшенням власного капіталу (особливо за рахунок внутрішніх джерел його формування), приймають власники і менеджери підприємства без необхідності отримання згоди інших господарюючих суб'єктів;

- вища здатність отримання прибутку в усіх сферах діяльності, оскільки при його використанні не потрібна сплата позикового відсотка в усіх його формах;

- забезпечення фінансової стійкості розвитку підприємства, його платоспроможності у довгостроковому періоді, а відповідно, і зниження ризику банкрутства.

Разом із тим, йому властиві **недоліки**:

- обмеженість обсягу залучення, а, отже, і можливостей істотного розширення діяльності підприємства в періоди сприятливої кон'юнктури ринку;

- висока вартість порівняно з альтернативними позиковими джерелами формування капіталу.

Таким чином, підприємство, що використовує тільки власний капітал, має найвищу фінансову стійкість, але обмежує темпи свого розвитку.

Фінансова діяльність будь-якого підприємства розпочинається з формування статутного капіталу. **Статутний капітал** – це виділені підприємству або залучені ним, на засадах визначених чинним законодавством, фінансові ресурси у вигляді грошових коштів, вкладень у майно, матеріальні цінності, нематеріальні активи, цінні папери, що закріплені за підприємством на правах власності або повного господарського відання.

Порядок і джерела формування статутного капіталу залежить від типу підприємства та його організаційно-правової форми. Розмір статутного капіталу визначає потенційні масштаби діяльності підприємства, а також імідж фірми, потенціал її подальшого розвитку у конкурентному середовищі, потреби та можливості залучати банківське кредитування та зовнішніх інвесторів. Крім того, розмір статутного капіталу визначає можливий рівень прибутку, частину якого отримують власники.

Початковий розмір статутного капіталу фіксується у статуті або установчому договорі, які обов'язково подаються до органів державної влади при реєстрації підприємства.

Підвищені вимоги до мінімального розміру статутного капіталу застосовуються для деяких категорій товариств:

- страхові компанії - 1 млн. євро (1.5 млн. євро для страховиків життя)
- банки - 120 млн. грн.

Пайовий капітал – це сукупність коштів фізичних та юридичних осіб, добровільно розміщених у товаристві для здійснення його господарсько-фінансової діяльності.

Пайовий капітал складається з сум пайових внесків членів споживчого товариства, житлово-будівельних кооперативів, кредитних спілок та інших підприємств, а також паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) в сільському господарстві, одержаних в результаті розподілу на паї колективної власності.

Додатковий капітал складається з емісійного доходу, тобто доходу, одержаного від розміщення акцій власної емісії за цінами, які перевищують номінальну вартість; іншого вкладеного капіталу; дооцінки активів; безоплатного одержання необоротних активів; іншого додаткового капіталу.

Резервний капітал представляє собою суму резервів, створених відповідно до чинного законодавства або установчих документів за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства.

Кошти резервного (страхового) капіталу використовуються відповідно до напрямків, передбачених в установчих документах. Як правило, у випадку нестачі прибутку за рахунок резервного (страхового) капіталу покриваються непередбачені витрати, погашаються борги перед кредиторами при ліквідації товариства, виплачуються дивіденди за привілейованими акціями тощо.

Створюється резервний капітал в акціонерному товаристві у розмірі, встановленому установчими документами, але не менше 25 %% статутного капіталу. Щорічні відрахування на поповнення резервного капіталу передбачаються установчими документами та здійснюються за рахунок чистого прибутку, але не можуть бути менше 5 %% його загальної вартості.

Забезпечення зобов'язань створюється при виникненні внаслідок минулих подій зобов'язання, погашення якого ймовірно призведе до зменшення ресурсів, що втілюють в собі економічні вигоди та його оцінка може бути розрахунково визначена.

Вилучений капітал – це фактична собівартість акцій власної емісії, вилучених товариством у своїх акціонерів.

Залежно від способу створення та формування статутного капіталу підприємства поділяють на:

- **унітарні** – створені одним засновником, який виділяє для цього майно, формує статутний фонд, не розділений на частки, затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через призначеного ним керівника управляє підприємством та формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є

державні, комунальні підприємства, а також підприємства, засновані на власності громадян, релігійних організацій або приватній власності;

- **корпоративні** – створені, як правило, двома чи більше засновниками за їхнім загальним рішенням, які діють на основі об'єднання майна та (або) підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, а також на основі корпоративних прав. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства створені у формі господарського товариства, а також інші підприємства, засновані на власності двох і більше осіб.

Залучений (позиковий) капітал – кошти, які залучаються для фінансування, розвитку підприємства на поворотній основі. Основними видами залученого капіталу: банківський кредит, фінансовий лізинг, емісія облігацій тощо.

Джерела позикового капіталу можна розділити на дві групи - довгострокові (відображають у третьому розділі пасиву балансу) і короткострокові (відображають у четвертому розділі пасиву балансу).

До довгострокового належать ті позикові джерела, термін погашення яких перевищує дванадцять місяців.

До короткострокового позикового капіталу можна віднести кредити, позики, а також вексельні зобов'язання з терміном погашення менш одного року та кредиторську заборгованість.

Позиковий капітал характеризують такі **позитивні особливості**:

- досить широкі можливості залучення;
- забезпечення зростання фінансового потенціалу підприємства при необхідності істотного розширення його активів і зростання обсягу господарської діяльності;
- нижча вартість порівняно з власним капіталом за рахунок забезпечення ефекту "податкового щита" (вилучення витрат з його обслуговування з бази оподаткування при сплаті податку на прибуток).

У той же час використання позикового капіталу має **недоліки**:

- використання цього капіталу створює найбільш небезпечні фінансові ризики в господарській діяльності підприємства – ризик зниження фінансової стійкості й втрати платоспроможності. Рівень цих ризиків зростає пропорційно зростанню питомої ваги використання позикового капіталу;

– активи, сформовані за рахунок позикового капіталу, дають меншу (при інших рівних умовах) норму прибутку, яка знижується на суму позикового відсотка, що виплачується;

– висока залежність вартості позикового капіталу від коливань кон'юнктури фінансового ринку;

– складність процедури залучення (особливо у великих розмірах), оскільки надання кредитних ресурсів залежить від рішення інших господарюючих суб'єктів (кредиторів), вимагає у деяких випадках відповідних сторонніх гарантій або застави (при цьому гарантії страхових компаній, банків чи інших суб'єктів господарювання надаються, як правило, на платній основі).

Таким чином, підприємство, що використовує позиковий капітал, має більш високий фінансовий потенціал свого розвитку (за рахунок формування додаткового обсягу активів) і можливості приросту фінансової рентабельності діяльності, однак більшою мірою генерує фінансовий ризик і загрозу банкрутства (які зростають за збільшення питомої ваги позикових коштів у загальній сумі капіталу, що використовується).

3. Необоротні активи та їх економічна характеристика

Необоротні активи – це сукупність активів підприємства, які багаторазово беруть участь у процесі його господарської діяльності. До необоротних активів належать основні засоби, нематеріальні активи, незавершені капітальні вкладення, довгострокові фінансові інвестиції.

До *основних засобів* належать матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій. Очікуваний строк корисного використання (експлуатації) цих активів більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) і вартістю більше однієї тисячі гривень без ПДВ, яка поступово зменшується у зв'язку з фізичним та моральним зносом.

Склад основних засобів досить різноманітний, їх класифікують за такими ознаками:

а) за функціональним призначенням основні засоби поділяються на виробничі, які безпосередньо беруть участь у виробничому процесі або сприяють здійсненню цього процесу (будинки, споруди, силові машини та обладнання тощо, які функціонують у сфері матеріального виробництва), та невиробничі основні засоби, які не беруть безпосередньої участі у виробництві і які використовуються у невиробничій сфері;

б) за використанням основні засоби поділяються на діючі (які використовуються у господарстві), недіючі (які не використовуються у цей

період у зв'язку з консервацією) та запасні (устаткування, що знаходяться у резерві і призначені для заміни об'єктів основних засобів, що вибули або перебувають на ремонті);

в) за ознакою належності: власні й орендовані;

г) за натурально-речовим складом основні виробничі засоби діляться на такі групи: будівлі, споруди, передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти і приладдя, виробничий господарський інвентар, робоча й продуктивна худоба, багаторічні насадження, капітальні витрати на поліпшення земель, інші основні засоби;

д) відповідно до закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» з відповідними доповненнями для нарахування амортизаційних відрахувань, основні засоби поділяються на чотири групи:

Основні засоби мають три види оцінки їхнього грошового виразу: первісна, відновна і залишкова вартість.

Первісна вартість – це сукупність витрат, пов'язаних з придбанням, супроводженням об'єктів основних засобів, включаючи купівельну ціну, ціну доставки, монтажу та інших витрат, пов'язаних із доведенням основних засобів до робочого стану (без ПДВ). Якщо це підприємство виготовляє основні засоби господарським способом, то їхньою первісною вартістю буде сума понесених витрат на виробництво та монтаж. Отже, первісна вартість основних засобів відображає їхню вартість на період придбання або створення.

Відновною вартістю основних засобів вважається сума витрат, які мають бути понесені для їх відтворення в даний момент. Необхідність відновної оцінки вартості основних засобів пов'язана із інфляційними процесами (знеціненням у номінальному виразі первісної вартості, номінальним здорожанням ремонтних робіт тощо).

Залишкова вартість основних засобів – це їхня первісна або відновна вартість, зменшена на суму нарахованого зносу, тобто та частина вартості основних засобів, що перенесена на готовий продукт. Залишкова вартість є балансовою вартістю основних засобів.

Важливою складовою необоротних активів є **нематеріальні активи**. Це група немонетарних активів (усі активи, крім грошових коштів) підприємства, які не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані (відокремлені від підприємства) та утримуються підприємством з метою використання протягом періоду, більшого від одного року або операційного циклу (якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, з адміністративною метою чи надання в оренду іншим суб'єктам господарювання. Розрізняють такі групи нематеріальних активів:

а) права користування природними ресурсами (надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо);

б) права користування майном (земельними ділянками, будівлями, спорудами, правом на оренду приміщень тощо);

в) права на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, торгові марки, фірмові назви тощо);

г) права на об'єкти промислової власності (права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорт рослин, породи тварин, захист від недобросовісної конкуренції тощо);

д) авторські та суміжні з ними права (права на літературні та музичні твори, програми для ЕОМ, бази даних тощо);

е) гудвіл (умовна вартість ділових зв'язків фірми у формі престижу торгових марок, досвіду, нових технологій, панівна позиція на ринку тощо, або грошова оцінка різниці між ціною підприємства та реальною вартістю його основного капіталу);

є) інші нематеріальні активи (права на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

Важливою складовою необоротних активів підприємств є довгострокові фінансові інвестиції. Довгострокові фінансові інвестиції – це активи, які підприємство утримує більше одного року з метою збільшення прибутку (відсотків, дивідендів тощо), зростання вартості капіталу чи набуття інвестором інших вигод.

Довгострокові фінансові інвестиції включають вкладення з метою одержання прибутку, здобуття контролю над іншими підприємствами, одержання доступу до певного сегмента ринку, створення інтегрованих корпоративних структур тощо. Об'єктами довгострокових фінансових інвестицій можуть бути цінні папери, які засвідчують право власності у формі акцій, цінні папери, що засвідчують відносини позички у формі облігацій, ощадних та інвестиційних сертифікатів, векселів тощо, вкладення в статутний капітал інших підприємств та інші фінансові інвестиції.

Амортизація основних засобів та методи її нарахування

Під впливом часу, сил природи та в процесі експлуатації основні засоби поступово зношуються. Вони втрачають свої первинні фізичні якості, знижуються їх техніко-експлуатаційні можливості, в результаті зменшується реальна балансова вартість основних засобів. Амортизація – систематичний розподіл вартості основних засобів, яка амортизується, протягом строку їх корисного

використання (експлуатації). Вона відображає процес поступового списання (погашення) вартості об'єкта.

Знос основних засобів – сума амортизації об'єкта основних засобів з початку його корисного використання.

Строк корисного використання (експлуатації) — очікуваний період часу, протягом якого необоротні активи будуть використовуватися підприємством або з їх використанням буде виготовлено (виконано) очікуваний підприємством обсяг продукції (робіт, послуг).

Об'єктом амортизації є вартість основних засобів (окрім вартості землі і незавершених капітальних інвестицій). Нарахування амортизації здійснюється протягом строку корисного використання (експлуатації) об'єкта, який встановлюється підприємством при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс), і призупиняється на період його реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання та консервації.

Визначення амортизаційних відрахувань здійснюється за двома підходами, що зумовлено веденням двох обліків на підприємствах: бухгалтерського і податкового.

Амортизація основних засобів в бухгалтерському обліку (крім інших необоротних матеріальних активів) нараховується із застосуванням таких методів:

1) *прямолінійного*, за яким річна сума амортизації визначається діленням вартості, яка амортизується, на строк корисного використання об'єкта основних засобів;

2) *зменшення залишкової вартості*, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації. Річна норма амортизації (у відсотках) обчислюється як різниця між одиницею та результатом кореня ступеня кількості років корисного використання об'єкта з результату від ділення ліквідаційної вартості об'єкта на його первісну вартість;

3) *прискореного зменшення залишкової вартості*, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється, виходячи із строку корисного використання об'єкта, і подвоюється; та ін.

Сума амортизаційних відрахувань дає можливість визначити залишкову вартість незношеної частини основних засобів та вартість тієї її частини, яка відноситься на витрати виробництва продукції. Одночасно визначається нагромаджувальна частина грошових коштів для майбутнього заміщення основних засобів, які вибувають із виробничого процесу через їх зношення.

У податковому обліку не нараховується амортизація на такі об'єкти:

а) безплатно отримані основні засоби, оскільки підприємство не зазнає витрат на їх придбання;

б) невиробничі основні засоби, тому що їх використання не спрямоване на одержання прибутку;

в) витрати на придбання землі, бо вона не має терміну корисного використання. Але якщо при купівлі будівлі у документах окремим рядком виділена її вартість і вартість землі, формують і амортизують один об'єкт за сукупною вартістю будівлі і землі. Амортизують також витрати на капітальне поліпшення землі, не пов'язане з будівництвом (іригацію, меліорацію, збагачення тощо), як окремий об'єкт основних засобів.

Амортизація нараховується поквартально, використовуючи як базу балансову (залишкову) вартість групи основних засобів на початок розрахункового кварталу.

За бухгалтерським обліком амортизація нараховується на всі основні засоби підприємства, у тому числі й на невиробничі, незалежно від того, створені вони, куплені чи одержані безплатно. Амортизують кожний об'єкт основних засобів, крім землі. Нарахування амортизації призупиняють при реконструкції, модернізації, добудуванні, дообладнанні і консервації об'єкта з місяця, наступного після початку таких заходів.

На суму нарахованої амортизації усі підприємства збільшують витрати та знос основних засобів.

Оборотні активи підприємства

Для здійснення процесу виробництва продукції суб'єктам господарювання необхідні засоби виробництва, які складаються із засобів праці та предметів праці. За характером функціонування у виробничому процесі та способі перенесення вартості на створений продукт засоби праці набирають економічної форми в необоротних, а предмети праці — в оборотних активах.

Оборотні активи являють собою фінансові ресурси господарських суб'єктів, інвестовані в оборотні виробничі фонди і фонди обігу для забезпечення безперервного процесу виробництва продукції.

Оборотні активи – це такі активи у формі предметів праці, які можуть бути перетворені у грошові кошти протягом одного календарного року або одного виробничого циклу. Постійна їх наявність забезпечує безперервний процес виробництва. Характерною особливістю оборотних активів є їх повне використання в кожному виробничому циклі та повне перенесення своєї вартості на готову продукцію.

Організація оборотних активів зумовлена їх складом і розміщенням. Усі оборотні активи класифікуються за такими ознаками.

1. За функціональним призначенням оборотні активи поділяються на:

а) оборотні виробничі фонди (активи, що беруть безпосередню участь у процесі виробництва: сировина, матеріали, купівельні напівфабрикати, допоміжні матеріали, тара, запасні частини, малоцінні та швидкозношувані предмети тощо);

б) фонди обігу (активи, які залучаються до сфери обігу і безпосередньої участі у виробничому процесі не беруть: готова продукція на складі, готова продукція відвантажена, грошові кошти та їх еквіваленти у національних та іноземних валютах тощо).

2. За принципами організації оборотні активи можуть бути:

а) нормовані — це такі активи, що можуть бути точно визначені і зафіксовані як планові величини: сировина, матеріали, паливо та інші оборотні активи, обсяг яких наперед точно визначений для забезпечення безперервного процесу виробництва;

б) ненормовані — це такі оборотні активи, які не можна або надзвичайно важко точно встановити або зафіксувати у формі нормативу чи планового обсягу: продукція відвантажена, кошти в рахунках тощо.

3. За джерелом формування оборотні активи поділяються на власні, позикові і залучені:

а) власними вважаються грошові кошти підприємства, якими покриваються мінімальні розміри оборотних активів у формі запасів і витрат, необхідних для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції. Джерелом власних оборотних активів є статутний капітал, частина якого спрямовується на формування цих же оборотних активів. Прирівняними до власних вважаються сталі пасиви. Це грошові кошти цільового призначення, які не належать підприємству, але в результаті діючої системи розрахунків вони постійно перебувають у господарському обігу підприємства. До них належить мінімальна (стала) заборгованість із заробітної плати працівникам, відрахувань на соціальні заходи, резерв майбутніх платежів, аванси покупців тощо;

б) позиковими є грошові кошти, які підприємства отримують у формі банківських кредитів для створення сезонних запасів матеріальних цінностей та покриття тимчасових виробничих витрат;

в) залученими називаються грошові кошти, які не надаються підприємству у позичку на термін до одного року з оформленням боргового зобов'язання, та грошові кошти, які не належать підприємству, але внаслідок діючої системи розрахунків тимчасово перебувають у його обігу. Найбільш поширеною формою залучених коштів виступає комерційний кредит та кредиторська заборгованість.

Залежно від джерел формування оборотних активів значною мірою залежить швидкість обігу оборотних коштів та ефективність їхнього використання. Раціональна структура джерел формування оборотних коштів (власних, позикових і залучених) здійснює позитивний вплив на виробничий процес та організацію фінансової діяльності на підприємстві.

4. За ступенем ліквідності та ризику вкладення оборотні активи можуть бути:

а) високоліквідні, вони включають грошові кошти в касі та на поточних і валютних рахунках, а також вкладені у цінні папери;

б) середньоліквідні, вважається, що до них належать товари відвантажені та дебіторська заборгованість;

в) низьколіквідні, вони включають вкладення оборотних коштів у виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів, невідвантажена готова продукція. Це зумовлено тим, що ця частина оборотних активів є найбільш віддаленою від моменту реалізації і найбільше залежить від кон'юнктури ринку.

Отже, до оборотних активів підприємства належать:

- грошові кошти та їх еквіваленти;
- сировина, матеріали та інші виробничі запаси;
- товари і готова продукція;
- дебіторська заборгованість;
- короткострокові фінансові вкладення;
- витрати майбутніх періодів.

Потреба підприємства у оборотних активах різна на різних етапах. Вона збільшується в міру зростання обсягів виробничої та збутової діяльності фірми. Тому, необхідне як відновлення, так і примноження оборотного капіталу.

4. Формування фінансових результатів діяльності підприємства

Фінансовим результатом діяльності підприємства є прибуток або збиток. Фінансові результати відображають кількісні й якісні чинники діяльності підприємств. Прибуток (чи збиток) є інтегрованим показником, на нього впливають усі фактори діяльності підприємств. Залежно від рівня дії вони поділяються на макро- і мікроекономічні.

До макроекономічних факторів належить збалансованість попиту і пропозиції. Діяльність підприємства починається з маркетингових досліджень з метою визначення його місця на ринку, прогнозування відповідних змін.

Підприємство не може безпосередньо впливати на ці чинники, однак воно мусить максимально їх враховувати. Безглуздо випускати продукцію, яка потім не матиме збуту. Зміна ситуації на ринку (поява нових товаровиробників, нових ідентичних товарів, переорієнтування попиту на інші товари) може істотно вплинути на рівновагу попиту і пропозиції, що відіб'ється на обсязі продажу і цінах, а в підсумку – на фінансових результатах.

Мікроекономічні фактори відображають діяльність самого підприємства.

Система мікроекономічних факторів визначається характером і умовами формування прибутку в галузі. Наприклад, на прибуток у промисловості впливають такі фактори:

- обсяг виробництва продукції;
- ціна за одиницю продукції;
- собівартість одиниці продукції;
- обсяг реалізації.

Фінансовий результат визначається як різниця між валовими доходами і валовими витратами. Прибуток є метою діяльності підприємства та джерелом витрат на розвиток виробництва. Прибуток і його рівень характеризує ефективність виробництва, збиток свідчить про неефективне господарювання. Прибуток означає примноження фінансових ресурсів, збиток – їх втрати.

Фінансовий результат складається з :

- прибуток від основної діяльності;
- прибуток (збиток) від фінансових операцій.

Переважну частину становить прибуток від основної діяльності. Він формується за рахунок реалізації продукції (робіт, послуг).

В Україні з 2000р. затверджена нова методика обрахунку прибутку:

1. Виручка від реалізації продукції – ПДВ, акцизний збір = Чистий дохід;

2. Чистий дохід – собівартість реалізованої продукції = Валовий прибуток (збиток);

3. Валовий прибуток + інший операційний дохід (продаж майна) – адміністративні витрати – витрати на збут – інші операційні витрати = фінансовий результат від операційної діяльності;

4. Фінансовий результат від операційної діяльності + фінансові доходи (отримані дивіденди) – фінансові витрати (сплачені дивіденди) = Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування;

5. Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування – податок на прибуток = чистий прибуток.

5. Соціальне підприємництво

Розбіжності у визначенні соціального бізнесу у національних законодавствах країн Європи не стали на заваді виведення статистики масштабу цього явища. На сьогодні в Європі працює більше 2 мільйонів соціальних підприємств, на яких працюють майже 11 мільйонів працівників (6% від всіх працюючих у регіоні), це становить 10% від всього європейського бізнесу. Лідером європейського регіону в розвитку соціального підприємництва вважається Велика Британія, де налічується близько 70 тис. соціальних підприємств, що забезпечують працею майже мільйон британців.

Їхній сумарний внесок в економіку становить понад 24 млрд фунтів стерлінгів. За підсумками 2019 р. 68% соціальних підприємств підтримують людей з уразливих груп, 44% працевлаштовують людей з уразливих груп, 28% працюють у найбільш депресивних районах країни. В Польщі в 2019 році налічувалося 29535 соціальних підприємств, в яких працювало 428,7 тис. осіб, а в Сербії за даними 2015 року в соціальних підприємствах працювало 4273 працівників (0,25% від загальної кількості працівників в країні). За матеріалами звіту Європейської комісії «Соціальні підприємства та їхні екосистеми в Європі» внесок соціального бізнесу склав у: Італії - 37,3 млрд євро; Нідерландах - 3,5 млрд євро; Португалії - 3,3 млрд євро; Угорщині - 2,3 млрд євро; Ірландії - 1,4 млрд євро; Естонії - 52,4 млн євро. Нажаль, дізнатися достовірну статистичну інформацію стосовно України неможливо. І однією з основних перешкод тут є різниця у визначенні явища соціального бізнесу.

Аналізуючи безліч варіантів тлумачення соціального підприємництва, автори цього звіту, для виокремлення та дослідження цього явища, користувалися широким визначенням соціального підприємництва. Соціальне підприємництво - це діяльність підприємств чи організацій, які функціонують з метою отримання прибутку і його спрямування на виконання соціальної місії в контексті вирішення суспільних проблем, або ж працюють у сфері неприбуткової діяльності, спрямованої на досягнення соціального ефекту. Умовно соціальний бізнес та близькі йому традиційний бізнес і благодійну діяльність можна розмежувати таким чином:

Критерії	Соціальне підприємство	Благодійна організація	Традиційний бізнес
Мета діяльності	Вирішення соціальних проблем	Забезпечення підтримки та допомоги незахищеним верствам населення	Отримання прибутку
Джерела фінансування	Кошти учасників СП, прибуток від власної діяльності, гранти, мікрофінансування	Гранти від міжнародних фондів і організацій, пожертвування	Не залежать від зовнішніх джерел фінансування
Розподіл і використання прибутку	Прибуток реінвестується або фінансується в певні соціальні проекти	Не отримує прибуток	Прибуток розподіляється між засновниками, інвесторами, акціонерами

Соціальному підприємництву притаманні ті ж критерії, що й і традиційному підприємництву, зокрема фінансова самостійність, ініціативність, інноваційність, масштабність, ризиковий характер. Поряд з тим йому притаманні і специфічні риси: пріоритетність соціальної мети, реінвестування прибутку у соціальний розвиток, відкритість і прозорість діяльності та публічна звітність.

За даними базового дослідження від 2020 р. та аналізу інших аналітичних та статистичних джерел, сьогодні в Україні працюють близько 1000 підприємств, які можна віднести до соціальних. Прогресуючий зріст кількості соціальних підприємств у останні 6 років (82%) є своєрідною реакцією на прояви соціально-економічної кризи, що стала наслідком політичної та геополітичної кризи – військовий конфлікт на Сході України, анексія Криму, поява нових категорій осіб, які потребують соціальної підтримки – біженці з Криму та Донбасу, ветерани АТО, економічна стагнація, зріст інфляції тощо. Саме тому виникла гостра необхідність у пошуку альтернативних джерел фінансування та допомоги у вирішенні соціальних проблем найбільш уразливих категорій громадян. Інструментом, за допомогою якого можливо частково вирішити дані соціальні проблеми, стали новоутворені соціальні підприємства.

Основним механізмом утворення нових соціальних підприємств стала економічна самозгуртованість нових соціально незахищених верств населення – внутрішньо переміщених осіб, переселенців з Криму, ветеранів АТО, об'єднаних прагненням вирішення власних соціальних та економічних проблем. Географія розповсюдження соціальних підприємств охоплює всю Україну. Найбільша кількість соціальних підприємств знаходиться у м. Київ (20%), Львівській (10%), Полтавській (6%), Донецькій (6%), Київській (5%), Запорізькій (5%), Харківській (4%) областях. Найменше соціальних підприємств у Волинській області.

Контрольні питання

1. Дайте характеристику видів діяльності та грошових надходжень підприємства.
2. Дайте характеристику основних організаційно-правових форм ведення бізнесу, їхні позитивні та негативні сторони.
3. Охарактеризуйте основні види господарських товариств.
4. Охарактеризуйте процес розподілу та використання прибутку. Що являє собою нерозподілений прибуток?
5. Дайте визначення доходів, витрат і прибутку підприємства? Назвіть види прибутку. У чому полягають особливості його формування та розподілу?
6. Охарактеризуйте особливості створення, формування майна, відповідальності засновників, управління та фінансової роботи на підприємствах різних форм власності.
7. Які неприбуткові організації ви знаєте? Яким чином вони створюються і формують майнову базу?
8. Вкажіть спільні та відмінні риси соціального підприємництва, благодійних організацій і традиційного бізнесу.
9. Опишіть тенденції соціального підприємництва у світі та перспективи для України.

Тести для самоперевірки:

1. До власних джерел формування фінансових ресурсів належать:
 - а) статутний капітал
 - б) амортизаційні відрахування
 - в) прибуток
 - г) всі відповіді вірні
2. Статутний капітал - це:
 - а) сукупність активів підприємства, які багаторазово беруть участь у процесі його господарської діяльності
 - б) сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства
 - в) виділені підприємству або залучені ним, фінансові ресурси у вигляді грошових коштів, вкладень у майно, матеріальні цінності та інші
 - г) активи, які підприємство утримує більше одного року з метою збільшення прибутку
3. До напрямків використання фінансових ресурсів підприємств належить:
 - а) утримання соціально-культурних установ: лікувальних, освітніх, культурних та ін.
 - б) соціальний захист населення
 - в) розширене відтворення і розвиток підприємств
 - г) закупівля озброєння та військової техніки

Тема 3. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА І ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

План лекційного заняття:

1. Економічна система як підґрунтя для вибору типу фінансової політики.
2. Поняття фінансової політики держави.
3. Завдання і принципи ефективної фінансової політики. Типи фінансової політики
4. Стратегія і тактика фінансової політики. Складові елементи фінансової політики.
5. Фінансовий механізм як сукупність форм і методів організації фінансових відносин.

Очікувані результати навчання:

1. Розуміти сутність понять «фінансова політика», «фінансова стратегія», «фінансова тактика», «фінансовий механізм».
2. Розуміти залежність між видами економічної системи та фінансової політики.
3. Знати різні елементи фінансової політики та як вони взаємодіють між собою.
4. Вміти аналізувати стан грошово-кредитної та монетарної політик в Україні.
5. Розуміти роль фінансового механізму у процесі організації фінансових відносин.
6. Розуміти доцільність використання фінансових стимулів та фінансових санкцій у різних ситуаціях.
7. Вміти професійно, в повному обсязі й з творчою самореалізацією виконувати поставлені завдання у сфері підприємництва, торгівлі та/або біржової діяльності.

1. Економічна система як підґрунтя для вибору типу фінансової політики

Тип фінансової політики визначається особливостями поточного етапу розвитку економіки, соціальної сфери, інтересами правлячих партій, а також теоретичними концепціями, що впливають на економічний і політичний курс держави.

В економічній літературі існують різні підходи до визначення економічної системи, а саме:

- як сукупності відносин між людьми, що складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ;
- як сукупності людей, об'єднаних спільними економічними інтересами;
- як історично визначеного способу виробництва;
- як особливим чином упорядкованої системи зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних благ;
- як сукупності всіх економічних процесів, що функціонують у суспільстві на основі притаманних йому відносин власності та організаційно-правових норм, тощо.

Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, яка має загальну мету.

Відомий американський економіст П. Самуельсон визначає будь-яку економічну систему, незалежно від її соціально-економічної форми, як таку, що має відповідати на три запитання: *Що? Як? Для кого?*

Економічна система має забезпечувати не лише теоретичну відповідь на ці запитання, а й реальні економічні дії, бо кожна з існуючих систем не здатна запобігти альтернативному вибору в умовах обмежених природних ресурсів і виробничих можливостей.

Важливою характеристикою економічної системи є визначення її структурних елементів. Економічна система складається з трьох основних ланок: *продуктивних сил, економічних відносин і механізму господарювання.*

Продуктивні сили - це сукупність засобів виробництва, працівників з їхніми фізичними і розумовими здібностями, науки, технологій, інформації, методів організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей. В процесі історичного розвитку продуктивні сили як в цілому, так і окремі їх елементи, постійно оновлюються, збагачуються і перебувають у діалектичній єдності, кількісній і якісній функціональній залежності.

Продуктивні сили становлять матеріально-речовий зміст економічної системи, є найважливішим показником і критерієм досягнутого нею рівня науково-технічного прогресу і продуктивності суспільної праці.

Економічні відносини - це відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних та нематеріальних благ.

Система економічних відносин складається з: *техніко-економічних, організаційно-економічних, соціально-економічних відносин.*

Техніко-економічні відносини - це відносини між людьми з приводу створення та використання ними знарядь та предметів праці у процесі виробництва, за допомогою яких вони впливають на сили природи і

виробляють необхідні життєві блага. Техніко-економічні відносини відображають технологію і є матеріально-речовим змістом суспільного виробництва.

Організаційно-економічні відносини - це відносини між людьми з приводу застосування способів і методів організації та управління суспільним виробництвом: відносини обміну діяльністю між людьми, спеціалізація праці, кооперування, концентрація та комбінування виробництва.

Соціально-економічні відносини - насамперед це відносини власності в економічному значенні цього поняття. Відносини власності визначають головне в економічній системі - спосіб поєднання працівника з засобами виробництва. Крім того, відносини власності зумовлюють історичну специфіку економічної системи, її соціальну структуру, систему влади.

Таким чином, соціально-економічні відносини, основою яких є певна форма власності, займають визначальне місце у структурі економічних відносин та в економічній системі взагалі, виконуючи в ній системотвірну функцію.

Господарський механізм є структурним елементом економічної системи, що складається із сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних законів ринку, державних економічних важелів, правових норм та інституційних утворень.

Найважливіша функція господарського механізму - забезпечення процесу відтворення та ефективного розвитку суспільного виробництва на основі динамічної рівноваги між виробництвом та споживанням, попитом і пропозицією.

В історичному розвитку виділяють три типи фінансової політики: класичний, регулюючий, планово-директивний.

2. Поняття фінансової політики держави

Фінансова політика – це комплекс державних заходів, що забезпечують ефективне функціонування фінансів і фінансової системи. Фінансова політика стимулює розвиток матеріального виробництва і створює економічний ґрунт для здійснення державою покладених на неї функцій і завдань.

Фінансова політика охоплює широкий комплекс заходів:

- розробка загальної концепції фінансової політики, визначення її основних напрямів, цілей і головних завдань;
- створення адекватного фінансового механізму;

– управління фінансовою діяльністю держави та підприємств.

Фінансова політика є складовою частиною економічної політики держави. В ній конкретизуються головні напрями розвитку економіки; визначається загальний обсяг фінансових ресурсів, їхні джерела та шляхи використання; розробляються механізми регулювання і стимулювання соціально-економічних процесів фінансовими методами.

Фінансова політика – відносно самостійна сфера діяльності держави. При її розробці варто виходити з конкретних особливостей історичного розвитку суспільства, враховувати специфіку внутрішнього і міжнародного становища країни, реальні економічні та фінансові можливості країни. При проведенні фінансової політики особливо важливим є забезпечення її взаємозв'язку з іншими складовими частинами економічної політики - кредитною, ціною, грошовою.

Головними цілями фінансової політики є мобілізація та ефективне використання фінансових ресурсів, регулювання економічних і соціальних процесів, стимулювання провідних напрямів розвитку економіки.

Завдання фінансової політики – це:

1. Забезпечення умов для формування максимально можливих фінансових ресурсів.
2. Встановлення раціонального механізму розподілу і використання фінансових ресурсів.
3. Регулювання і стимулювання економічних та соціальних процесів фінансовими методами.
4. Формування фінансового механізму і його розвиток відповідно до цілей і стратегій, що постійно змінюються.
5. Створення ефективної і максимально дієвої системи управління фінансами.

3. Завдання і принципи ефективної фінансової політики. Типи фінансової політики

В історичному розвитку виділяють **три типи фінансової політики**: класичний, регулюючий, планово-директивний.

Класичний тип фінансової політики був панівним до 20-х років XX століття. Біля її джерел стояли класики політичної економії Адам Сміт і Девід Рікардо.

Основа класичної фінансової політики — невторчання держави в економіку, збереження вільної конкуренції, використання ринкового механізму як головного регулятора господарських процесів. Така політика привела до

обмеження державних витрат і податків, забезпечення умов для формування і виконання збалансованого бюджету. Державні видатки виступали переважно у вигляді військових витрат, виплат відсотків за державним боргом, його погашенням. Система податків включала найпростіші й найефективніші з погляду стягування непрямі та прямі податки. Управління фінансовою діяльністю в державі зосереджувалося в одному органі — Міністерстві фінансів (казначействі).

Перехід до **регулюючої** фінансової політики пов'язаний із загостренням економічних, політичних, соціальних проблем у 20-х роках XX століття. Вона дала змогу протягом 30-х-60-х років забезпечити стабільне економічне зростання, високий рівень зайнятості, достатнє фінансування соціальних видатків у більшості європейських держав.

На відміну від класичної фінансової політики, головним механізмом податкового регулювання стає прибутковий податок. Управління фінансами провадять самостійні спеціалізовані служби. Вони здійснюють планування бюджету, контроль за надходженням податків, управління державним боргом.

У країнах з адміністративно-командною системою проводиться **планово-директивна фінансова політика**.

Планово-директивна фінансова політика застосовується в країнах, що використовують адміністративно-командну систему управління економікою.

Яскравим прикладом здійснення такої політики був СРСР. Планово-директивна фінансова політика засвідчила свою високу ефективність у роки Другої світової війни, післявоєнної відбудови народного господарства. У цей період була потрібна максимальна концентрація фінансових ресурсів для фінансування надзвичайних витрат держави.

Мета фінансової політики за цих умов - забезпечення максимальної концентрації фінансових ресурсів державою (в першу чергу центральними органами влади та управління) для їх наступного перерозподілу у відповідності до основних напрямів державного плану.

4. Стратегія і тактика фінансової політики. Складові елементи фінансової політики

Складовими фінансової політики є:

- фіскальна (бюджетна та податкова) політика, яка характеризує дії держави щодо створення централізованих фондів фінансових ресурсів;
- грошово-кредитна політика — комплекс дій та заходів у сфері грошового ринку, її механізм заснований на пропозиції грошей та їх вартості як фінансових ресурсів;

– політика у сфері міжнародних фінансів, яка пов'язана із налагодженням взаємовідносин держави з міжнародними організаціями та фінансовими інституціями, членство в яких є добровільним;

– фінансова політика у сфері фондового ринку та страхування, яка характеризується діями держави щодо їх розвитку і регулювання, створення відповідних гарантій клієнтам страхових компаній та інституційним інвесторам;

– боргова політика, яка визначає межі та умови державного запозичення, співвідношення між його формами, між кредиторами держави, а також порядок і механізм погашення державного боргу;

– митна політика — сукупність певних заходів держави щодо регулювання обсягів експорту та імпорту.

При здійсненні фінансової політики держави виділяють фінансову стратегію та фінансову тактику.

Фінансова стратегія – це основні напрями використання фінансів на тривалу перспективу. Прикладом стратегічних завдань є впровадження власної грошової одиниці, проведення прозорої приватизації, подолання інфляції і спаду виробництва тощо.

Фінансова тактика – поточна політика, спрямована на вирішення конкретних завдань поточного періоду шляхом реалізації конкретних методів і засобів досягнення поставленої мети за конкретних умов. Прикладами фінансової тактики є: удосконалення системи оподаткування, надання пільг окремим платникам, територіальний перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему.

5. Фінансовий механізм та його роль в реалізації фінансової політики

Фінансовий механізм – це сукупність форм і методів, за допомогою яких забезпечується здійснення розподілу, перерозподілу та контролю фінансових ресурсів; створення, мобілізація і використання децентралізованих і централізованих грошових фондів і резервів. За допомогою фінансового механізму реалізується фінансова політика.

Фінансовий механізм – найважливіша частина господарського механізму. Він являє собою систему фінансових важелів, що забезпечують організацію, планування і стимулювання використання фінансових ресурсів. До структури фінансового механізму входять п'ять взаємозалежних елементів:

1. Фінансові методи.
2. Фінансові важелі.

3. Правове забезпечення.
4. Нормативне забезпечення.
5. Інформаційне забезпечення.

Фінансові методи – це способи впливу фінансових відносин на господарський процес. Цей вплив здійснюється через управління рухом фінансових ресурсів, порівняння витрат і результатів, матеріальне стимулювання і відповідальність за ефективне використання грошових фондів. Фінансові методи становлять основу фінансового механізму, до них відносять:

- фінансове **планування** – складання планів формування, розподілу та використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань, територіально-адміністративних одиниць, країни в цілому;

- оперативне **управління** фінансами – діяльність, пов'язана із необхідністю втручання в розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, подолання “вузьких місць”, своєчасний перерозподіл коштів, забезпечення досягнення запланованих результатів;

- фінансовий **контроль** спрямований на перевірку правильності вартісного розподілу і перерозподілу валового національного продукту і національного доходу за відповідними фондами грошових коштів та їх використанням за цільовим призначенням. Фінансовий контроль є необхідною умовою безперебійного і поступового розвитку економіки країни;

- фінансове **регулювання** – відбувається через оподаткування як вилучення частини доходів підприємств і організацій, а також населення, спрямування цих коштів в бюджети на державні цільові фонди для задоволення державних потреб. В умовах ринкової економіки використання адміністративних методів впливу надто обмежене, тому головний акцент у регулюванні економіки робиться на оподаткуванні.

- фінансове **забезпечення** буває декількох видів:

- ✓ бюджетне фінансування як надання коштів з бюджету на безповоротних засадах;

- ✓ кредитування – це надання коштів на принципах поворотності, платності, строковості і забезпеченості;

- ✓ самофінансування передбачає відшкодування видатків суб'єктів господарювання по основній діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел. Принцип самофінансування допускає залучення кредитних ресурсів;

- ✓ оренда (лізинг) – це передача майна у користування за певну плату і на певний строк;

- ✓ інвестування – процес вкладання грошей в ті чи інші об'єкти з розрахунком на збільшення їх вартості, а також отримання додаткового доходу.

Фінансовий важіль є засобом дії фінансового методу. До фінансових важелів належать: фінансові стимули та фінансові санкції.

До **правового забезпечення** входять законодавчі акти, постанови, накази та інші правові документи органів управління. **Нормативне забезпечення** функціонування фінансового механізму становлять інструкції, нормативи, норми, тарифні ставки, методичні вказівки і роз'яснення.

Інформаційне забезпечення складається з різного виду фінансово-економічної інформації. До такої інформації передусім відносять дані про фінансовий стан підприємств, фінансові процеси на внутрішньому і міжнародному ринках. Наявність надійної ділової інформації дає можливість швидко приймати фінансові та комерційні рішення, які забезпечують максимізацію прибутку.

Таким чином, фінансовий механізм є найдинамічнішою частиною фінансової політики. Він швидко реагує на всі особливості поточного стану в економічній і соціальній сферах країни.

Контрольні питання

1. Поясніть взаємозв'язок між типом економічної системи та типом фінансової політики.
2. Опишіть складові, основні завдання ефективної фінансової політики держави.
3. Охарактеризуйте сучасну фінансову політику України.
4. Поясніть, який із фінансових механізмів доцільно застосувати в яких випадках.

Тести для самоперевірки:

1. Залежно від ступеня регламентування фінансова політика буває:
 - а) політикою жорсткої регламентації
 - б) регламентування фінансових відносин у суспільстві
 - в) політикою помірної регламентації та мінімальних обмежень
 - г) нерегламентована політика
3. Фінансова політика – це:
 - а) сукупність державних заходів з мобілізації фінансових ресурсів
 - б) сукупність заходів держави щодо розподілу її фінансових ресурсів
 - в) політика у сфері держуправління
 - г) немає правильної відповіді
4. Який тип фінансової політики характерний для країн з адміністративно-командною системою?
 - а) класичний
 - б) ринковий
 - в) планово-директивний
 - г) соціальний

Тема 4. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

План лекційного заняття:

1. Поняття фінансової системи і теоретичні основи її побудови.
2. Структура фінансової системи України. Державне регулювання фінансових відносин.
3. Функції законодавчих і виконавчих органів державної влади щодо управління фінансовими потоками

Очікувані результати навчання:

1. Розуміти сутність поняття «фінансова система».
2. Знати, як працює фінансова система України.
3. Вміти аналізувати діяльність законодавчих і виконавчих органів державної влади України в частині управління фінансовими потоками.
4. Розуміти особливості державного регулювання фінансових відносин.

1. Поняття фінансової системи і теоретичні основи її побудови

Існують певні особливості у створенні й використанні фінансових ресурсів, які зосереджені в розпорядженні держави, підприємницьких структур, певних фінансових інституцій для фінансового забезпечення їхньої діяльності.

Фінансова система – це сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані і децентралізовані грошові фонди.

За допомогою фінансової системи держава нагромаджує та використовує кошти для утримання свого апарату, а також спрямовує їх на виконання своїх функцій. Фінансова система охоплює грошові відносини між державою і підприємствами та організаціями, державою і населенням, між підприємствами і всередині них.

Основними елементами фінансової системи є:

- загальнодержавні фінанси;
- місцеві фінанси;
- фінанси суб'єктів господарювання усіх форм власності;
- фінанси невиробничої сфери діяльності; фінанси населення;
- фінансовий ринок;
- фінансова інфраструктура.

Тому фінансова система розглядається з двох сторін:

- за внутрішньою будовою;
- за організаційною структурою.

За внутрішньою будовою фінансова система являє собою сукупність відносно відособлених взаємозв'язаних сфер і ланок фінансових відносин, які відображають специфічні форми й методи розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин. В основу виділення сфер покладено рівень економічної системи:

- ✓ рівень мікроекономіки - фінанси суб'єктів господарювання;
- ✓ рівень макроекономіки - державні фінанси;
- ✓ рівень світового господарства - міжнародні фінанси;
- ✓ забезпечуюча сфера - фінансовий ринок.

Ланка фінансової системи є відособленою частиною фінансових відносин, її відокремлення проводиться за ознакою наявності або відособленого фонду фінансових ресурсів, або специфічних форм і методів фінансових відносин.

Рис. Сфери й ланки фінансової системи

Базовою ланкою фінансової системи є **фінанси суб'єктів господарювання**, до якої належать фінанси як виробничої, так і невиробничої

сфер. Вони обслуговують створення валового внутрішнього продукту - основного джерела фінансових ресурсів.

Фінанси виробничої сфери залежно від форми власності поділяються на державні, акціонерні, колективні, індивідуальні, орендні, спільні тощо, а залежно від виду діяльності суб'єкта господарювання - на фінанси машинобудування, будівництва, сільського господарства, транспорту тощо.

Фінанси соціальної сфери, що поділяються на фінанси освіти, охорони здоров'я, культури, оборони та інших підрозділів, характеризуються особливостями створення та використання фондів і фінансових ресурсів, зокрема наявністю поряд з власними джерелами бюджетного фінансування.

Провідне місце належить підприємствам державної форми власності, хоча з розвитком ринкових відносин питома вага підприємств недержавної форми власності зростатиме. У процесі своєї діяльності підприємства вступають у взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання, з фізичними особами, з різними ланками фінансової системи. Фінанси підприємницьких структур пов'язані з розподільними і перерозподільними відносинами, які можна об'єднати у три групи: внутрішні, внутрішньокорпоративні й зовнішні.

Державні фінанси охоплюють: державний та місцеві бюджети; державні фонди цільового призначення; державний кредит; фінанси підприємств і організацій державної форми власності. У сфері державних фінансів грошові потоки відображають відносини перерозподілу ВВП. Переважно це зовнішні відносини. Провідне місце у державних фінансах належить бюджетам різних рівнів, які об'єднуються в Україні у зведеному бюджеті держави.

Мобілізуючи доходи до бюджету, держава впливає на фінансові можливості господарських структур і громадян, використовуючи насамперед податковий механізм (за допомогою об'єктів оподаткування, ставок податків і пільг в оподаткуванні), а також створюючи сприятливий інвестиційний клімат для залучення зовнішніх джерел фінансування, зокрема, через надання привілеїв в імпорті, створення спеціальних економічних зон, технополісів тощо.

Державні фонди цільового призначення концентрують у своєму розпорядженні майже чверть усіх фінансових ресурсів держави. До них належать: Пенсійний фонд та інші соціальні фонди.

Така ланка фінансової системи, як державний кредит, покликана мобілізувати фінансові ресурси для фінансування витрат з бюджету, що не відшкодовуються його доходами. Кошти державного кредиту, як правило,

спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту. Через державний кредит держава має змогу впливати на інфляційні процеси в бік їх зменшення.

Фінансовий ринок як сфера фінансової системи включає ринок грошей, кредитних ресурсів, цінних паперів і фінансових послуг.

Ринок грошей, або валютний ринок, - це створення фондів фінансових ресурсів для здійснення зовнішньоторговельних операцій.

Ринок кредитних ресурсів є формою залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші потреби. Регулюється ринок кредитних ресурсів за допомогою облікової ставки Національного банку України. Ринок цінних паперів - це мобілізація коштів на потреби господарської діяльності через випуск і реалізацію цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання доходу. Операції з реалізації цінних паперів здійснюються на фондовому ринку. Ринок фінансових послуг в Україні тільки формується.

Важливу роль у фінансовій системі має відігравати така її сфера, як **страхування**. У ній формуються фонди фінансових ресурсів, основне призначення яких - покрити втрати економіки та окремих громадян, що виникли з непередбачених причин. Страхові фонди перебувають у розпорядженні страхових компаній і можуть бути використані також як інвестиційний та кредитний ресурси в економіці до настання страхового випадку.

Сфера міжнародних фінансів відображає перерозподільні відносини на світовому рівні. Міжнародні фінансові відносини характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн: між урядами, між підприємствами, громадянами й урядами. Міжнародні фінансові організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з метою формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проектів і програм, на фінансову допомогу окремим країнам, на утримання апарату цих організацій.

Оскільки окремі складові фінансової системи мають конкретне функціональне призначення в обслуговуванні відтворювальних процесів в економіці, можна стверджувати, що кожна ланка фінансової системи є самостійним елементом, проте ця самостійність відносна в середині єдиного цілого. Наприклад, недоліки в організації фінансової діяльності підприємницьких структур, їх збитковість зменшують надходження до бюджетної системи, централізованих цільових фондів, страхових фондів. Це звужує фінансові можливості держави, зумовлюючи дефіцит бюджету. Наявність дефіциту бюджету може призвести до зростання інфляції або державного боргу, що негативно позначиться на діяльності всіх учасників фінансового ринку.

2. Структура фінансової системи України. Державне регулювання фінансових відносин

В основі побудови **фінансової системи України** лежать такі принципи:

- ✓ принцип розподілу фінансових ресурсів на централізовані і децентралізовані;
- ✓ принцип самостійності (кожна ланка фінансової системи є самостійною і відмінною від іншої);
- ✓ принцип єдності (ланки фінансової системи тісно зв'язані між собою за допомогою системи фінансових відносин у зв'язку з розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів);
- ✓ принцип функціонального призначення ланок фінансової системи; адміністративно-територіальний принцип.

Практичне використання фінансового механізму безпосередньо пов'язане з цілеспрямованою діяльністю держави щодо управління фінансами.

Управління фінансами – цілеспрямоване формування процесу перерозподілу фінансових ресурсів між різними суб'єктами фінансової системи і всередині них, діяльність по залученню та ефективності використання фінансових ресурсів.

Управління містить у собі ряд функціональних елементів: прогнозування, планування, оперативне управління, регулювання і контроль.

Об'єктами управління виступають фінансові відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів. Найважливіші об'єкти управління – це фінанси підприємств, організацій, установ, фінанси домогосподарств, державні фінанси.

Суб'єктами управління виступають держава в особі законодавчих і виконавчих органів, а також фінансові служби підприємств.

Сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, має назву «**фінансовий апарат**».

В Україні суб'єктами управління на мікрорівні є фінансові служби підприємств, фінансові, страхові та податкові органи.

Розрізняють **стратегічне** (або загальне) і **оперативне управління фінансами**.

Стратегічне управління здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, апарат Президента, Міністерство фінансів України. Стратегічне управління — це управління на перспективу, виражається у встановленні обсягів фінансових ресурсів на перспективу для реалізації цільових програм, пов'язаних з піднесенням економіки України, проведенням її структурної перебудови, конверсії оборонних галузей, зміцнення аграрно-переробного комплексу, а також вирішення соціальних проблем.

Оперативне управління фінансами здійснюють Міністерство фінансів України, дирекції позабюджетних фондів, страхових організацій, фінансові служби міністерств, підприємств та організацій і т.п.

В адміністративно-командній економіці протягом тривалого часу використовувалися одні і ті ж методи управління фінансами, вони були консервативними і не давали бажаного ефекту, розробка і впровадження нових фінансових важелів і нормативів проводилася дуже повільно (нормативів розподілу прибутку, норм амортизаційних відрахувань, тарифів відрахувань на соціальне страхування та ін.). І тому в сучасних умовах гостро постала проблема пошуку альтернативних методів управління і впливу на суб'єкти господарювання, які відповідали би ринковій економіці.

3. Функції законодавчих і виконавчих органів державної влади щодо управління фінансовими потоками

Президент України як глава держави:

- створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

- має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади:

- приймає закони, в тому числі з фінансових питань;
- затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього;
- здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України;
- приймає рішення щодо звіту про його виконання;
- визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики.

Верховна Рада України утворює постійно діючий орган контролю **Рахункову палату**, яка підпорядковується і є підзвітною Верховній Раді;

- здійснює контроль за виконанням законів України та постанов Верховної Ради, виконанням Державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм в частині, що стосується використання коштів Державного бюджету України;

- здійснює за дорученням Верховної Ради та її комітетів контрольні функції в межах своєї компетенції;

- контролює ефективність управління коштами Державного бюджету України Державним казначейством України; контролює інвестиційну діяльність органів виконавчої влади;

- контролює виконання рішень Верховної Ради про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України;

- контролює касове виконання Державного бюджету України Національним банком України та уповноваженими банками;

- перевіряє кошторис витрат, пов'язаних з діяльністю Верховної Ради України та ін.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади:

- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики;

- політики у сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

- організовує розробку проекту закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, надає Верховній Раді України звіт про його виконання.

Міністерство фінансів України, як центральний орган державної виконавчої влади, підпорядкований Кабінету Міністрів України:

- забезпечує проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики, спрямованої на реалізацію визначених завдань економічного та соціального розвитку України, здійснює координацію діяльності у цій сфері інших центральних органів виконавчої влади;

- розроблення та проведення єдиної державної фінансової, бюджетної, податкової політики;

- здійснення разом з іншими органами виконавчої влади аналізу сучасної економічної та фінансової ситуації в Україні, а також перспектив її розвитку;

- розроблення стратегії щодо внутрішніх та зовнішніх запозичань держави і погашення та обслуговування державного боргу;

- розроблення проекту Державного бюджету України та прогнозних показників зведеного бюджету України, забезпечення в установленому порядку виконання Державного бюджету України, контроль за дотриманням правил складання звіту про виконання Державного бюджету України та зведеного бюджету України;

- забезпечення концентрації фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України;
- забезпечення ефективного використання бюджетних коштів та здійснення в межах своєї компетенції державного фінансового контролю; удосконалення методів фінансового і бюджетного планування, фінансування, а також звітності та системи контролю за витрачанням бюджетних коштів;
- розроблення та проведення державної політики у сфері виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та напівдорогоцінного каміння;
- забезпечення впровадження єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку та звітності (крім бухгалтерського обліку та звітності в банківських і кредитних установах);
- інформування громадськості про економічні та фінансові цілі держави.

Державне казначейство створене з метою ефективного управління коштами Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті.

Державна фінансова інспекція України (Держфінінспекція України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю.

Утворена 23 квітня 2011 року з Головного контрольно-ревізійного управління України.

Основними завданнями Держфінінспекції України є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю, а також внесення пропозицій щодо її формування.

Державна податкова служба в Україні з 18.12.2018 р. була утворена із Державної фіскальної служби (разом з Державною митною службою). ДФС було ліквідовано 1 січня 2022 у зв'язку із початком діяльності Бюро економічної безпеки.

Основними завданнями ДПС є:

1) реалізація державної податкової політики, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, пального, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної

політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону;

2) внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування:

- державної податкової політики;
- здійснення контролю за надходженням до бюджетів та державних цільових фондів податків, зборів, платежів;
- державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв, тютюнових виробів, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, та пального;
- державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань сплати єдиного внеску;
- державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), проведення розрахункових операцій, а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону.

Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, що складається під впливом попиту і пропозиції як на національну, так і на іноземні валюти. Вплив Національного банку на ринковий курс національної валюти здійснюється завдяки участі його в торгах через скупку тієї чи іншої валюти або валютні інтервенції.

Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку організовує функціонування ринку цінних паперів. Вона проводить реєстрацію випуску цінних паперів і регулює їх кругообіг. Забезпечує формування інфраструктури ринку, видає ліцензії фінансовим посередникам, які здійснюють операції з цінними паперами. Комісія здійснює контроль за діяльністю суб'єктів ринку цінних паперів - емітентів, інвесторів, фінансових посередників, фондових бірж - відповідно до чинного у цій сфері законодавства.

Фондова біржа проводить операції з цінними паперами. Основне її призначення - організація функціонування вторинного ринку. Однак, з одного боку, через неї може здійснюватись і первинне розміщення цінних паперів, а з іншого - вторинний ринок може функціонувати поза біржею. У зв'язку з цим розрізняють біржовий і позабіржовий обіг цінних паперів.

Як центр торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій підприємств. Цим створюється система незалежної і досить об'єктивної оцінки діяльності акціонерних товариств. Тому бюлетені фондових бірж мають велике значення у функціонуванні фінансової системи та економіки країни.

Фінансові посередники на ринку цінних паперів виконують роль сполучної ланки між емітентами цінних паперів та інвесторами. З одного боку, за дорученням емітентів вони проводять випуск та розміщення цінних паперів на фінансовому ринку, з іншого - вони проводять операції з купівлі цінних паперів на підставі угод з інвесторами. Діяльність фінансових посередників засновується на їх інформованості та глибокому знанні ринку цінних паперів.

Пенсійний фонд створений з метою акумуляції раціонального розміщення коштів, призначених для пенсійного забезпечення. Він виконує функції нарахування пенсій і проведення їх виплат. Пенсійний фонд як орган управління має відповідні повноваження з контролю за повнотою і своєчасністю сплати внесків підприємств до фонду.

Контрольні питання

1. Назвіть основні органи управління фінансовою системою України.
2. Які проблеми фінансового планування можна виділити на макро- і мікрорівнях?
3. Які основні завдання фінансового контролю на сучасному етапі розвитку в Україні.
4. Охарактеризуйте основні функції органів державної влади України в частині фінансового контролю.

Тести для самоперевірки:

1. *Хто розробляє проєкт бюджету відповідно до Бюджетного кодексу України:*
 - а) Міністерство фінансів України
 - б) Бюджетна комісія Верховної Ради України
 - в) Секретаріат Президента України
 - г) Державне казначейство
2. *Формою якого напряму фінансового впливу на процеси суспільного розвитку є самофінансування:*
 - а) фінансове регулювання економічних і соціальних процесів
 - б) фінансове забезпечення потреб розширеного відтворення
 - в) фінансове стимулювання
 - г) фінансові санкції

3. Яка із ланок не вкљовходить до складу державних фінансів?

- а) бюджет держави
- б) фондовий ринок
- в) фонди цільового призначення
- г) місцеві фінанси

4. Функціонування ринку цінних паперів регулює:

- а) Міністерство фінансів України
- б) Фонд державного майна
- в) Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку
- г) ВРУ

5. Фінансовий менеджмент – це:

- а) система підходів, принципів та методів розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень з питань фінансово-господарської діяльності суб'єкта господарювання
- б) сукупність взаємопов'язаних дій, прийомів, методів, направлених на управління рухом бюджетних потоків і відносин, які виникають у процесі руху вказаних потоків
- в) це сукупність прийомів та методів організації податкових відносин з метою забезпечення формування дохідної частини бюджету та впливу податків на розвиток виробництва і соціальної сфери
- г) управлінський процес, спрямований на формування комплексної системи виробництва на засадах оптимального використання всіх видів ресурсів з метою забезпечення необхідного рівня прибутковості

6. Який із наведених державних органів здійснює контроль за касовим виконанням Державного бюджету України:

- а) Державне казначейство
- б) Рахункова палата
- в) Державна фінансова інспекція
- г) Палата аудиторів

7. Який із органів державної влади в Україні розробляє стратегії щодо внутрішніх та зовнішніх запозичень держави і погашення та обслуговування державного боргу:

- а) Верховна Рада
- б) Президент
- в) Кабінет міністрів
- г) Державна податкова служба

Тема 5. ДЕРЖАВНІ І МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

План лекційного заняття:

1. Поняття державних фінансів.
2. Державний бюджет: процедура затвердження та основні принципи формування.
3. Джерела формування державних доходів, фактори їх зростання.
4. Державні витрати.
5. Бюджетний дефіцит.
6. Сутність місцевих фінансів.
7. Склад доходів місцевих бюджетів.
8. Видатки місцевих бюджетів.
9. Міжбюджетні відносини.

Очікувані результати навчання:

1. Розуміти сутність понять «державні фінанси», «місцеві фінанси», «міжбюджетні трансферти», «бюджетний дефіцит\профіцит».
2. Знати процес формування державного бюджету України.
3. Розуміти принципи формування державного бюджету.
4. Вміти аналізувати основні джерела формування державних доходів.
5. Знати основні напрямки державних витрат та вміти аналізувати їх з точки зору пріоритетності.
6. Розуміти методи подолання бюджетного дефіциту та способи забезпечення державного профіциту.
7. Розуміти особливості ведення місцевих фінансів у процесі реалізації реформи децентралізації.
8. Знати складів доходів та витрат місцевих бюджетів.
9. Розуміти особливості міжбюджетних відносин.
10. Розуміти необхідність та процедуру «податкового вирівнювання територій».
11. Вміти аналізувати дані бюджетів України і м. Тернопіль у звітному році.
12. Вміти проявляти ініціативу і самостійність у вирішенні ситуацій, які виникають у процесі виконання поставлених завдань.

1. Поняття державних фінансів

Державні фінанси – складова частина фінансової системи держави, її центральна підсистема, через яку здійснюється вплив держави на економічний і

соціальний розвиток. Це зумовлено функціями й роллю держави в регулюванні й забезпеченні економічних, соціальних і демократичних засад життя населення й створенні сприятливих умов для діяльності виробничих і невиробничих структур.

Система державних фінансів складається з двох рівнів:

- загальнодержавні фінанси
- місцеві фінанси

Система державних фінансів

Рівні системи державних фінансів	Ланки системи державних фінансів			
	Бюджет держави	Цільові фонди	Державний кредит	Фінанси державних підприємств
Загальнодержавні фінанси	Державний бюджет	Загальнодержавні фонди	Державні позики	Фінанси державного сектора
Місцеві фінанси	Місцеві бюджети	Регіональні фонди	Місцеві позики	Фінанси муніципального господарства

Загальнодержавні фінанси призначені для забезпечення тих потреб суспільства, які мають загальнонаціональний характер і відображають інтереси держави загалом. Вони, з одного боку, формують фінансову базу вищих органів державної влади й управління, а з іншого – у їхніх руках є інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Через загальнодержавні фінанси здійснюється територіальний перерозподіл ВВП для збалансованого розвитку окремих регіонів. З їх допомогою здійснюється також структурна політика, яка покликана забезпечити оптимальний галузевий розвиток країни.

Місцеві фінанси являють собою фінансову базу місцевих органів влади та управління. Вони забезпечують регіональні потреби у фінансових ресурсах та доходах. Основне призначення місцевих фінансів – забезпечення відносної фінансової незалежності й автономності регіональних адміністративних формувань (областей, районів) та поселень.

2. Державний бюджет: процедура затвердження та основні принципи формування

Бюджет є економічною категорією, в якій матеріалізуються всі фінансові стосунки між державою та підприємствами, домогосподарством та між іншими країнами і міжнародним організаціями.

Найбільш характерними рисами бюджету є:

1) бюджет по зовнішній формі являє собою фінансовий план обов'язковий до виконання.

2) через бюджет розподіляється значна частка ВВП та національного доходу суспільства, вхідні та вихідні грошові потоки бюджету є найбільшими серед грошових потоків країни.

3) бюджет є відображенням соціально-економічної політики країни, є безпосереднім важелем усіх перерозподільчих процесів в державі, а також відображенням масштабів суспільного сектора.

4) бюджет прийнятий парламентом має силу закону.

Природа бюджету та бюджетних відносин складається з економічної та суспільно-політичної складової.

Бюджетний механізм – це сукупність конкретних форм бюджетних відносин, методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів.

До бюджетних методів регулювання економічних і соціальних процесів відносять:

1) податки, які впливають на розвиток виробництва товарів, попит на них та їх пропонування;

2) бюджетне фінансування загальнодержавних програм, що забезпечують розширення виробництва й удосконалення його структури, розвиток соціальної сфери, соціальний захист громадян;

3) фінансова підтримка окремих галузей і підприємств для вирівнювання економічних умов їх функціонування або прискореного розвитку (через субвенції, пільгові безпроцентні кредити та ін.);

4) створення за рахунок бюджетних коштів спеціальних фондів, резервів для попередження диспропорцій у розвитку економіки.

Бюджетний механізм є активним інструментом реалізації бюджетної політики. Тому перехід на ринкові відносини, зміни, які відбуваються в пріоритетах бюджетної політики, потребують радикальних змін і в бюджетному механізмі.

Бюджетна політика — сукупність заходів держави з організації та використання бюджетних ресурсів для забезпечення її економічного і соціального розвитку. Розробляється бюджетна політика органами влади — законодавчою, виконавчою відповідного рівня із залученням фахівців — науковців, практиків як вітчизняних, так і зарубіжних.

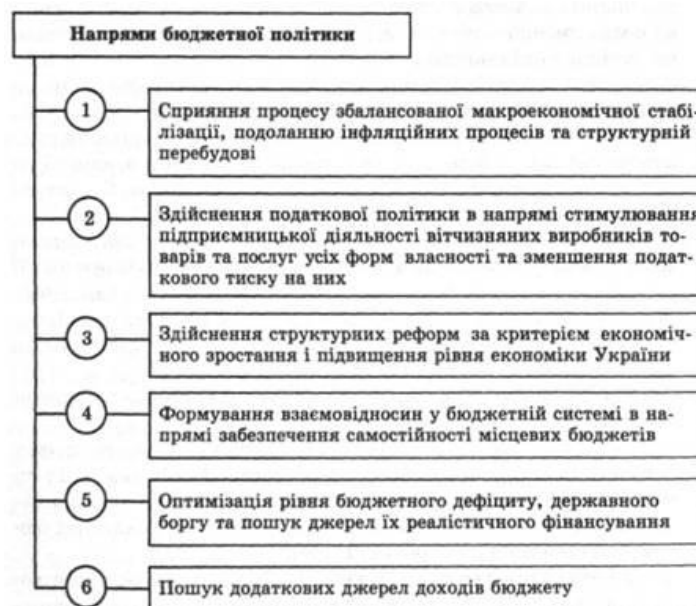
Бюджетний устрій – це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури та функціональних взаємозв'язків між окремими ланками бюджетної системи.

Визначальною ознакою бюджетного устрою будь-якої країни є державний устрій (унітарний, федеративний чи конфедеративний) та

адміністративно-територіальний поділ, які визначаються характеристикою взаємозв'язків та взаємостосунків між ланками бюджетної системи.

Бюджетна система – це сукупність окремих її ланок пов'язаних між собою, яка базується на загальноприйнятих принципах:

- єдність – єдина правова база, єдино-грошова система, форма обліку та звітності, регулювання, бюджетна класифікація;
- збалансованість – повноваження та здійснення видатків з бюджету повинні відповідати обсягу бюджетних ресурсів на відповідний бюджетний період;
- самостійність – бюджети є самостійними і не несуть відповідальності за зобов'язання один одного, за ними закріплюються певні доходи, а видатки здійснюють за напрямами компетентні органи;
- принцип ефективності – при використанні бюджетних коштів повинен бути досягнутий максимальний ефект;
- принцип адресності – видатки бюджету мають строго цільове використання;
- принцип обґрунтованості – доходи та видатки бюджету повинні мати економічне та законодавче підґрунтя;
- принцип публічності – всі видатки та доходи бюджету затверджуються шляхом голосування та подальшого оприлюднення.

Бюджетна система України складається з державного бюджету України та бюджетів місцевого самоврядування.

Зведений бюджет областей включає показники обласного бюджету, зведені бюджетів району і бюджети міст обласного значення. По суті зведений бюджет є сукупністю показників нижчих бюджетів.

В Україні має місце змішана модель, згідно якої бюджет поділяється на загальний та спеціальний фонди.

Загальний фонд бюджету включає:

- всі доходи крім тих, що призначені для зарахування у спеціальний фонд;
- бюджетні призначення на здійснення видатків бюджету за рахунок загальних надходжень;
- різницю між доходами та видатками загального фонду бюджету;
- надходження від запозичень та видатки на обслуговування боргу та забезпечення виконання гарантій.

Спеціальний фонд бюджету формується за рахунок:

- встановлення бюджетних призначень на видатки за рахунок конкретно визначених джерел;
- отримання грантів або трансфертів на певну мету.

Бюджетний процес – це регламентований законодавством порядок розгляду та затвердження бюджетів на всіх рівнях його виконання:

1. Визначення основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.
2. Підготовка й аналіз бюджетних запитів.
3. Схвалення Кабінетом Міністрів України проекту Державного бюджету та проекту закону про Державний бюджет та подання їх Верховній Раді України.
4. Розгляд та прийняття Державного бюджету України Верховною Радою України.
5. Виконання бюджету.
6. Після закінчення бюджетного року Міністерство фінансів складає Звіт про виконання Державного бюджету.

3. Джерела формування державних доходів, фактори їх зростання

Доходи бюджету є матеріальною основою функціонування суспільного сектору. Згідно законодавства доходи бюджету класифікуються за такими групами:

- 1) податкові надходження – передбачені податковим законодавством податки, збори та інші обов'язкові платежі;

2) неподаткові надходження – доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від комерційного та побічного продажу; надходження від штрафів та фінансових санкцій;

3) доходи від операцій з капіталом – надходження від операцій з капіталом, надходження від продажу основних засобів, державних запасів, товарів, землі, нематеріальних активів;

4) трансферти – безоплатні, безповоротні та необов’язкові надходження одержані від інших органів державної влади, інших держав чи міжнародних організацій.

Крім цього бюджетні доходи можна класифікувати по відношенню бюджетної системи:

- доходи, які надходять до державного бюджету;
- доходи бюджетів місцевого самоврядування;
- змішані доходи, які надходять до двох та більше ланок бюджетної системи на основі організації міжбюджетних доходів;
- відрахування, за рахунок яких формується позабюджетні фонди.

Стосовно закріплення за ланками бюджетної системи бюджетні доходи визначають спроможність тих чи інших бюджетів здійснювати видатки на власні та делеговані повноваження без трансфертів з вищестоящих бюджетів.

Закріплення бюджетних доходів за ланками має враховувати такі принципи:

- принцип рівномірного формування доходів місцевого самоврядування;
- принцип співмірності між величиною бюджетних надходжень, що акумулюються у її бюджеті.

4. Державні витрати

Бюджетні видатки – цілеспрямовані платежі з відповідних бюджетів на забезпечення пропозицій суспільних благ та перерозподільчих заходів в масштабах, що відповідають суспільним запитам. Визначальною ознакою видатків в бюджеті є їх обов’язковий цільовий характер. Крім того, здійснення видатків бюджету має підпорядковуватись досягненню конкретної мети, поставленої перед суспільним сектором.

Видатки бюджету поділяються на :

1. За економічним змістом:

- поточні;
- капітальні.

1. За функціональною ознакою відповідно до основних функцій держави:

- видатки на економічну діяльність;
- видатки на державне управління;
- видатки на фундаментальні дослідження;
- фінансування соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, спорт);
- видатки на соціальний захист населення
- національна оборона та безпека держави;
- видатки на обслуговування державного боргу тощо.
- фінансування витрат на експлуатацію бюджетних організацій;
- видатки на міжнародну діяльність;
- видатки державних цільових фондів.

Видатки бюджету поділяються на :

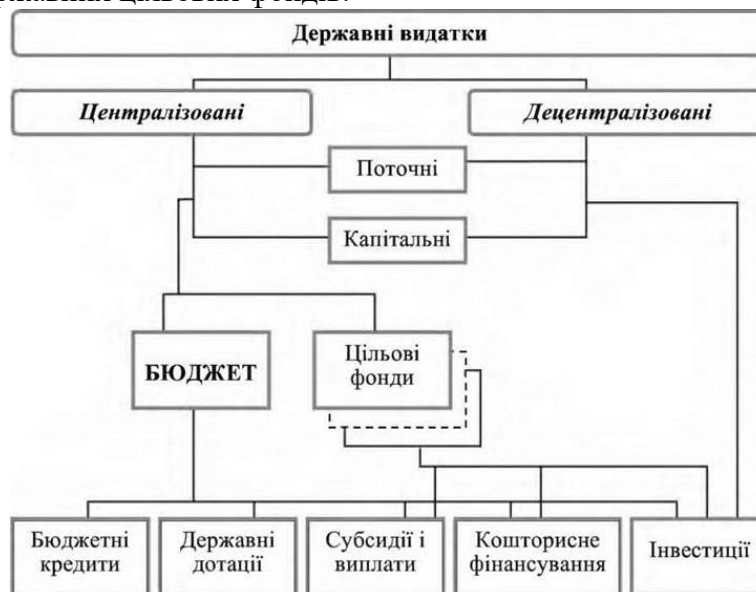
1. За економічним змістом:

- поточні видатки – видатки на утримання підприємств, організацій виробничої та соціальної інфраструктури; сплата процентів за внутрішніми позиками та зовнішнім державним боргом;
- капітальні видатки – видатки бюджету на розвиток, фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності (придбання предметів довгострокового користування, капітальне будівництво, придбання землі та нематеріальних активів, створення державних запасів та державних резервів.

2. За функціональною ознакою відповідно до основних функцій держави:

- видатки на економічну діяльність;

- видатки на державне управління;
- видатки на фундаментальні дослідження;
- фінансування соціальної сфери (освіта, охорона здоров'я, культура, мистецтво, спорт);
- видатки на соціальний захист населення
- національна оборона та безпека держави;
- видатки на обслуговування державного боргу тощо.
- фінансування витрат на експлуатацію бюджетних організацій;
- видатки на міжнародну діяльність;
- видатки державних цільових фондів.

5. Бюджетний дефіцит

Бюджетний дефіцит – перевищення видатків бюджету над його доходами.

Практичне використання бюджетних відносин для реалізації покладених на державу функцій дає змогу визначити, що стан бюджетного фонду залежно від різного співвідношення дохідної і витратної частин бюджету може бути дефіцитним, профіцитним і збалансованим.

Профіцит - позитивне сальдо бюджету, тобто перевищення доходів над видатками. *Збалансованим є бюджет*, у якому видатки і доходи рівні. В економічній літературі трапляється також думка, що теоретично збалансованим є бюджет, в якому дефіцит або профіцит не перевищують 1 %% сукупного обсягу видатків.

Види бюджетного дефіциту:

- 1) за терміном прояву:
 - стійкий;
 - тимчасовий;
- 2) за формою прояву:

- відкритий;
- прихований;
- 3) за причинами виникнення:
 - вимушений;
 - свідомий;
- 4) за напрямом дефіцитного фінансування:
 - активний;
 - пасивний.

Основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є відставання темпів зростання бюджетних доходів порівняно зі зростанням бюджетних видатків.

З приводу впливу бюджетного дефіциту на розвиток економіки існують суперечливі погляди. Прихильники концепції дефіцитного фінансування бюджетних видатків виходять із того, що бюджетний дефіцит не є деструктивним фактором.

Економісти неокласичного напрямку дотримуються протилежної позиції. На їхню думку, хронічні дефіцити неминуче вимагатимуть більш високих податків у майбутньому, що рівнозначно перекладанню поточного економічного тягаря на майбутні покоління.

До останнього часу вважалось, що щорічно збалансований бюджет - це одне із головних завдань бюджетної політики держави. В основі такого підходу лежить концепція збалансованості бюджету в процесі економічного циклу. Логічне обґрунтування цієї концепції зводиться до наступного. Для того, щоб протистояти спаду виробництва, уряд повинен знижувати податки і збільшувати державні видатки, тобто провокувати дефіцит бюджету. Під час економічного піднесення слід підвищувати податки і знижувати урядові витрати.

У світовій практиці для фінансування дефіциту бюджету використовуються як інфляційні (емісійний спосіб), так і неінфляційні джерела.

Неінфляційні джерела це:

- борговий спосіб;
- трансферти;
- збільшення податків.

Інфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту є монетизація дефіциту, яка відбувається в результаті позик центрального банку урядові та купівлі центральним банком державних цінних паперів.

6. Сутність місцевих фінансів

У сучасних правових державах світу місцеві органи влади входять до загальної системи державного управління, їхня компетенція визначається центральною владою. Простежується також тенденція щодо зростання державних функцій, які передаються в компетенцію місцевих органів влади. Все сказане дає підставу стверджувати, що місцеві фінанси — явище об'єктивне, оскільки для здійснення покладених на місцеве самоврядування функцій потребує наявності відповідних фондів фінансових ресурсів у їхньому розпорядженні.

Місцеві бюджети — визначальна ланка місцевих фінансів. У них зосереджено понад 80%% від усіх фінансових ресурсів, що перебувають у розпорядженні місцевого самоврядування. Водночас місцеві бюджети — важливий і складний елемент бюджетної системи кожної держави. Питання їх побудови, ефективного використання у фінансовому механізмі держави завжди привертають увагу науковців і фінансистів.

Система місцевих бюджетів існує у всіх країнах світу. До місцевих належать обласні, районні, міські, селищні та сільські бюджети. Це фонди фінансових ресурсів, що зосереджені в розпорядженні місцевих рад народних депутатів та органів місцевого й регіонального самоврядування. Компетенція кожного з них у галузі бюджету й фінансів розмежована, усього місцевих бюджетів в Україні понад 14 тисяч. Найчисельніша група — це сільські, селищні та міські бюджети.

У більшості країн місцеві бюджети не включаються до державних чи федеральних бюджетів. Місцеві органи самоврядування самостійно визначають напрямки використання коштів своїх бюджетів. Ці бюджети містять видатки на фінансування підприємств й організацій місцевого господарства, на фінансування здійснюваних місцевими органами заходів у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури, соціального забезпечення, на утримання місцевих органів влади та управління.

7. Склад доходів місцевих бюджетів

У доходи місцевих бюджетів зараховуються:

1) частина податку па додану вартість та акцизного збору, яка визначається Законом про державний бюджет України на наступний рік, але не менше 20%%;

2) податок на прибуток підприємств і організацій усіх форм підприємства й власності (крім комунальної) в розмірі, що становить 70%% від ставки, передбаченої чинним законодавством для відповідної категорії платників,

та 100%% податку на прибуток підприємств і організацій комунальної власності цього рівня;

3) частина податку з доходів фізичних осіб;

4) податок на майно підприємств і організацій усіх форм підпорядкування і власності;

5) плата за землю до обласних бюджетів і 70%% — до бюджетів міста Київ;

6) надходження від внутрішніх позик і грошово-речових лотерей, ще провадяться за рішенням відповідних представницьких органів влади згідно із законами України;

7) частина доходів від приватизації державного майна, яка визначається Законом про державний бюджет на рік;

8) відрахування, дотації та субвенції з державного бюджету України;

9) надходження від оренди цілісних майнових комплексів, що перебувають у комунальній власності цього рівня;

10) дивіденди, одержані на акції та цінні папери, що належать державі в акціонерних підприємницьких структурах, створених за участю підприємств комунальної власності цього рівня.

До місцевих бюджетів також зараховуються місцеві податки та збори, що встановлюються сільськими, селищними, міськими радами в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Дохідну частину місцевих бюджетів розраховано із урахуванням чинних норм податкового та бюджетного законодавства, макроекономічних показників економічного та соціального розвитку країни та поточного виконання місцевих бюджетів.

8. Видатки місцевих бюджетів

З місцевих бюджетів здійснюються **видатки** на такі цілі:

1) фінансування установ та організацій освіти, культури, науки, охорони здоров'я, фізичної культури, молодіжної політики, соціального забезпечення і соціального захисту населення, що перебувають у підпорядкуванні місцевих виконавчих органів влади, а також соціально-культурних заходів відповідно до покладених на ці органи влади функцій;

2) утримання представницьких і виконавчих органів місцевої влади та органів місцевого самоврядування;

3) фінансування підприємств і господарських організацій, що входять до складу місцевого господарства, природоохоронних заходів;

4) інші заходи, що фінансуються відповідно до чинного законодавства України з місцевих бюджетів.

9. Міжбюджетні відносини

В Бюджетній декларації визначено, що державна бюджетна політика щодо місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин у 2022 – 2024 роках спрямовано на:

- подальший розвиток середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні;
- удосконалення міжбюджетного регулювання;
- збереження дворівневої системи міжбюджетних відносин;
- зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів;
- підвищення прозорості та результативності використання бюджетних ресурсів.

Важливо, що з метою реалізації встановлених цілей бюджетної політики та у рамках подальшого розвитку реформи міжбюджетних відносин в Бюджетній декларації передбачається:

- продовження процесу децентралізації бюджетних повноважень, а також упорядкування сфер відповідальності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади в рамках нової територіальної основи для діяльності органів влади;
- подальший розвиток організаційних, правових та фінансових передумов для зміцнення місцевого самоврядування;
- забезпечення динаміки доходів, що зараховуються до місцевих бюджетів, збереження рівня їх надходжень не нижче 20% доходів зведеного бюджету України та зменшення частки трансфертів в доходах місцевих бюджетів;
- удосконалення підходів щодо здійснення горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів відповідно до нового адміністративно-територіального устрою та за результатами реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні;
- складання прогнозів місцевих бюджетів для підвищення передбачуваності та послідовності бюджетної політики на місцевому рівні, узгодження таких прогнозів із середньостроковими програмами соціально-економічного розвитку громад;
- стимулювання соціально-економічного розвитку територій, спрямовуючи кошти державного фонду регіонального розвитку на виконання

інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, в тому числі на проекти розвитку регіону українських Карпат;

- підтримка заходів соціально-економічної компенсації ризиків населення, яке проживає на території зони спостереження;

- розвиток інфраструктури індустріальних парків та центрів креативної економіки;

Міжбюджетні трансферти — кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Відповідно до статті 96 Бюджетного кодексу України, міжбюджетні трансферти класифікуються як:

- дотація вирівнювання (вилучено);. Натомість введено **базову дотацію** (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій)

- субвенція;

- кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів («від'ємні міжбюджетні трансферти») (вилучено); Натомість введено **реверсну дотацію** (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

- додаткові дотації.

Контрольні питання

1. В чому суть, призначення і функції бюджету?
2. Бюджет як основний фінансовий план держави.
3. Які принципи побудови бюджетної системи України?
4. Які функції виконує Державний бюджет?
5. Що таке бюджетний процес та які його стадії в Україні?
6. Доходи і видатки бюджету, їх класифікація.
7. Визначте склад і структуру бюджетної системи.
8. Назвіть види міжбюджетних трансфертів.
9. За рахунок яких коштів фінансується бюджетний дефіцит?

Тести для самоперевірки:

1. Сукупність показників усіх бюджетів, що входять до складу бюджетної системи – це:
 - а) бюджетний устрій
 - б) зведений бюджет
 - в) бюджетна система
 - г) немає правильної відповіді

2. Який характер має бюджет в унітарних державах:

- а) багаторівневий
- б) дворівневий
- в) однорівневий
- г) немає правильної відповіді

3. Зведений бюджет України затверджує:

- а) Верховна Рада України
- б) Кабінет Міністрів України
- в) не затверджується, використовується з метою аналізу та визначення засад державного регулювання
- г) немає правильної відповіді

4. До структури доходів бюджету України належать:

- а) податкові та неподаткові надходження
- б) доходи від операцій з капіталом
- в) офіційні трансфери
- г) всі відповіді правильні

5. За порядком та умовами зарахування доходів у бюджету вони поділяються на:

- а) зовнішні та внутрішні
- б) власні та позикові
- в) закріплені та регульовальні
- г) всі відповіді правильні

Тема 6. ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА СИСТЕМА

План лекційного заняття:

1. Передумови виникнення та економічна сутність податків. Елементи системи оподаткування.
2. Класифікація податків.
3. Прямі податки.
4. Непрямі податки.
5. Податкова система України.
6. Податкова пільга.
7. Спрощена система оподаткування.

Очікувані результати навчання:

1. Поглибити розуміння сутності понять «податкова система», «прямі податки», «непрямі податки», «податкова пільга», «єдиний податок», «єдиний соціальний внесок».
2. Знати елементи системи оподаткування та види податків.
3. Вміти визначати базу оподаткування.
4. Розуміти процес та принципи побудови податкової системи України.
5. Розуміти необхідність застосування податкової пільги та порядок її нарахування.
6. Розуміти процедуру нарахування різних видів податків та вміти їх нараховувати.
7. Вміти визначати та аналізувати проблеми та перспективи розвитку податкової системи України.
8. Знати тенденції сучасного оподаткування в Україні в різних галузях.
9. Вміти проявляти ініціативу і самостійність у вирішенні ситуацій, які виникають у процесі виконання поставлених завдань.

1. Передумови виникнення та економічна сутність податків.

Елементи системи оподаткування

Податки є найважливішим джерелом доходів бюджетів. Об'єктивною реальністю є те, що з одного боку, податки – це фінансове підґрунтя існування держави, а з іншого, податки - це знаряддя перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб, найефективніший інструмент впливу держави на суспільне виробництво.

Історія цивілізації свідчить, що в різні періоди розвитку суспільства вводились різноманітні податки – на землю, майно, прибуток, цінні папери,

спадщину та дарування, додану вартість, заробітну плату, акцизи, збори й відрахування, на автомобілі, коней, собак, продуктивну худобу та птицю, бджіл, подушні податки і податки на неодружених чоловіків, податки на вікна, двері тощо.

Найбільшого розквіту податки сягають за умов розвинутої ринкової економіки. Вони стають об'єктивним елементом фінансових відносин між державою та юридичними й фізичними особами. Формується завершена модель податкової системи кожної держави. Вона включає методи й об'єкти оподаткування, ставки податків, строки їх сплати, контроль за витрачанням.

Вилучаючи частину доходів підприємців і громадян, держава гарантує їх ефективніше використання для задоволення потреб суспільства в цілому й досягнення на цій основі зростання його добробуту. Податки можуть запроваджуватися тільки з обов'язкового примусу держави.

Крім податку в Україні сьогодні використовуються й інші терміни, що відображають платежі у бюджеті. Це – плата, внески, відрахування і збори.

Плата вноситься за користування природними і іншими ресурсами, що перебувають у власності держави і може відноситись як на собівартість, так і сплачуватись з прибутку.

Відрахування передбачають цільове призначення платежів і, в основному, відносяться на собівартість.

Основними передумовами виникнення податків є:

- ✓ виникнення держави;
- ✓ наявність товарно-грошових відносин;
- ✓ суспільний поділ праці.

Відмінною рисою економіки України є її висока одержавленість – країна входить до десятки країн з найбільш високою в світі часткою державних витрат у ВВП.

Україна входить до десятки країн з найбільшою в світі часткою витрат держави у ВВП. При цьому, майже всі країни в цьому списку є розвиненими – тобто якість їх державних апаратів та їх здатність ефективно витрачати фінансові ресурси незрівнянно вище українських.

Особливо високим в Україні є податкове навантаження на заробітні плати – за цим показником ми займаємо п'яте місце у світі. Саме воно є причиною того, що значна частина заробітних плат в Україні платиться в конвертах, а доходи громадян, у значній мірі, перебувають в тіні.

Елементи податкової системи

1. Платники податку.

1.1. Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з цим Кодексом.

1.2. Кожний з платників податків може бути платником податку за одним або кількома податками та зборами.

Податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки, визначені цим Кодексом, законами з питань митної справи.

Податковий обов'язок виникає у платника за кожним податком та збором.

2. Об'єкт оподаткування - майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

3. База оподаткування - конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування.

База оподаткування - це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.

Одиниця виміру бази оподаткування - конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку. Одиниця виміру бази оподаткування є єдиною для розрахунку і обліку податку.

4. Ставка податку - розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування.

Базовою (основною) ставкою податку визначається ставка, що визначена такою для окремого податку відповідним розділом цього Кодексу.

Граничною ставкою податку визнається максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, встановлений цим Кодексом.

Абсолютною (специфічною) є ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування.

Відносною (адвалорною) визнається ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

5. Порядок обчислення податку - Обчислення суми податку здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів.

Специфічні ставки, фіксовані ставки та показники, встановлені цим Кодексом у вартісному вимірі, підлягають індексації в порядку, визначеному цим Кодексом.

Податкова пільга - передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності певних підстав.

Підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

Платник податків вправі використовувати податкову пільгу з моменту виникнення відповідних підстав для її застосування і протягом усього строку її дії.

Податкова пільга надається шляхом:

- а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору;
- б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору;
- в) встановлення зниженої ставки податку та збору;
- г) звільнення від сплати податку та збору.

6. Податковий період - встановлений цим Кодексом період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів.

Податковий період може складатися з кількох звітних періодів.

Базовий податковий (звітний) період - період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків та зборів, крім випадків, передбачених цим Кодексом, коли контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податку.

Податковим періодом може бути:

- календарний рік;
- календарне півріччя;
- календарні три квартали;
- календарний квартал;

- календарний місяць;
- календарний день.

7. Строк та порядок сплати податку - період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку із сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір повинен бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством. Податок чи збір, що не був сплачений у визначений строк, вважається не сплаченим своєчасно.

Момент виникнення податкового обов'язку платника податків, у тому числі податкового агента, визначається календарною датою.

8. Строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

3. Класифікація податків

Кожен вид податків має свої специфічні риси, функціональне призначення та займає окреме місце в податковій системі. Всі податки поєднуються у відповідні групи, що класифікуються за певними ознаками:

- за формою оподаткування;
- за економічним змістом об'єкта оподаткування;
- залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки;
- за місцем зарахування та інші.

За формою оподаткування всі податки поділяються на дві групи: прямі і непрямі або податки на споживання.

Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платника, який сплачує їх до бюджету і обсяг таких податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування.

Непрямі податки - це податки, які справляються до бюджету за допомогою цінового механізму, причому конкретні платники податків не завжди є їхніми носіями. Непрямі податки встановлюються в цінах товарів, робіт та послуг, і їх обсяг для окремого платника визначається обсягом споживання і не залежить від його доходів.

За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на три групи: податки на доходи, на споживання і на майно. Податки на доходи стягуються з доходів фізичних та юридичних осіб. Безпосередніми об'єктами оподаткування є заробітна плата та інші доходи громадян, прибуток або валовий дохід підприємств. Податки на споживання сплачуються не під час отримання доходів, а при їх використанні, вони справляються у

формі непрямих податків. Податки на майно встановлюються щодо рухомого чи нерухомого майна.

Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки, вони поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавні податки встановлюють вищі органи влади, їх справляння є обов'язковим на всій території країни, незалежно від того, до якого бюджету (державного чи місцевого) вони зараховуються.

Місцеві податки встановлюються місцевими органами влади та управління, і їх справляння є обов'язковим лише на певній території.

Залежно від порядку зарахування податки поділяються на закріплені та регулюючі.

Закріплені податки - це податки, які в повному обсязі надходять до певного, причому тільки одного бюджету. В їх якості можуть бути загальнодержавні і місцеві податки.

Регулюючі податки - це податки, які можуть зараховуватися до різних бюджетів, тобто держава розподіляє їх між рівнями бюджетної системи. В якості регулюючих, в основному, виступають загальнодержавні податки.

3.Прямі податки

В Україні встановлені такі види прямих податків:

- на прибуток підприємств;
- на доходи фізичних осіб;
- плата (податок) на землю;
- з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- плата за воду;
- фіксований податок та ін.

Розглянемо сутність окремих видів прямих податків, порядок їх стягнення і сплати до бюджету.

Оподаткування прибутку підприємств

Господарюючі суб'єкти у процесі здійснення виробничої і фінансової діяльності вступають у взаємовідносини з різними ланками фінансово-кредитної системи і передусім з бюджетом. Основним видом прямих податків, що сплачуються господарюючими суб'єктами до бюджету, є податок на прибуток.

Згідно із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств", податок на прибуток сплачують суб'єкти підприємницької діяльності й інші

підприємства, установи та організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку.

У цьому зв'язку **платниками податку на прибуток є:**

- з числа резидентів - суб'єкти господарської діяльності, бюджетні, громадські та інші підприємства, установи і організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як на території України, так і за її межами;

- з числа нерезидентів — фізичні і юридичні особи, створені у будь-якій організаційно-правовій формі, які отримують доходи з джерелом їх походження в Україні;

- філіали, відділення та інші відокремлені підрозділи платників податку, що не мають статусу юридичної особи та розташовані на іншій території, ніж платник податку. Разом з тим платник податку, що має такі філії, може ухвалити рішення про сплату консолідованого податку. У цьому разі сума податку на прибуток філії за відповідний період визначається розрахунково виходячи з загальної суми податку, нарахованого платником податку, і питомої ваги валових витрат з урахуванням амортизації філії в загальній їх сумі платника податку. Порядок сплати податку на прибуток у цьому разі визначає його платник самостійно до початку звітного року, про що повідомляється податковим органам як за місцем знаходження платника податку, так і за місцем розташування його філії. Відповідальність за своєчасну і повну сплату податку до бюджету за місцем розташування філії несе платник податку;

- постійні представництва нерезидентів, які одержують прибуток із джерел їх походження в Україні або виконують представницькі функції відносно таких нерезидентів чи їх засновників;

- інші організації і установи, які одержують прибуток від своєї діяльності.

Об'єктом оподаткування є прибуток, який визначається шляхом вирахування зі скоригованого валового доходу (виручки) сум валових витрат і амортизаційних відрахувань. При цьому валовий дохід є загальною сумою доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) за звітний період у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як в Україні, так і за її межами, без сум акцизного збору, податку на додану вартість й інших надходжень, що не є доходом платника податку.

Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) – ставка станом на 01.01.2022 р. – 18%.

Податок на доходи фізичних осіб є одним із бюджетоформуючих дохідної частини місцевих скарбниць. Сплачуючи його, наші країни дбають про добробут територіальних громад та виконують свій конституційний обов'язок перед державою.

При цьому основну частину в надходженнях цього платежу займає оподаткування заробітної плати та інших доходів громадян. Тому протидія нелегальній зайнятості – одне із пріоритетних завдань податкової служби.

Дохід, отриманий платником податку – фізичною особою у вигляді плати за договором про встановлення земельного сервітуту включається до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу такого платника як інший дохід та оподатковується податком на доходи фізичних осіб та військовим збором на загальних підставах.

При цьому сплата (перерахування) до бюджету податку на доходи фізичних осіб та військового збору, утриманого податковим агентом з доходу у вигляді плати за користування земельною ділянкою, щодо якої встановлений земельний сервітут, здійснюється таким податковим агентом за своїм місцезнаходженням.

Платниками податку є:

- фізична особа - резидент, яка отримує доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;
- фізична особа - нерезидент, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні;
- податковий агент.

Не є платником податку нерезидент, який отримує доходи з джерела їх походження в Україні і має дипломатичні привілеї та імунітет, встановлені чинним міжнародним договором України, щодо доходів, які він отримує безпосередньо від провадження дипломатичної чи прирівняної до неї таким міжнародним договором діяльності.

Об'єктом оподаткування резидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;
- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);
- іноземні доходи - доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

- загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;
- доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

4. Непрямі податки

Непрямі податки — податки на товари і послуги, що встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тари фу, оплачуються покупцями при купівлі товарів та отриманні послуг, а в бюджет вносяться продавцями чи рідше виробниками цих товарів та послуг. Залежно від характеру охоплення товарів оподаткування акцизи поділяються на специфічні і універсальні.

Найбільш поширеною формою універсального акцизу є ПДВ. Він зберігає переваги багаторівневого податку з обороту щодо оподаткування усіх ступенів руху товару, але одночасно ліквідує його основний недолік — кумулятивний ефект. Специфіка нарахування та сплати ПДВ полягає в його нарахуванні на кожному етапі руху товару від виробника до споживача, при цьому з оподаткованого обороту виключаються податки, сплачені на попередніх етапах, в результаті чого об'єктом оподаткування виступає вартість, створена на конкретному ступені руху товару.

Ставки ПДВ встановлюються від бази оподаткування в таких розмірах:

- а) 20 відсотків;
- б) 0 відсотків;
- в) 7 відсотків по операціях з:

- постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, дозволених для виробництва і застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів, а також медичних виробів за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

- постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, дозволених для застосування у межах клінічних випробувань, дозвіл на проведення яких надано центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

Операції, що підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою

- вивезення товарів за межі митної території України:

- а) у митному режимі експорту;
- б) у митному режимі реекспорту, якщо товари поміщені у такий режим відповідно до пункту 5 частини першої статті 86 Митного кодексу України;
- в) у митному режимі безмитної торгівлі;
- г) у митному режимі вільної митної зони.

Товари вважаються вивезеними за межі митної території України, якщо таке вивезення підтверджене в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, митною декларацією, оформленою відповідно до вимог Митного кодексу України;

- постачання товарів:

а) для заправки або забезпечення морських суден, що:

використовуються для навігаційної діяльності, перевезення пасажирів або вантажів за плату, промислової, риболовецької або іншої господарської діяльності, що провадиться за межами територіальних вод України;

використовуються для рятування або подання допомоги в нейтральних або територіальних водах інших країн;

входять до складу Військово-Морських Сил України та відправляються за межі територіальних вод України, у тому числі на якірні стоянки;

б) для заправки або забезпечення повітряних суден, що:

виконують міжнародні рейси для навігаційної діяльності чи перевезення пасажирів або вантажів за плату;

входять до складу Повітряних Сил України та відправляються за межі повітряного кордону України, у тому числі у місця тимчасового базування;

в) для заправки (дозаправки) та забезпечення космічних кораблів, космічних ракетних носіїв або супутників Землі;

г) для заправки (дозаправки) або забезпечення наземного військового транспорту чи іншого спеціального контингенту Збройних Сил України, що бере участь у миротворчих акціях за кордоном України, або в інших випадках, передбачених законодавством;

г) магазинами безмитної торгівлі, відповідно до порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України. У разі подальшого вивезення таких товарів за межі митної території України податок не справляється (у тому числі за нульовою ставкою).

Незважаючи на певну схожість податку на додану вартість і акцизного податку, вони мають ряд суттєвих відмінностей.

Сутність специфічних **акцизів** полягає в тому, що не всі товари підлягають оподаткуванню, а лише окремі їх види, причому є різні підходи до оподаткування різних груп товарів. Специфічним акцизом є акцизний податок, що встановлюється на окремі види товарів, які, як правило, не належать до речей першої необхідності і рівень рентабельності яких досить високий за диференційованими ставками.

До підакцизних товарів належать:

- спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво;
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;
- нафтопродукти, скраплений газ, речовини, що використовуються як компоненти моторних палив, паливо моторне альтернативне;

– автомобілі легкові, кузови до них, причеи та напівпричеи, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів.

Третім видом непрямих податків є мито. **Мито** — це вид непрямого оподаткування, яке пов'язане із зовнішньоекономічною діяльністю, тобто це є податок з перемищення товарів при експорті, імпорті, транзиті. Мито на даний час не відіграє відчутної ролі у податковій системі. Це пов'язано з розвитком світової торгівлі, обмеженнями різних бар'єрів, у тому числі митних. Існуючі на даний час міжнародні домовленості передбачають або пільгове митне оподаткування, або взагалі безмитну торгівлю. Мита як різновид податків на споживання сьогодні встановлюються найчастіше не з метою поповнити доходи бюджету (хоча іноді і це має місце), а захистити внутрішній ринок, національну промисловість і сільське господарство.

Переваги непрямих податків пов'язані, насамперед, з їхньою роллю у формуванні доходів державного бюджету. Однак це зовсім не означає, що вони не виконують регулюючої функції. Найбільшу частку у доходах державного бюджету як у розрізі непрямих податків, так і в цілому по всіх податках, займає ПДВ. Акцизний податок є другим у структурі непрямих податків і четвертим податком по величині всіх податкових надходжень.

5. Податкова система України

Експерти Міжнародної фінансової корпорації у своєму дослідженні «The Costs of Tax Compliance in Ukraine» відмічають, що на адміністрування податків український бізнес щорічно витрачає понад 5 млрд гривень. Дисбаланси податкової системи України створюють нерівномірні податкові навантаження та, як результат, призводять до збільшення тіньового сектору економіки, ухиленню від оподаткування, зменшенню податкових надходжень. Особливо гостро дисбаланси податкової системи почали проявлятися з початком фінансово-економічної кризи. Зменшення попиту на цільових ринках, неконтрольоване збільшення вартості базових ресурсів, хаос на валютному ринку поставили на межу виживання цілі галузі, які є бюджетоутворюючими.

Загальнодержавні податки та збори:

- 1) податок на прибуток підприємств
- 2) податок на доходи фізичних осіб
- 3) податок на додану вартість
- 4) акцизний податок
- 5) екологічний податок

6) рентна плата

Рентна плата складається з:

- рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин;
- рентної плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України;
- рентної плати за спеціальне використання води;
- рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів;
- рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України.

7) мито

Місцеві податки:

- 1) податок на майно;
- 2) єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

Контрольні питання

1. В чому полягає економічний зміст податків, призначення та функції?
2. У чому сутність прямих податків? Наведіть приклади та вкажіть ставки кожного.
3. У чому сутність непрямих податків? Наведіть приклади та вкажіть ставки кожного.
4. Місцеві податки і збори та порядок їх встановлення.

Тести для самоперевірки:

1. За допомогою податків перерозподіляються:
 - а) резервні фонди
 - б) ВВП і НД
 - в) вартість основного капіталу
 - г) резервний капітал
2. Про що свідчить значна частинка непрямих податків:
 - а) фіскальний характер податкової системи
 - б) неефективну систему стягнення податків

- в) низький рівень податкової культури
- г) високий рівень податкової культури

3. *Процентні ставки можуть бути:*

- а) пропорційні, прогресивні, регресивні
- б) прогресивні та регресивні
- в) кредитові та дебетові
- г) правильні відповіді в і б

4. *Податкова політика – це:*

- а) діяльність держави щодо запровадження правового регламентування та організації справлення податків і зборів до бюджету;
- б) правила, за якими фізичні або юридичні особи повинні сплачувати податки та збори;
- в) процес, за яким оподатковується певний наявний предмет чи явище;
- г) немає правильної відповіді.

5. *Податкова квота:*

- а) закріплена в податковому кодексі;
- б) розраховується окремо для кожного суб'єкта;
- в) встановлюється щороку Верховною Радою;
- г) встановлюється щороку Урядом.

6. *За економічним змістом об'єкта оподаткування податки поділяються на:*

- а) прямі і непрямі
- б) податки на доходи, на споживання і на майно
- в) загальнодержавні і місцеві
- г) всі відповіді правильні

7. *Місцеві податки та збори мають право встановлювати:*

- а) місцеві органи влади
- б) Верховна Рада України
- в) Кабінет Міністрів України
- г) всі відповіді правильні

Тема 7. СТРАХУВАННЯ І СТРАХОВИЙ РИНОК. ДЕРЖАВНІ ЦІЛЬОВІ ФОНДИ

План лекційного заняття:

1. Необхідність створення та призначення державних цільових фондів, принципи їх організації.
2. Пенсійний фонд України. Інші державні цільові фонди України

Очікувані результати навчання:

1. Розуміти сутність понять, «державний цільовий фонд».
2. Знати основні функції та види страхування.
3. Розуміти необхідність створення та призначення державних цільових фондів.
4. Вміти аналізувати діяльність Пенсійного фонду України.
5. Знати та вміти аналізувати системи пенсійного страхування в різних країнах світу, визначати їх позитиви та недоліки.

1. Необхідність створення та призначення державних цільових фондів, принципи їх організації

Фонди фінансових ресурсів цільового призначення є самостійною ланкою фінансової системи і входять до складу державних фінансів. *Державні цільові фонди* – форма перерозподілу й використання фінансових ресурсів, що залучаються державою для фінансування деяких суспільних потреб та комплексного їх використання на основі самостійності. Державні фонди цільового призначення створюються на основі відповідних законодавчих актів вищих органів влади, якими регламентується їх діяльність, вказуються джерела формування, визначаються порядок та напрямки використання коштів, що ними залучені.

Залежно від цільового призначення державні фонди поділяються на економічні і соціальні, а відповідно до рівня управління - на державні і регіональні.

Правом створення цільових фондів наділені як органи центральної, так і місцевої влади. На регіональному рівні формуються свої цільові фонди за рахунок місцевих джерел. Загальнодержавні цільові фонди мають свої територіальні відділення і передають частину коштів у розпорядження територіальних владних структур.

Цільові державні фонди, як правило, перебувають у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Управлінські структури мають відповідні права й обов'язки щодо використання фондів, визначені законом.

Цільові державні фонди, як правило, перебувають у розпорядженні державних органів влади, але оперативне управління здійснюється спеціально створеним адміністративним апаратом. Управлінські структури мають відповідні права й обов'язки щодо використання фондів, визначені законом.

2. Пенсійний фонд України. Інші державні цільові фонди України

В Україні створюються такі основні державні цільові фонди:

- ✓ Пенсійний фонд;
- ✓ Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- ✓ Фонд соціального страхування на випадок безробіття;
- ✓ Фонд соціального страхування від нещасних випадків;
- ✓ Фонд захисту інвалідів.

Функції між цільовими фондами державного соціального страхування чітко розмежовані.

Пенсійний фонд відображає страхування на випадок постійної втрати працездатності.

Доходи бюджету Пенсійного фонду України формуються за рахунок:

- зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- коштів державного і місцевих бюджетів;
- коштів, що надходять за регресивними вимогами;
- добровільних внесків підприємств, установ і організацій та громадян;
- сум фінансових санкцій, стягнених за порушення порядку сплати зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- інших надходжень.

Кошти Пенсійного фонду України використовуються на фінансування таких заходів:

- виплата пенсій за віком (у тому числі працюючим пенсіонерам), за інвалідністю, у разі втрати годувальника, за вислугу років, соціальних та Інших пенсій, установлених законодавством України;
- виплата допомоги з догляду за дитиною і щомісячної допомоги на кожну дитину до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством;
- підвищення пенсій у зв'язку зі зміною Індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;
- реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій населення;
- забезпечення поточної діяльності та утримання органів управління фонду;
- відтворення коштів фонду, зміцнення його матеріально-технічної бази, проведення масово-роз'яснювальної роботи.

Для сприяння і оперативного вирішення фінансових та управлінських проблем зайнятості населення створено **Фонд соціального страхування на**

випадок безробіття. Він є самостійною ланкою фінансової системи і функціонує на державному та місцевому рівнях за рахунок:

- страхові внески страхувальників - роботодавців;
- страхові внески застрахованих осіб;
- асигнування з Державного бюджету;
- суми фінансових санкцій і адміністративних штрафів;
- благодійні внески підприємств, організацій, установ та фізичних осіб;
- інші надходження.

Розмір страхових внесків щорічно за поданням Кабінету Міністрів України встановлюється Верховною Радою України.

Кошти Фонду використовуються на:

- виплату допомоги у зв'язку з безробіттям;
- фінансування витрат на перекваліфікацію робітників і службовців;
- фінансування витрат на працевлаштування;
- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції Фонду та її робочих органів, розвиток матеріальної та інформаційної бази;
- створення резерву коштів Фонду.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві створений з метою проведення профілактичних заходів з охорони праці, відновлення здоров'я та працездатності потерпілих на виробництві від нещасних випадків, відшкодування їм завданої матеріальної і моральної шкоди. Страхування від нещасного випадку може бути обов'язковим і добровільним.

Фонд захисту інвалідів створено з метою фінансування робіт і державних програм, що стосуються соціального захисту інвалідів. Бюджет Фонду формується за рахунок таких джерел: .

- грошових коштів, які передаються з державного бюджету для здійснення державних заходів щодо соціального захисту інвалідів;
- надходжень від підприємств і організацій, що не забезпечують дотримання встановлених нормативів робочих місць для працевлаштування Інвалідів;
- благодійних внесків організацій, трудових колективів і громадян;
- інших надходжень.

Використання коштів Фонду захисту інвалідів спрямовано на фінансування заходів, що створюють інвалідам умови й можливості для участі

в економічній, політичній та соціальній сферах життя суспільства, забезпечують їх соціальний захист.

На сучасному етапі ринкових перетворень в Україні у сфері функціонування цільових соціальних фондів нагромадилася низка нерозв'язаних **проблем** законодавчого і організаційного характеру:

- взаємодублювання функцій окремих соціальних фондів;
- великі розміри внесків до державних соціальних фондів не збільшують надходження коштів від підприємств, організацій, що пов'язано з таким негативним явищем, як "тінізація" економіки;
- відсутність єдиних принципів визначення критеріїв необхідності надання соціальних пільг;
- відсутність чіткої спрямованості соціальних витрат на допомогу сім'ям із низьким рівнем доходів;
- недостатня узгодженість соціальних витрат із іншими державними витратами;
- не вирішено питання узгодженого формування бюджетних видатків та видатків державних соціальних фондів на соціальні виплати на основі використання державних мінімальних соціальних стандартів тощо.

Крім того, є низка проблем притаманна конкретним цільовим фондам держави.

Реформування механізму функціонування цільових фондів держави доцільно здійснювати на основі:

- чіткого визначення джерел і розмірів фінансування за різними видами соціального страхування;
- усунення дублювання функцій;
- централізації та впорядкування збирання страхових внесків;
- удосконалення методів контролю та підвищення ролі соціальних партнерів в управлінні соціальним страхуванням;
- збереження державних соціальних гарантій;
- створення економічних передумов зростання заробітної плати як найважливішого фактора розвитку соціального страхування.

Ефективне реформування функціонування державних цільових фондів дозволить багато в чому вирішити їх нагальні питання. В останні роки стратегічним завданням у діяльності фінансових фондів соціального спрямування було здійснення переходу на адресне надання соціальної допомоги.

Контрольні питання

1. В чому суть, призначення і функції Пенсійного фонду України.
2. Поясніть основні принципи нарахування пенсійних виплат в Україні.
3. Охарактеризуйте систему пенсійного забезпечення в Україні.
4. Охарактеризуйте основні особливості діяльності Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.
5. Охарактеризуйте основні особливості діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.
6. Охарактеризуйте основні особливості діяльності Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві.

Тести для самоперевірки:

1. Який із державних цільових фондів фінансуватиме витрати на перекваліфікацію робітника?
 - а) Пенсійний фонд
 - б) Фонд соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності
 - в) Фонд соціального страхування на випадок безробіття
 - г) Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві
2. Перший рівень системи пенсійного забезпечення має назву:
 - а) накопичувальна система
 - б) система недержавного пенсійного забезпечення
 - в) солідарна система
 - г) загальнодержавна система
3. Пенсія, що виплачується із Накопичувального фонду:
 - а) успадковується
 - б) не успадковується
 - в) успадковується лише у визначених випадках
 - г) успадковується лише певною категорією людей
 - д) немає вірної відповіді
4. Страховим випадком при страхуванні від нещасних випадків є:
 - а) тимчасова втрата працездатності
 - б) постійна втрата працездатності
 - в) смерть в наслідок нещасного випадку
 - г) всі відповіді вірні

Тема 8. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

План лекційного заняття:

1. Сутність, призначення і роль міжнародних фінансів. Тенденції розвитку міжнародних фінансів.
2. Міжнародна фінансова інтеграція та її вплив на фінансові інтереси країн і регіонів.
3. Прямі та портфельні іноземні інвестиції.
4. Офшорні зони.
5. Торгівельні війни.

Очікувані результати навчання:

1. Поглибити розуміння сутності понять «міжнародні фінанси», «фінансова інтеграція», «прямі інвестиції», «портфельні інвестиції», «офшор», «торгівельна війна».
2. Вміти визначати основні тренди світової економіки, що впливають на міжнародні фінанси.
3. Вміти аналізувати стан і тенденції іноземного інвестування в Україні та світі.
4. Розуміти місце та роль України у світовій економіці для покращення управління фінансовими ресурсами.
5. Вміти визначати вплив різних факторів на міжнародні фінансові відносини.
6. Розуміти стан та перспективи міжнародної фінансової інтеграції.
7. Розуміти специфіку офшорних зон та особливості організації бізнесу в офшорах.
8. Вміти визначати, аналізувати проблеми підприємництва, та розробляти заходи щодо їх вирішення.
9. Знати сучасні торговельні конфлікти та розуміти причини їх виникнення.
10. Вміти аналізувати потенційні наслідки торговельних конфліктів, їх вплив на підприємницькі структури.
11. Вміти проявляти ініціативу і самостійність у вирішенні ситуацій, які виникають у процесі виконання поставлених завдань.

1. Сутність, призначення і роль міжнародних фінансів. Тенденції розвитку міжнародних фінансів

Економіка будь-якої країни перебуває під впливом зовнішнього середовища. Практика показує, що на сучасному етапі принципами міжнародних відносин мають бути співробітництво, відкритість економіки та свобода торгівлі. Найкращим гарантом втілення їх у життя є розвиток економічної і фінансової інтеграції країн.

Після другої світової війни спостерігається постійне зростання міжнародного товарообміну. Обсяг світового експорту щорічно збільшується на 5-6%%. Розвиток міжнародної торгівлі супроводжується нарощуванням світового багатства. Інтенсифікація міжнародного товарообміну відбувається одночасно із посиленням міграції робочої сили та збільшенням інвестицій. Наприкінці ХХ ст. значно підвищився рівень легальної та підпільної міграції робочої сили, особливо між розвинутими країнами, з одного боку, та країнами, що розвиваються, і країнами з перехідною економікою – з іншого. Міграція населення супроводжується міжнародним рухом грошових коштів.

Спостерігається широкомасштабна фінансова інтеграція країн, передусім промислово розвинутих, яка за темпами розвитку випереджає інтеграцію в галузі торгівлі.

Міжнародні фінанси є підсистемою міжнародної економіки. Це економічні відносини, пов'язані з міжнародним рухом грошових коштів.

Існує певний механізм функціонування міжнародних фінансів, який постійно розвивається. На нього впливають рівень економічного розвитку країн, характер їхньої зовнішньоекономічної діяльності, поточні та довгострокові політичні пріоритети держави та ін. Чим досконалішим стає цей механізм, тим більша вірогідність ефективного розміщення ресурсів у межах світової економіки.

Можна виділити декілька сфер міжнародних фінансових відносин, які формують загальну систему міжнародних фінансів:

- валютні системи;
- світовий фінансовий ринок;
- вивіз капіталу та іноземні інвестиції;
- оподаткування в галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- міжнародні розрахунки та баланси міжнародних розрахунків.

Система міжнародних фінансових відносин складається між різними суб'єктами. Ними є фізичні, юридичні особи та держави, які згідно із законом мають і здійснюють безпосередньо або через представників свої права та обов'язки, пов'язані з міжнародними фінансами.

Суб'єкти системи міжнародних фінансів з позицій конкретної держави поділяються на резидентів та нерезидентів.

З економічної точки зору розрізняють таких суб'єктів: домашні господарства, господарюючі підприємства, різноманітні фінансові інститути, держава, міжнародні організації.

2. Міжнародна фінансова інтеграція та її вплив на фінансові інтереси країн і регіонів

Спостерігається широкомасштабна фінансова інтеграція країн, передусім промислово розвинутих, яка за темпами розвитку випереджає інтеграцію в галузі торгівлі.

Отже, сучасний період характеризується збільшенням міжнародного кругообігу суспільного продукту та стрімким розширенням міжнародних потоків грошових коштів і пов'язаних з ними відносин.

Поняття «Міжнародних фінансів» визначає потоки грошових коштів і пов'язані з ними відносини у галузі міжнародної економіки.

Міжнародні фінанси є підсистемою міжнародної економіки. Це економічні відносини, пов'язані з міжнародним рухом грошових коштів.

Існує певний механізм функціонування міжнародних фінансів, який постійно розвивається. На нього впливають рівень економічного розвитку країн, характер їхньої зовнішньоекономічної діяльності, поточні та довгострокові політичні пріоритети держави та ін. Чим досконалішим стає цей механізм, тим більша вірогідність ефективного розміщення ресурсів у межах світової економіки.

Можна виділити декілька сфер міжнародних фінансових відносин, які формують загальну систему міжнародних фінансів:

- валютні системи;
- світовий фінансовий ринок;
- вивіз капіталу та іноземні інвестиції;
- оподаткування в галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- міжнародні розрахунки та баланси міжнародних розрахунків.

Система міжнародних фінансових відносин складається між різними суб'єктами. Ними є фізичні, юридичні особи та держави, які згідно із законом мають і здійснюють безпосередньо або через представників свої права та обов'язки, пов'язані з міжнародними фінансами.

Суб'єкти системи міжнародних фінансів з позицій конкретної держави поділяються на резидентів та нерезидентів.

З економічної точки зору розрізняють таких суб'єктів: домашні господарства, господарюючі підприємства, різноманітні фінансові інститути, держава, міжнародні організації.

Високий якісний рівень системної взаємозалежності національних фінансових систем та ринків з міжнародними складає суть фінансової глобалізації.

Зміст глобалізації обумовлений інтеграційними процесами на ринках товарів, послуг, капіталу та праці. Таким чином, міжнародна фінансова інтеграція є процесом, що безпосередньо впливає на рівень фінансової глобалізації. Одночасно фінансова інтеграція має власну природу, фактори, виміри та результати. Все більше значення набуває не тільки якісний та кількісний аналіз міжнародної фінансової інтеграції, а й її особливості у різних групах країн, вплив на ефективність та стабільність фінансових систем.

У наукових дослідження **фінансова глобалізація та міжнародна фінансова інтеграція** часто розглядаються як ідентичні або тотожна процеси. Так, у огляді основних аспектів глобалізації, виданому МВФ, відзначається, що економічна глобалізація "означає зростання інтеграції економік у світі, особливо шляхом руху товарів, послуг та капіталу через кордони. Це відображає загальний підхід, згідно якому інтенсивність міжнародних потоків капіталу є основним змістовним елементом міжнародної фінансової інтеграції.

Безумовно, міжнародні потоки капіталу та їх результат – нагромаджені зовнішні активів та зобов'язання країн – відіграють суттєву роль у фінансовій інтеграції. У дискусійні доповіді експертів МВФ щодо вигод економічної глобалізації визначається: "Рівень фінансової глобалізації/інтеграції/відкритості країни (терміни використовуються як взаємозамінні у цьому виданні) є багатоплановою концепцією, що використовується відносно розміру загального обсягу зовнішніх активів та зобов'язань, потенціалу загальних чистих потоків (це є різниця між заощадженнями та інвестиційними потоками), або як відсутність арбітражних можливостей між дохідністю на активи у різних країнах". Таке розуміння фінансової глобалізації та інтеграції потребує більш широкого аналізу з урахування сучасних процесів у глобальній економіці та фінансах.

Масштаб глобалізації відчутно зріс в останні 10-15 років, глобальні фактори, імперативи та ризики стають все більш суттєвими чинниками розвитку окремих країн. Дані свідчать про випереджуюче зростання показників питомої ваги міжнародних фінансових потоків у порівнянні з показниками глобальної торгівлі, що свідчить про прискорений розвиток фінансової інтеграції. Зміст міжнародної фінансової інтеграції в наукових дослідженнях трактується багатоаспектно.

В якості характеристик та показників міжнародної фінансової інтеграції розглядаються різні процеси та показники, що відображають зростання взаємозалежності національних фінансових ринків. В їх числі аналізуються масштаб міжнародного руху капіталу, кореляція цін фінансових активів на міжнародних та національних ринках, кореляція базисних ринкових параметрів міжнародних ринків (ставки ЛІБОР, фондові індекси та інше), ступінь лібералізації національних фінансових ринків, співвідношення зовнішніх та внутрішніх інвестицій, питома вага іноземного капіталу в національній фінансовій системі, зовнішні запозичення приватного сектору та інші. Суть міжнародної фінансової інтеграції не можна віднести ні до одного окремого з вищезазначених процесів.

Міжнародна фінансова інтеграція є багатоаспектним процесом, який має макроекономічні, мікроекономічні, вартісні та регуляторні аспекти. Фінансова інтеграція відображає системний характер процесу зростання ступеню включення, взаємозалежності та узгодженості функціонування національних та міжнародних фінансових ринків. Системним результатом міжнародної фінансової інтеграції є фінансова глобалізація як інтегральне визначення досягнутого високого рівня включення, взаємодії національних фінансових систем у рамках міжнародної фінансової системи.

Основними факторами міжнародної фінансової інтеграції є наступні:

1) глобальні: темпи зростання глобальної економіки, динаміка світових товарних ринків та обумовлені цим коливання попиту на фінансову ліквідність, стан міжнародної фінансової системи, інфляція та курси основних валют, міжнародні фінансові кризи та інші;

2) ресурсні: зростання обсягів фінансової ліквідності на міжнародних фінансових ринках, обсяги та структура офіційних резервів та заощаджень приватного сектору, обсяги та структура фінансових активів;

3) попиту: зростання обсягу та диверсифікація структури попиту на зовнішні фінансові ресурси, арбітражна вартість та трансакційні витрати на зовнішні залучення;

4) структурні: випереджаюче зростання обсягів міжнародної ліквідності та мобільності капіталу в порівнянні з світовим ВВП та міжнародною торгівлею, зміна регіональної структури міжнародного руху капіталу, зміна структури міжнародних фінансових ринків, присутність іноземного капіталу на національних фінансових ринках, посилення конкуренції на фінансових ринках між національними та міжнародними фінансовими інститутами;

5) інституційно-регуляторні: лібералізація національних фінансових ринків, гармонізація національного регулювання фінансових ринків з міжнародними нормами, створення зон вільного руху капіталу та фінансової

інтеграції переважно в рамках регіональних інтеграційних об'єднань (Євросоюз, НАФТА та інші), розвиток міжнародних та регіональних платіжних систем;

6) валютні: зміни валютної структури міжнародних фінансових інструментів та офіційних резервів, тенденції валютних курсів, створення валютних союзів;

7) інформаційні та інноваційні: розвиток міжнародних систем електронних фінансових трансакцій, розвиток та міжнародне поширення фінансових інновацій, поширення глобальних та трансграничних за природою фінансових інструментів (глобальні депозитарні розписки, єврооблігації та інші).

Зі зростанням рівня міжнародної фінансової інтеграції посилюється вплив глобальних чинників на міжнародні та національні фінансові ринки.

Основною сферою фінансової інтеграції у транзитивних економіках є банківський сектор, рівень розвитку якого є досить диференційованим. Відносно низький рівень розвиненості банків у порівнянні з європейськими країнами відображає потенціал зростання ринку банківських послуг та визначає стимули іноземного інвестування у фінансовий сектор

3. Прямі та портфельні іноземні інвестиції

Іноземні інвестиції являють собою всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти інвестування іноземними інвесторами підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту.

Згідно із Законом України “Про режим іноземного інвестування” (ст.2) **іноземні інвестиції** можна здійснювати у вигляді:

- іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;
- валюти України – при реінвестиціях в об'єкт первинного інвестування чи в будь-які інші об'єкти інвестування відповідно до законодавства України за умови сплати податку на прибуток (доходи);
- будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав; – акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;
- грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій

валюти, підтверджену згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

- будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, а також легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;

- прав на здійснення господарської діяльності, а також права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

- інших цінностей відповідно до законодавства України.

Залежно від ступеня контролю над підприємством іноземні інвестиції поділяють на **прямі та портфельні**. Теоретичний аналіз прямих іноземних інвестицій почався ще в 60-х роках. На думку експертів Міжнародного валютного фонду (МВФ) та організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), інвестиції вважаються прямими, якщо здійснюються за межами національних кордонів з метою розширення виробництва товарів і послуг, закупівлі товарів для імпорту в країну базування або експорту в треті країни.

Їх характерними ознаками є те, що інвесторові належить управлінський контроль над підприємствами, і вони виступають у формі акціонерного капіталу і коротко- та довгострокових міжфірмових позик. Згідно з цим визначенням метою здійснення прямих інвестицій є виробництво товарів та їх переміщення між країнами. Тобто, тут основним критерієм є той факт, що прямі іноземні інвестиції передбачають здійснення підприємницької діяльності.

Іноземні інвестори є суб'єктами міжнародних економічних відносин, котрі вкладають власні та запозичені кошти в об'єкти інвестування. Фінансування іноземних інвестицій здійснюється через банки, ощадні каси, страхові компанії, інвестиційні компанії, пенсійні фонди тощо.

На сучасному етапі середній рівень прибутковості іноземних інвестицій у світі складає 12-14%% річних. У країнах з перехідною економікою ця цифра може бути від 40 до 150%% і навіть більше, однак ризик таких вкладень набагато вищий.

До майнових та інтелектуальних цінностей, що можуть бути інвестовані, належать:

- гроші, цільові банківські депозити, паї, акції та інші цінні папери;

- рухоме та нерухоме майно;
- майнові права, що випливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності;
- сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, які необхідні для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентовані («ноу-хау»);
- права користування майном, а також інші майнові права;
- інші цінності.

Міжнародна інвестиційна діяльність здійснюється іноземними фізичними та юридичними особами, а також державами. Іноземні інвестори можуть бути вкладниками, кредиторами, покупцями, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності.

Аналіз напрямів іноземного інвестування виявляє дуже великий потік інвестицій у промислово розвинуті країни Європи та США і порівняно малий обсяг іноземних інвестицій у Японію. Більш того, з 1980-х років Японія стає найбільшим іноземним інвестором.

Портфельні іноземні інвестиції являють собою вкладення в акції зарубіжних підприємств (без придбання контрольного пакета), облігації та інші цінні папери іноземних держав, міжнародних валютно-кредитних організацій з метою отримання підвищеного доходу за рахунок податкових пільг, зміни валютного курсу тощо. Такі інвестиції не зумовлюють реального контролю інвестора над об'єктом інвестування.

Іноземні інвестиції можна класифікувати і за іншими ознаками. За формою власності іноземні інвестиції поділяються на державні, приватні, міжнародних організацій, недержавних організацій, змішані.

За величиною іноземні інвестиції поділяють на малі (до 10 тис. дол.), середні (до 100 тис.дол.), великі (від 100 тис.дол.).

За джерелом вкладення іноземні інвестиції поділяються на:

- первинні, які вкладаються іноземним інвестором в об'єкти інвестування приймаючої країни вперше;
- реінвестиції (активи, отримані іноземним інвестором у результаті господарчої діяльності на території приймаючої країни у вигляді доходів і спрямовані на розширення виробництва.

За метою інвестування доцільний такий поділ:

- 1) досягнення фінансової мети: отримання процентів за користування кредитом та іншими формами позикового капіталу;

2) приховані інвестиції – оформлені у вигляді інвестицій перетоку капіталу, наприклад, потоки капіталу між філіалами ТНК, наявний вивіз капіталу через цінні папери;

3) чорні інвестиції – кошти, отримані незаконно, походження яких не прослідковується.

За геополітичною спрямованістю:

- 1) у розвинені країни;
- 2) країни, що розвиваються;
- 3) інтернаціональні.

Приймаючи рішення про вкладення коштів і обираючи країну для реалізації інвестиційного проекту, для інвестора є важливим передбачити пріоритетну сферу для інвестування. Отже, можна запропонувати класифікацію іноземних інвестицій за сферою вкладення: агропромисловий комплекс, легка промисловість, лісопромисловий комплекс, машинобудування, медична промисловість, паливно-енергетичний комплекс, транспортна інфраструктура, зв'язок, хімічна і нафтохімічна промисловість, соціальна інфраструктура.

За режимом оподаткування іноземні інвестиції можна класифікувати:

- 1) з загальним режимом оподаткування;
- 2) з пільговим режимом оподаткування:
 - податкові канікули;
 - інвестиційні знижки;
 - податковий кредит;
 - прискорена амортизація;
 - інвестиційні субсидії;
 - пільги непрямого оподаткування, зокрема знижені ставки мита.

4.Офшорні зони

Офшорні компанії дають можливість приховувати сотні мільярдів доларів податків щороку. Як саме працюють офшорні схеми та чим вони небезпечні?

Нещодавнє розслідування Pandora Papers, побудоване на основі масштабного витоку фінансових документів, розкрило секретну фінансову діяльність 35 нинішніх і колишніх світових лідерів, а також більш як 330 чиновників та знаменитостей у 90 країнах світу.

Коли згадують офшори, часто йдеться про складні мережі компаній, створені за кордоном, що дозволяє приховувати володіння грошима та активами.

Наприклад, хтось може мати нерухомість у Великій Британії, але володіти нею через мережу компаній, розташованих в інших країнах або "офшорах".

Що таке офшори?

Офшорні країни чи території - це місця, де:

- ✓ легко створювати компанії
- ✓ є закони, які ускладнюють ідентифікацію власників компаній
- ✓ є низькі або відсутні корпоративні податки

Такі місця часто називають податковими гаванями або секретними юрисдикціями. Точного переліку таких офшорів не існує, але найвідомішими зазвичай вважають заморські британські території, такі як Кайманові та Віргінські острови, а також такі країни, як Швейцарія та Сінгапур.

Лазівки у законі дозволяють людям на законних підставах уникнути сплати деяких податків, переміщуючи гроші чи створюючи компанії у офшорних зонах, але часто такий крок вважають неетичним. Уряд Великої Британії каже, що ухилення від сплати податків "відповідає літері, але не духу закону".

Існують також цілком солідні причини, чому люди можуть захотіти тримати гроші та активи в різних країнах. Це, до прикладу, захист від кримінальних нападів або від нестабільних урядів.

Хоча володіння таємними офшорними активами не є незаконним, використання складної мережі секретних компаній для переміщення грошей та активів є ідеальним способом приховати доходи, отримані злочинним шляхом.

Неодноразово лунали заклики до політиків ускладнити ухилення від податків або приховування активів, особливо після попередніх зливів інформації, таких як Panama Papers.

Неможливо сказати однозначно, але, за оцінками ICIJ, йдеться про суми від 5,6 трильйона до 32 трильйонів доларів.

Міжнародний валютний фонд заявив, що використання податкових гаваней коштує урядам щороку до 600 млрд доларів втрачених податків.

Лакшмі Кумар з американської Global Financial Integrity зазначає, що це згубно для решти суспільства: "Здатність приховувати гроші має безпосередній вплив на ваше життя... це впливає на доступ вашої дитини до освіти, доступ до медицини, доступ до житла".

Основні особливості офшорних зон

Особливість	Пояснення
Конфіденційність	Не підлягають розголошенню особистості власників фірми. Розкриття їхніх імен може вимагатися лише у випадку початку розслідування по факту здійснення кримінального злочину.
Відсутність обмежень на вивіз валюти	Компанії можуть вільно відкривати депозити в будь-якій валюті. Вони мають право робити й одержувати платежі в будь-якій валюті без жодних обмежень.
Спрощена система звітності	Від фірм, розташованих в офшорних зонах, не потрібно представлення бухгалтерських звітів і податкових декларацій. Єдиною формою звітності є щорічний фінансовий звіт.
Спрощена процедура керування фірмою	В переважній більшості випадків керування фірмою носить умовний характер – керування в цьому випадку здійснюється секретарською фірмою за дорученням власника.
Низький рівень статутного капіталу	Найчастіше він просто декларується, а мінімальний розмір, як правило, не встановлюється.
Низький або відсутній податок на прибуток	Зазвичай податок на прибуток або взагалі відсутній або не перевищує 1-2%. Часто з фірм, що зареєстровані у цих країнах (але діють в іншому місці), не стягують інших податків, окрім разового річного збору, що не залежить від доходу, отриманого компанією.

Основні види офшорних зон

Класичні офшорні зони

До цієї групи належать країни, в яких законодавство дозволяє повністю звільнити офшорні компанії від оподаткування (фірма платить тільки фіксований платіж за продовження ліцензії на діяльність). У багатьох класичних офшорах вимоги до ведення фінансової звітності і надання документів в органи влади або повністю відсутні, або є мінімальними (Панама, Багами, Британські Віргінські острови).

Зони низького оподаткування

До цієї групи відносяться країни, в яких офшорні компанії користуються помітними пільгами при оподаткуванні. Фінансова звітність офшорних компаній є обов'язковою (Кіпр, Угорщина).

Інші зони

Завдяки деяким особливостям законодавства даних країн і за умови побудови грамотних фінансових схем компанія може звести до мінімуму сплачувані податки. Проте існує необхідність ведення бухгалтерського обліку для офшорних компаній (Великобританія).

Офшорні юрисдикції можна класифікувати і під кутом зору їх міжнародного правового статусу.

Слід зазначити, що витік вітчизняного капіталу в офшорні зони зумовлена несприятливим місцевим інвестиційним та податковим кліматом. Економічна та політична нестабільність, швидко змінюване законодавство, недовіра до влади, а також низький рівень розвитку інфраструктури фінансового ринку роблять Україну не вигідною для ведення бізнесу та залучення інвестицій.

Внаслідок цього інвестори віддають перевагу розміщенню коштів у бізнес-середовищі інших країн, які характеризуються більш сприятливими умовами. Зважаючи на цей факт, можна відмітити, що вирішення проблеми

відтоку капіталу через офшорні зони лежить не тільки і не стільки в сфері регулювання цієї сфери, як в площині перебудови економічної системи України та створення дружнього середовища для провадження господарської діяльності.

5. Торгівельні війни

Економічна (торгівельна) війна — це сукупність економічних, правових, адміністративних та інших дій, спрямованих проти економічної системи іншого суб'єкта виробничо-господарської діяльності. В залежності від сторони, вона проводиться з ціллю захоплення закордонних ринків (наступальна торгова війна) або попередження торгової «окупації» національної економіки (оборонна торгова війна).

Перед тим як відносини між країнами погіршуються до стану торговельної війни вони проходять декілька стадій суперечливих торговельних відносин, які ідентифікуються набором притаманних їм характеристик

Розглянемо їх детальніше:

1) суперечлива ситуація у торгівлі — наявне протиріччя та відповідна напруга у відносинах країн. Матеріальних втрат чи погіршення умов у торгівлі поки немає. Це найсприятливіша ситуація для врегулювання відносин;

2) торговельна суперечка — наявна напруга у відносинах, пов'язана із матеріальними втратами, спричиненими заходами, заподіяними одною країною, що погіршують умови торгівлі іншої (або інших). Вона потребує врегулювання;

3) торговельний конфлікт — виисокий рівень напруги у відносинах, пов'язаний з матеріальними втратами, спричиненими заходами, що заподіяні обома сторонами одна одній. Вона потребує врегулювання;

4) торговельна війна — найвищий ступінь напруги у відносинах між країнами, пов'язаний з використанням інтенсивних заборонних заходів торгової політики, що можуть призвести до великих матеріальних втрат країни, проти якої вони були заподіяні.

Як видно, світові торговельні війни мають свої первопричини. Залежно від рівня напруги між країнами відрізняється ступінь їх суперечливих відносин, і найкраще всього владнати їх в стані суперечливої ситуації у торгівлі, коли конфлікт можна вирішити за допомогою консультацій та переговорів. Досить часто, одночасно з торговельною війною ведуться інформаційні та хронологічні війни, і якщо не вирішити конфлікт на цих рівнях, постає загроза класичної, силової війни.

Повертаючись до **причин торговельних війн**, можна зазначити декілька чинників, які сприяють їх розвитку:

1) надмірна поляризація багатства та бідності у світовому масштабі (абсолютне домінування «золотого мільярда» над геоекономічною периферією);

2) зміна ролі та змісту економіки, яка, не перестаючи бути джерелом задоволення суспільних потреб у товарах та послугах, стає домінуючою силою соціального управління, підкорює політику, ідеологію, культуру, духовні процеси і за деяких умов перетворюється в механізм силового тиску на іншого суб'єкта економічного життя;

3) нестабільність світової економіки, в якій відбивається суперечність між об'єктивною необхідністю розвитку міжнародного поділу праці та намагання олігархії (світової, регіональної, національної) одноосібно присвоювати його результати;

4) виникнення віртуальної економіки – відносин нового типу між суб'єктами фінансового ринку, які не є економічними, оскільки не відбивають процесів реального обміну товарами та послугами, не пов'язані з виробничою економікою, але виступають як ефективний механізм кругообігу фіктивного спекулятивного капіталу.

За таких умов головним завданням країни є утримання виключно економічних позицій, у тому числі за рахунок використання людських, сировинно-матеріальних, енергетичних та інших ресурсів решти держав.

Торговельні війни – постійний супутник людства з моменту його виходу на державно-організований рівень виробничо-розподільчої діяльності. До Адама Сміта й тогочасних фізіократів жоден мислитель не вірив у свободу торгівлі. Економічна політика минулих епох полягала в збільшенні власного експорту та всебічному утисненні експортних можливостей іншої сторони.

Характеристика форм торговельних війн

Форма	Характеристика
"Відкриття ринків"	Захоплення ринків інших країн силовими методами задля їх відкриття
Торговельна війна як засіб політичного тиску	Використання торговельних та економічних важелів задля досягнення політичних цілей
"Кредитування" країною - експортером країну - імпортера	Надання позички під зобов'язання закупівлі продукції, що позбавляє країну - кредитора від конкуренції та створює економічну залежність від неї
Війна девальвацій	Девальвація власної валюти для заохочення експорту
Субсидування	Приховане дотування експортерів через надання податкових пільг, пільгових умов страхування та позик за ставкою нижче ринкової
Тарифна	Маніпуляція країною - суперником за допомогою імпортерів та експортних тарифів

Методи ж торговельної війни ідентичні методам господарського протекціонізму. Їх сукупність покликана захищати економіку суб'єкта

економічного життя, спроможного на активну протидію іншим суб'єктам. Або будь-яка дія, спрямована на захист власних економічних інтересів, автоматично виступає проти економіки конкуруючого господарства. І навпаки, будь-яка дія, що послаблює економічного опонента, зміцнює власну економіку.

Серед основних засобів ведення торговельних війн можливо виділити:

- визначення групи «чутливих» товарів та введення стосовно них заборонених або надмірно високих митних ставок;
- введення економічних торговельних санкцій стосовно певної країни у вигляді заборони ввезення певних товарів; введення ліцензованого імпорту певних груп товарів;
- введення експортних субсидій для пріоритетних галузей та підприємств;
- введення особливого режиму стандартизації та сертифікації товарів, введення особливих санітарних та фітосанітарних норм;
- обмеження або заборона участі іноземних компаній та фізичних осіб в купівлі землі, нерухомості або ж в акціонуванні так званих природній монополій;
- введення механізмів контролю над експортом високотехнологічного обладнання та продукції машинобудування та інші.

Серед зазначених методів ведення світових торговельних війн можна виділити тарифний, який є найбільш використовуваним та ефективним. Найбільша складність полягає у тому, щоб відповісти на торговельні обмеження, оскільки вони можуть визначатися як методи протекціонізму.

Можна сказати, що основними учасниками торговельних війн та суперечок є розвинуті країни. Лідером серед них є США, які виступали стороною суперечки понад 200 разів, причому у 106-ти випадках у якості позивача (скаржника) та у 120-ти випадках — як відповідач. Другу позицію у рейтингу країн - позивачів і країн-відповідачів займає ЄС (89 — як позивач, 74 — як відповідач). Китай, як провідна країна у міжнародній торгівлі, за період членства у СОТ часто (31 раз) ставала об'єктом скарг з боку торговельних партнерів, натомість сам ініціював лише 10 скарг на своїх торговельних партнерів.

Для вирішення суперечок, що виникають у міжнародній торгівлі між сторонами різних держав, найчастіше використовується міжнародний комерційний арбітраж та система СОТ.

Сучасні світові торговельні війни

Учасники	Причини
США - ЄС	Прямий та прихований протекціонізм
	Нав'язування власних стандартів
	Порушення правил режиму найбільшого сприяння
	Зловживання дозволеними СОТ антидемпінговими засобами
США - Китай	Штучне завищення курсу юаня
	Обмеження експорту
	Нелегальний китайський експорт
Китай - ЄС	Нав'язування Китаю власних стандартів
	Маніпуляції тарифами на експорт
Росія - інші країни	Прямий та прихований протекціонізм
	Зловживання фітосанітарними нормами
	Використання економічної залежності інших країн, для досягнення політичних цілей

Для мінімізації негативних результатів торгового конфлікту між країнами потрібно вжити таких засобів: підвищити загальну конкурентоспроможність продукції; уникати продажу сировини, створюючи додану вартість; знайти нові ринки та способи видобування енергоресурсів; переорієнтуватися на нові ринки збуту; підвищити ефективність державної політики.

Варто зазначити, що основними негативними наслідками від торговельних війн та суперечок є: зростання бюджетних видатків; зменшення конкурентоспроможності продукції; обмеження міжнародної торгівлі; втрата встановлених торговельних зв'язків.

Контрольні питання

1. Дайте визначення міжнародних фінансів як економічної категорії. Які функції вони виконують?
2. Назвіть об'єкти та суб'єкти міжнародних фінансів.
3. Опишіть основні тенденції розвитку міжнародних фінансів.
4. Охарактеризуйте стан сучасної міжнародної фінансової інтеграції.
5. Вкажіть основні тренди іноземного інвестування.
6. В чому полягає сутність офшорних зон?
7. Міжнародне регулювання діяльності офшорних зон.
8. Опишіть причини торговельних конфліктів.
9. Наведіть приклади сучасних торговельних конфліктів.

Тести для самоперевірки:

1. Складовими міжнародних фінансів є:
 - а) міжнародний фінансовий ринок
 - б) міжнародний поділ праці
 - в) міжнародні фінансові інститути
 - г) вірні відповіді а) і в)

Тема 9. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ

План лекційного заняття:

1. Фінансова діяльність міжнародних організацій. Фінанси Організації Об'єднаних Націй (ООН).
2. Міжнародні фінансові інституції: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ).
3. Європейський Союз (ЄС) в частині управління фінансовими ресурсами.
4. Міжнародні економічні зв'язки України та її інтеграція в європейські та інші світові структури.

Очікувані результати навчання:

1. Поглибити розуміння сутності понять «міжнародна організація», «європейська інтеграція».
2. Розуміти сутність діяльності ООН, особливості формування її бюджету, роль на міжнародній арені, зокрема в контексті фінансових відносин.
3. Знати специфіку діяльності МВФ та СБ, розуміти відмінності між ними.
4. Вміти аналізувати умови надання кредитів МВФ.
5. Знати історію заснування ЄС та розуміти процес євроінтеграції.
6. Знати та вміти аналізувати особливості співпраці України з різними міжнародними фінансовими інститутами.
7. Розуміти процес євроінтеграції України та його складові.
8. Вміти проявляти ініціативу і самостійність у вирішенні ситуацій, які виникають у процесі виконання поставлених завдань.

1. Фінансова діяльність міжнародних організацій. Фінанси Організації Об'єднаних Націй (ООН)

Міжнародні фінансові інститути створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн – засновників цих організацій. Вони започатковуються на основі багатосторонніх угод між державами, їхнім основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів.

До числа найвпливовіших міжнародних інститутів належать:

- Міжнародний валютний фонд (МВФ);

- Світовий банк (СБ): Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародна Асоціація Розвитку (МАР);
- Група Світового банку;
- ООН;
- ЄС.

Міжнародні організації сприяють формуванню ринкового середовища в країнах, стимулюють інвестування в державні інститути та приватні підприємства, створюють умови для залучення та гарантування іноземних інвестицій в країнах-реципієнтах (МБРР, МАР, регіональні банки розвитку, БАГІ, МЦУІС). Необхідність діяльності міжнародних фінансових організацій пояснюється важливістю забезпечення країн, що інтегруються до світового фінансового простору позитивними результатами фінансової глобалізації та усунення передумов та наслідків можливих ризиків.

Роль фінансових інституцій обумовлюється забезпеченням у всіх країнах додаткових поштовхів економічного розвитку, високого рівня диверсифікації та інтенсифікації інноваційного розвитку, розвитку фінансових технологій та інструментів. Важливим є підвищення стандартів країн, глобальних суб'єктів господарювання в управлінні фінансовими потоками, забезпечення ефективного розподілу капіталу у світовому масштабі, а також спрощення процедури доступу національних суб'єктів господарювання до міжнародних ринків фінансових ресурсів.

Діяльність міжнародних фінансових організацій в основному зосереджена в країнах, що розвиваються. Виключенням є окремі розвинуті

країни Єврозони, у програмах виходу яких з боргової кризи бере участь МВФ. У цілому така ситуація пояснюється низкою причин.

По-перше, це нижчий ступінь отриманих країнами, що розвиваються, переваг фінансової глобалізації порівняно з розвинутими країнами.

По-друге, країни-реципієнти фінансової допомоги характеризуються низьким рівнем інвестиційної привабливості. Поясненнями можуть бути соціокультурні, політичні, економічні та інші чинники, однак співробітництво країни з міжнародними фінансовими організаціями підвищує довіру інвестиційних інвесторів до таких країн. Це також розв'язує проблему фінансування державного дефіциту за рахунок доступу країни до міжнародного ринку фінансових ресурсів.

Посилення співпраці між країнами також посилює їхню вразливість перед швидким поширенням кризових явищ і потрясінь. Особливо негативного впливу завдали Азійська фінансова криза 1997 р, світова фінансова криза 2008, боргова криза країн ЄС, яка триває з 2010 р., ковідна криза 2019 р. Крім цього, негативні наслідки фінансової глобалізації проявляються у хронічній борговій кризі та ризиках дефолтів, посиленні та невідповідності фінансових потоків і росту ВВП, зростанні корупції та відмиванні брудних грошей.

Слід зазначити, що з метою попередження та усунення зазначених наслідків міжнародні фінансові організації забезпечують формування умов для трансформації національних валютних систем задля унеможливлення ризиків країни при інтеграції до глобального фінансового простору.

Однією з відповідей міжнародних фінансових організацій на негативні наслідки фінансової глобалізації можна вважати реалізацію концепції «Вашингтонського консенсусу», запропонованої Д. Вільямсоном у 1989 р. як перелік правил економічної політики для країн, що знаходились у кризовому становищі. Цієї концепції дотримувались МВФ та Світовий банк при наданні фінансової допомоги країнам до 2010 р.

В основі концепції підтримувались положення про зниження граничних ставок податків, фіскальну дисципліну (мінімальний дефіцит бюджету), лібералізацію фінансових ринків для підтримки реальної ставки за кредитами на невисокому, але все ж позитивному рівні, лібералізацію зовнішньої торгівлі (в основному за рахунок зниження ставок імпорتنих мит), вільний обмінний курс національної валюти, зниження обмежень для прямих іноземних інвестицій, приватизація, дерегулювання економіки, захист прав власності.

Фінансова діяльність міжнародних організацій пов'язана з формуванням і використанням їх бюджету та цільових фондів. Формування доходів здійснюється насамперед за рахунок внесків країн, що входять до складу даної організації. Кошти використовуються на основі затвердженого бюджету.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) була заснована наприкінці Другої світової війни з метою підтримання миру (24.10.1945 р.). До сфер її діяльності також входять економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, права людини, охорона навколишнього природного середовища.

Діяльність ООН здійснюється через її керівні органи та спеціалізовані організації. Так, питаннями миру і безпеки займаються департаменти операцій з підтримання миру, з питань роззброєння і регулювання озброєнь. Економічний напрям діяльності здійснюється через Конференцію з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), Організацію промислового розвитку (ЮНІДО), Програму розвитку (ЮНДП), Регіональні комісії та ін. Соціальна і гуманітарна політика проводиться Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Фондом ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА), Всесвітньою продовольчою радою (ЮНЕП), Центром ООН з населених пунктів (Хабітат) та ін.

Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП даної країни. Нині ООН переживає фінансову кризу, пов'язану з тим, що багато країн мають заборгованість із внесків до її бюджету. Це істотно звужує фінансові можливості ООН, ускладнює фінансування передбачених заходів.

За видатками бюджет ООН поділяється на дві частини: адміністративні та накладні витрати і програмні видатки. Адміністративні та накладні видатки нині становлять 38%, програмні – 62%. Поставлено завдання скоротити адміністративні витрати до 25%, що дасть змогу вивільнені кошти спрямувати на соціально-економічні програми.

Видатки бюджету ООН плануються в розрізі окремих підрозділів та організацій. При цьому також виділяються адміністративні й накладні витрати та кошториси на окремі програми, що виконуються даним підрозділом. Фінансування з бюджету ООН окремих країн здійснюється через реалізацію на їх території відповідних програм, а не у формі прямого виділення коштів. Так, в Україні реалізуються проекти за Програмою розвитку (ЮНДП), Управління Верховного комісара у справах біженців (ЮНХКР), Дитячого фонду (ЮНІСЕФ), Фонду народонаселення (ЮНФПА), Міжнародної організації праці (ІЛО), Міжнародного агентства з атомної енергії (ІАЕА).

Майже всі міжнародні фінансові інститути були створені після другої світової війни з метою об'єднання зусиль для післявоєнної відбудови економіки багатьох країн. В цілому це мало досить позитивне значення для тодішнього періоду світового економічного розвитку.

2. Міжнародні фінансові інституції: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Світовий банк (СБ)

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – це міжурядова валютно-кредитна організація, яка виконує функції регулювання, нагляду та консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин, що створена за рішенням Бреттон-Вудської конференції у 1945 році. МВФ регулює валютно-розрахункові відносини між державами-членами та надає їм фінансову допомогу у разі виникнення валютних труднощів у вигляді позичок в іноземній валюті.

МВФ є інституційною основою сучасної світової валютної системи. Кожна країна-член вносить власну частку до фонду відповідно економічному потенціалу, натомість кожна з цих країн має право позичати гроші у фонду в разі виникнення негараздів з платіжним балансом. Резервними валютами МВФ є долар США, євро, британський фунт, японська єна та китайський юань. Штаб-квартиру МВФ розміщено в м. Вашингтон, США. Із 1 жовтня 2019 року, поточною директоркою-розпорядницею Фонду, є Кристаліна Георгієва.

Розрізняють п'ять етапів історії МВФ:

1. «Співпраця та відбудова» (1944—1971);
2. «Падіння Бреттон-Вудської фінансової системи» (1972—1981);
3. «Борг та болісні реформи» (1982—1989);
4. «Суспільні зміни у Східній Європі та економічний розвиток Азії» (1990—2004);
5. «Глобалізація та економічна криза» (з 2005 року)

Основні завдання МВФ:

- сприяння міжнародній співпраці в грошовій політиці
- розширення світової торгівлі
- кредитування
- стабілізація грошових обмінних курсів

Основні цілі МВФ:

- «сприяти міжнародній співпраці в валютно-фінансовій сфері»;
- «сприяти розширенню і збалансованому росту міжнародної торгівлі» в інтересах розвитку виробничих ресурсів, досягнення високого рівня зайнятості і реальних доходів держав-членів;
- «забезпечити стабільність валют, підтримувати упорядковані співвідношення валютної системи серед держав-членів» і не допускати «знецінення валют задля отримання конкурентних переваг»;
- надавати допомогу в створенні багатосторонньої системи розрахунків між державами-членами, а також у скасуванні валютних обмежень;

– тимчасово надавати державам-членам кошти в іноземній валюті, для «виправлення порушення рівноваги їх платіжного балансу».

Група Світового банку складається з п'яти юридично відокремлених підрозділів:

- 1) Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- 2) Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- 3) Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- 4) Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ);
- 5) Міжнародний центр урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС).

1. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – міжнародна урядова організація для довгострокового кредитування економік країн-членів (з 1947 р. набула статусу спеціалізованої організації ООН). Відповідно до статуту банку його членами можуть бути лише держави-члени Міжнародного валютного фонду (МВФ). МБРР є відокремленим від МВФ інститутом, що доповнює приватний інвестиційний капітал. Кожна країна – член МВФ зобов'язана вступити в МБРР, що надає їй право позичати кошти з фондів, отримувати допомогу з метою розвитку банку та брати участь у справах банку й конкурсах на одержання контрактів за всіма проектами, що фінансуються банком.

Позики МБРР обмежені 100 %% його первинного підписного капіталу, резервів та прибутку.

Банк надає позики тільки на продуктивні цілі, насамперед для сприяння країнам, що розвиваються. Банк одночасно приділяє увагу перспективам погашення позик. Кожна позика надається урядові, і оплата її має бути ним гарантована. Рішення Банку щодо надання позики може ухвалюватися тільки на основі міркувань економічного характеру.

2. Міжнародна асоціація розвитку (МАР) створена у 1960 році як міжнародна спеціалізована урядова організація з метою підтримки економічного розвитку, збільшення продуктивності й стандартів життя у менш розвинутих країнах світу, які є членами асоціації, зокрема, запровадження фінансування для задоволення важливих потреб їх розвитку.

МАР надає країнам безпроцентні кредити на 35–40 років. Погашення кредитів починається з 11-го року після початку їх отримання. За використання кредитів МАР стягує 0,75 %% комісійних. Членами асоціації можуть бути лише члени МБРР.

3. Міжнародна фінансова корпорація (МФК) створена у 1956 р. як філія МБРР для сприяння розвитку приватного підприємництва в країнах, що розвиваються. МФК спеціалізується на наступних напрямках:

- фінансування підприємництва в країнах-членах шляхом надання позик безпосередньо приватним компаніям та інвестування в них власних коштів без вимог гарантій із боку уряду. Позики надаються терміном на 6–12 років в основних валютах за фіксованими або плаваючими курсами;
- здійснення інвестицій за рахунок власних коштів в обробну та видобувну промисловість, сільське господарство, комунальні підприємства, туризм;
- залучення приватних фінансових коштів для інвестицій у проекти з розвитку інфраструктури, охорони довкілля.

3. Європейський Союз (ЄС) в частині управління фінансовими ресурсами

Європейський Союз – економічний та політичний союз держав-членів Європейських Спільнот (ЄВС, ЄОВіС, Євратом), створений згідно з Договором про Європейський Союз, підписаним в лютому 1992 року і чинним із листопада 1993 р.

Сьогодні в об'єднання входять 27 європейських держав з населенням понад 505 млн людей.

Європейський Союз бере свій початок від створеного у 1957 р. з метою економічної співпраці Європейського економічного співтовариства. Було сформовано спільний ринок капіталів, товарів і послуг, скасовано митні бар'єри, здійснено уніфікацію податкового законодавства, створено європейську валютну систему. Розвиток інтеграційних процесів завершився проголошенням Європейського Союзу, до якого входять такі країни: Німеччина, Австрія, Данія, Бельгія, Франція, Голландія, Люксембург, Велика Британія, Швеція, Фінляндія, Португалія, Іспанія, Італія, Ірландія, Греція.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Усі доходи поділяються на дві групи: внески країн-членів та доходи бюджету ЄС. Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, по-перше, мито і сільськогосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце займає податок на додану вартість, який устанавлюється за єдиною для всіх країн ставкою відносно уніфікованого в усіх країнах об'єкта оподаткування (ставка податку не може перевищувати 1,4%). Установлено

ліміт бюджету ЄС — він не може перевищувати 1,2 % загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (« 5%) та операційні (до 95%). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50%), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги тощо).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем — з боку Палати аудиторів і Європарламенту. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Всі доходи поділяються на дві групи; внески країн-членів та доходи бюджету ЄС, Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, по-перше, мита і сільськогосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце займає податок на додану вартість, який встановлюється за єдиною для всіх країн ставкою по відношенню до уніфікованої в усіх країнах бази оподаткування (ставка податку не може перевищувати 1,4%%). Установлено ліміт бюджету ЄС - він не може перевищувати 1,2%% загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (5%%) та операційні (до 95%%). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50%%), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем - з боку Палати аудиторів і Європарламенту. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

Серед інституцій ЄС є Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейська рада, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк, Європейський суд аудиторів та Європейський парламент.

Європейська Комісія:

Європейська Комісія — виконавчий орган Європейського Союзу, що складається з 28 членів (рахуючи президента), які призначаються на п'ять років національними урядами, але повністю незалежні у виконанні своїх обов'язків. Склад Комісії затверджується Європейським Парламентом. Кожен член Комісії відповідає за певну сферу політики ЄС і очолює відповідний Генеральний Директорат.

Європейський Парламент:

Європейський Парламент — зібрання з 750 депутатів, що безпосередньо обираються громадянами країн-членів ЄС строком на п'ять років. Голова Європарламенту обирається на два з половиною роки. Депутати Європарламенту вивчають законопроекти і затверджують бюджет. Вони приймають спільні рішення з Радою Міністрів з конкретних питань і контролюють роботу Рад ЄС і Європейській Комісії. Європарламент проводить пленарні засідання в Страсбурзі (Франція) і Брюсселі (Бельгія).

Рада Європейського Союзу (Рада міністрів):

Рада міністрів — в ЄС — основний орган ухвалення рішень, який збирається на рівні міністрів національних урядів, і його склад міняється залежно від обговорюваних питань: Рада міністрів закордонних справ, Рада міністрів економіки і так далі. В рамках Ради представники урядів держав-членів обговорюють законодавчі акти ЄС і приймають або відкидають їх шляхом голосування.

Європейський Суд:

Європейський суд — судовий орган ЄС вищої інстанції, регулюючий розбіжності:

- між державами-членами ЄС;
- між державами-членами ЄС і самим Європейським Союзом;
- між інститутами ЄС;
- між ЄС і фізичними або юридичними особами

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) – регіональний міждержавний банк з довготермінового кредитування країн Центральної та Східної Європи, створений у 1991 році. Акціонерами ЄБРР виступають 60 країн та дві міжнародні організації. Члени ЄБРР відповідно до встановлених квот зобов'язані викупляти акції банку.

До структури ЄБРР входять: Рада керуючих, Рада директорів, Президент, інші посадові особи та співробітники.

ЄБРР, крім інвестування власних коштів, залучає значні обсяги прямих іноземних інвестицій, здійснює проектне фінансування банків, підприємств і

компаній, працює з державними компаніями з метою підтримки процесів приватизації і структурної реорганізації.

При здійсненні інвестиційних операцій головними завданнями ЄБРР є:

- сприяння розвитку ринкової економіки;
- зменшення ризиків для приватних інвесторів;
- застосування раціональних принципів ведення банківської діяльності;
- проведення структурних і галузевих реформ;
- розвиток конкуренції, приватизації і підприємництва;
- зміцнення фінансових організацій і правових систем;
- розвиток необхідної інфраструктури для підтримки приватного сектора;
- запровадження системи корпоративного управління.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте діяльність МВФ.
2. Охарактеризуйте діяльність Світового Банку.
3. Охарактеризуйте діяльність ООН.
4. Охарактеризуйте діяльність ЄС.

Тести для самоперевірки:

1. Міжнародний валютний фонд - це:

- а) організація, що допомагає при дефіциті платіжного балансу шляхом надання кредитів
- б) організація, що кредитує проекти розвитку в країнах, що розвиваються
- в) установа, що сприяє економічному розвитку країн, що перебувають на стадії реформування економіки
- г) організація, що сприяє економічному зростанню країн через приватне підприємництво

3. Організація, що сприяє економічному зростанню країн, що розвиваються, через заохочення приватного підприємництва у виробничому секторі:

- а) Європейський банк реконструкції і розвитку
- б) Міжнародний валютний фонд
- в) Міжнародна фінансова корпорація
- г) Міжнародна асоціація розвитку

4. Членами Міжнародного Валютного Фонду на сьогодні є:

- а) 112 країн
- б) 143 країни
- в) 86 країн
- г) 188 країн
- д) 57 країн

5. Організація Об'єднаних Націй - це:

- а) фінансова установа, що сприяє економічному розвитку в країнах

- б) організація, що заохочує приватне підприємництво у виробничому секторі
- в) організація створена для підтримки миру
- г) конференція з торгівлі і розвитку

6. Спеціальна установа ООН , створена для сприяння промисловому розвитку та прискореній індустріалізації країн, що розвиваються шляхом мобілізації національних і міжнародних ресурсів - це:

- а) ЮНІДО
- б) ЮНКТАД
- в) МПП
- г) ЮНЕП

7. Європейський Союз був створений у:

- а) у 1992 р.
- б) у 1957 р.
- в) у 1944 р.
- г) у 1995 р.

8. Яка із організацій не входить до Групи Світового банку:

- а) БАГІ
- б) МФК
- в) МАР
- г) МВФ

Тема 10. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ІНШІ СВІТОВІ СТРУКТУРИ

Зовнішньоекономічна діяльність, тобто міжнародний обмін товарами й послугами, належить до числа найбільш давніх форм міжнародних відносин. До неї також належать рух капіталу, міжнародна міграція робочої сили, міжнародні валютні відносини. Необхідність і ефективність системи міжнародного обміну очевидна: для кожної країни характерний свій набір природних ресурсів, розміри капіталів і праці, які можуть бути використані для виробництва ВВП. Спеціалізація країни на виробництві товарів, для яких у неї є найкращі умови, дає змогу їй розширити їх випуск, використавши частину з них для продажу, а за виручені гроші закупити товари, яких не вистачає.

Виходячи з економічної доцільності, держава планує свою зовнішньоекономічну діяльність, яка відіграє важливу роль у розвитку економіки будь-якої країни (й України зокрема). Вона створює умови для економії витрат в економіці або в окремих її галузях. Плани зовнішньоекономічної діяльності націлюють на встановлення й розвиток взаємовигідних зв'язків з країнами світу. Вони мають всебічно враховувати переваги, які випливають з міжнародного розподілу праці в інтересах розвитку економіки, технічного прогресу та підвищення рівня життя народу.

Україна активно включається у нові форми міжнародної економічної співпраці – прямі зв'язки підприємств, спільне підприємництво, спеціальні економічні зони. Прямі економічні зв'язки передбачають різнобічне співробітництво без посередників (міністерств, інших суб'єктів) за моделлю "підприємство–підприємство". Вони включають обмін деталями і вузлами, новими технологіями, досвідом праці, спільну науково-дослідну і дослідно-конструкторську роботу.

Набувають популярності в Україні міжнародні спільні підприємства (СП). За їх допомогою передбачається розв'язати такі завдання: впровадження у виробництво найпрогресивнішої техніки і технології, передових методів управління в ринкових умовах, виробництво конкурентоздатних товарів на експорт, збагачення внутрішнього ринку якісними предметами народного споживання і т.д.

Перспективним є створення в Україні спеціальних (їх ще називають вільними чи особливими) економічних зон. Така зона — це певна господарська територія з високим ступенем самоуправління і значним пільговим режимом, що виділена для широкого залучення іноземного капіталу, передової техніки і технології, управлінського і маркетингового досвіду. Певна річ, така зона повинна бути економічно і соціальне високоефективною, забезпечувати випуск

конкурентоздатної продукції (послуг) на рівні сучасних світових стандартів як на внутрішній, так і на зовнішній ринки. Україна активно включається у міжнародне науково-технічне співробітництво. Академія наук України встановила прямі зв'язки з науковими закладами Австрії, Італії, Франції, Румунії, Чехії, Словаччини, Китаю, Індії, Південної Кореї. Активні контакти підтримуються з Лондонським Королівським товариством. Баварською академією наук, французьким університетом Тулузи. Учасниками міжнародних наукових відносин є 39 академічних інститутів, університети, інститути.

Внутрішні ризики розвитку економіки України, головним чином, пов'язані з:

- війною рф проти України;
- зростанням боргового навантаження на бюджет через необхідність фінансування дефіциту та заборгованості НАК «Нафтогаз», сформованої у минулі роки;
- виснаженням міжнародних резервів, що ускладнює використання Національним банком інтервенцій в якості інструментів стримування зростання попиту на іноземну валюту, який виникає внаслідок панічних настроїв та спекулятивних атак.

За умови реалізації оптимістичного сценарію розвитку після закінчення війни та відновлення припливу інвестиційних ресурсів можна очікувати у середньостроковій перспективі відбудову зруйнованих заводів із застосуванням новітніх технологій, а отже, і збільшення випуску конкурентоспроможної високотехнологічної продукції. Разом з тим такого прогресу можна досягти лише у середньостроковій перспективі за умов реалізації задекларованих структурних реформ.

В умовах відпливу інвестиційних капіталів з огляду на відсутність гарантій безпеки для інвестора та високий ступінь ризику світова тенденція скорочення банківського кредитування є додатковим фактором гальмування економічного розвитку України. Як правило, стандарти кредитування формуються під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, які для України вкрай негативні.

Разом з тим зупинка низки заводів машинобудівної та металургійної галузей через воєнний конфлікт на Сході, невизначеність з періодом відновлення їх діяльності та інертність багатьох товаровиробників в пошуку додаткових ринків збуту не дозволяють очікувати в короткостроковій перспективі швидкої заміни російського ринку збуту, заміни російського ринку збуту на ринок країн ЄС через низьку конкурентоспроможність зазначених українських товарів на європейському ринку та відновлення експортних позицій хоча б на рівні попереднього року.

Зменшення торговельних обмежень з боку країн ЄС надасть Україні базу для розширення експортної діяльності та допоможе товаровиробникам компенсувати збитки від втрати російського ринку лише у середньостроковій перспективі після сертифікації українських товарів згідно європейських стандартів. Крім того, внаслідок погіршення споживчих настроїв населення та падіння доходів домогосподарств через уповільнення зростання заробітних плат та девальвацію національної валюти, не варто очікувати на зростання темпів споживання, тому суттєва переорієнтація експортерів на внутрішній ринок у короткостроковій перспективі є малоімовірною.

Виснажені міжнародні резерви, підвищений попит на іноземну валюту як наслідок панічних настроїв населення у зв'язку з невизначеністю результату перебігу воєнних дій на Донбасі, згортання торговельних зв'язків з Росією та падіння експортної виручки призвели до значної девальвації національної валюти. Ці обставини створюватимуть додатковий тиск на курс національної валюти через канал очікувань.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте перспективи зовнішньоекономічної діяльності України.
2. Охарактеризуйте економічні зв'язки України з країнами Азії, Африки та Латинської Америки.
3. Опишіть конкурентні переваги України та основні напрямки їх використання

Тема 11. ФІНАНСОВИЙ РИНОК. ФОНДОВИЙ РИНОК

План лекційного заняття:

1. Сутність фінансового ринку, його роль у мобілізації і розподілі фінансових ресурсів.
2. Фондовий ринок як найважливіший сегмент фінансового ринку.
3. Первинний і вторинний фондовий ринок, їх призначення. Біржовий та позабіржовий ринки цінних паперів.
4. Види цінних паперів, їх основні характеристики.
5. Фондова біржа: правове становище, організація і порядок роботи.

Очікувані результати навчання:

1. Поглибити розуміння сутності понять «фінансовий ринок», «фондовий ринок», «біржовий ринок», «позабіржовий ринок», «лістинг».
2. Вміти визначати роль фінансового ринку у мобілізації і розподілі фінансових ресурсів.
3. Знати і вміти аналізувати стан й тенденції сучасного фінансового ринку в світі.
4. Розуміти діяльність фондового ринку.
5. Знати та аналізувати різні види цінних паперів.
6. Розуміти особливості діяльності біржової біржі.
7. Вміти аналізувати діяльність найбільших фондових бірж світу.
8. Розуміти процедуру лістингу та специфіку діяльності підприємств, що є учасниками фондових бірж.
9. Розуміти стан фінансового ринку України, проблеми та перспективи його розвитку.

1. Сутність фінансового ринку, його роль у мобілізації і розподілі фінансових ресурсів

Функціонування ринкової економіки ґрунтується на функціонуванні різноманітних ринків, які можна згрупувати в два основні класи: ринки виробленої продукції (товарів та послуг) та ринки трудових і фінансових ресурсів. На ринку фінансових ресурсів виділяють ринки, де у процесі господарювання виникає потреба в коштах для розширення діяльності, а також такі, у яких накопичуються заощадження, що можуть бути використані для інвестицій. Саме на ринку фінансових ресурсів, або фінансовому ринку, відбувається перелив коштів, при якому вони переміщуються від тих, хто має їх надлишок, до тих, хто потребує інвестицій.

При цьому, як правило, кошти спрямовуються від тих, хто не може їх ефективно використати, до тих, хто використовує їх продуктивно. Це сприяє не тільки підвищенню продуктивності та ефективності економіки в цілому, а й поліпшенню економічного добробуту кожного члена суспільства.

На фінансовому ринку ті, що мають вільні фінансові ресурси, передають їх на різних умовах іншим учасникам ринку, які опосередковано через суб'єктів ринку або безпосередньо використовують залучені ресурси для фінансування різних галузей економіки, забезпечення потреб населення та потреб державного бюджету. Фінансові ресурси надаються на умовах позики або на умовах співвласності, коли інвестор набуває прав власності на придбані за інвестовані кошти матеріальні чи нематеріальні активи.

Фінансовий ринок являє собою систему економічних та правових відносин, пов'язаних із купівлею-продажем або випуском та обігом фінансових активів. Суб'єктами цих відносин виступають держава, а також ті, хто бажає передати в користування вільні фінансові ресурси, ті, які потребують інвестицій, та фінансові посередники, які на стабільній, впорядкованій основі забезпечують перерозподіл фінансових ресурсів серед учасників ринку.

Осіб, які інвестують кошти в діяльність інших суб'єктів ринку, купуючи певні фінансові активи, називають *інвесторами* та власниками фінансових активів – акцій, облігацій, депозитів тощо. Тих, хто залучає вільні фінансові ресурси через випуск та продаж інвесторам фінансових активів, називають *емітентами* таких активів. Кожен фінансовий актив є активом інвестора – власника активу та зобов'язанням того, хто емітував даний актив.

Фінансові ринки виконують ряд важливих функцій:

1. Мобілізація і трансформація вільних коштів у позиковий та інвестиційний капітал.
2. Фінансове обслуговування учасників економічного кругообігу та фінансове забезпечення процесів інвестування.
3. Вплив на грошовий обіг і прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів.
4. Формування ринкових цін на окремі види фінансових активів.
5. Формування умов для мінімізації фінансових ризиків.
6. Кредитування суб'єктів економічної діяльності.

Ціною ресурсів на фінансовому ринку є:

- процент за користування кредитом;
- дивіденди;
- курсові різниці.

У країнах з розвинутою ринковою економікою функціонують високоефективні фінансові ринки, які забезпечують механізм перерозподілу

фінансових ресурсів серед учасників ринку і сприяють ефективному розміщенню заощаджень серед галузей економіки. В Україні та країнах, що ступили на шлях ринкових перетворень в економіці, фінансові ринки перебувають на різних стадіях формування та розвитку. Розвитку фінансових ринків у таких країнах сприяють масова приватизація, подолання кризових явищ та позитивні зрушення в економіці. Паралельно з цим, як правило, відбувається формування відповідної законодавчої бази та механізму, що гарантує її виконання.

На фінансовому ринку здійснюється як **пряме**, так і **непряме фінансування**, яке передбачає участь фінансових посередників у процесах переміщення капіталів від одних учасників ринку до інших. При прямому фінансуванні інвестори беруть на себе істотну частину ризиків і зазнають значних витрат з оцінювання фінансових активів та їх емітентів. При непрямому фінансуванні визначальну роль в інвестиційному процесі відіграють фінансові посередники, які забезпечують переміщення коштів від кредиторів до позичальників та зменшують ризики і витрати, пов'язані з інвестуванням коштів. Саме непряме фінансування відіграє провідну роль на ринку запозичень, оскільки основним джерелом ресурсів для корпорацій та багатьох інших учасників ринку виступають кредитні ресурси, які надаються фінансовими посередниками — комерційними банками, а не інвесторами.

Основними суб'єктами ринку виступають господарюючі суб'єкти, держава, населення, фінансові інститути, а також іноземні учасники ринку.

До господарюючих суб'єктів належать юридичні особи, резиденти певної держави, які займаються виробництвом різноманітних товарів та наданням послуг, виключаючи фінансові послуги, а саме промислові та сільськогосподарські підприємства, корпорації, установи, організації тощо. Разом з іноземними учасниками ринку вони або виступають інвесторами, або емітують і розміщують на ринку власні фінансові активи.

Основними видами діяльності фінансових інститутів на ринку є:

- придбання на ринку одних фінансових активів і перетворення їх на інші, які задовольняють певні вимогам (трансформація активів);
- торгівля фінансовими активами за свій рахунок;
- купівля-продаж фінансових активів від імені клієнтів;
- допомога в створенні й розміщенні на ринку нових фінансових активів;
- консультації учасникам ринку щодо інвестування;
- управління активами інших учасників ринку.

Комерційні банки здійснюють кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів підприємств, установ,

організацій, населення та інших кредитних ресурсів. Основними операціями комерційних банків крім залучення і розміщення грошових вкладів та кредитів є розрахункове й касове обслуговування клієнтів, операції з цінними паперами, довірчі операції, видача поручительств, гарантій та інших зобов'язань, надання консультаційних послуг тощо.

Кредитні спілки є найменшими за обсягом активів та наймолодшими серед фінансових інститутів. Учасниками кредитних спілок виступають фізичні особи, об'єднані за якоюсь ознакою: спільним місцем роботи, участю в одній професійній спілці чи одній релігійній організації. Головна мета кредитних спілок — фінансовий та соціальний захист їх членів через залучення особистих заощаджень членів спілки для взаємного кредитування.

Пенсійні фонди забезпечують працівників доходом після виходу на пенсію у формі періодичних виплат. Засновниками пенсійного фонду виступають корпорації, приватні фірми, установи, спілки, фізичні особи. Кошти залучаються до фонду через надходження періодичних внесків як роботодавців, так і працівників. До 90%% активів пенсійних фондів становлять акції та цінні папери з фіксованим доходом, що обумовлюється специфікою діяльності фондів, а саме необхідністю здійснювати періодичні виплати пенсіонерам протягом тривалого періоду. Найбільша частка в активах пенсійних фондів належить корпоративним цінним паперам — акціям та облігаціям. Частина пенсійних фондів, як й інвестиційні компанії, наймають фінансових посередників для забезпечення професійного управління активами.

Страхові компанії є фінансовими посередниками, що здійснюють виплати своїм клієнтам при настанні певних подій, обумовлених у страховому полісі. Власники полісів сплачують страховій компанії премії в обмін на зобов'язання сплатити обумовлені суми в майбутньому при настанні певних подій. Страхова премія є платою за страхування, яку власник поліса вносить страховій компанії згідно з договором страхування. Укладаючи договори страхування, страхові компанії беруть на себе ризики власників полісів, а отримуючи страхові внески, отримують плату за прийняті на себе ризики. Страхові внески використовують для придбання облігацій, акцій, заставних та інших цінних паперів.

Інвестиційні компанії є інститутами спільного інвестування, які залучають кошти інвесторів і вкладають їх у диверсифікований портфель цінних паперів. Фінансові ресурси інвестиційні компанії формують за рахунок розміщення на ринку власних акцій та інвестиційних сертифікатів, активи —

за рахунок придбання пайових та боргових цінних паперів інших емітентів. Інвестиційні компанії вкладають кошти в цінні папери великої кількості емітентів для того, щоб у рамках обраної стратегії максимально диверсифікувати портфель і зменшити ризики інвестування.

Держава виступає на фінансовому ринку позичальником, регулярно розміщуючи на зовнішньому та внутрішньому ринках свої боргові зобов'язання, а також виконує специфічну і дуже важливу функцію — регулювання фінансового ринку. Іноді держава виступає як інвестор, здійснюючи фінансову підтримку тих чи інших суб'єктів господарювання.

Державне регулювання фінансового ринку полягає в здійсненні державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком та запобіганні зловживанням і порушенням у цій сфері.

Державне регулювання здійснюється з метою:

- створення умов для ефективної мобілізації та розміщення на ринку вільних фінансових ресурсів;
- захисту прав інвесторів та інших учасників фінансового ринку;
- контролю за прозорістю та відкритістю ринку;
- дотримання учасниками ринку вимог актів законодавства;
- запобігання монополізації та сприяння розвитку добросовісної конкуренції на фінансовому ринку.

Класифікація фінансових ринків

Наявність багатьох типів фінансових ринків пов'язана з існуванням різних підходів до їх класифікації. Розглянемо основні підходи і, відповідно, основні класифікації фінансових ринків.

1. За умовами передачі фінансових ресурсів в користування фінансовий ринок поділяють на ринок позикового і ринок акціонерного капіталу.

2. За терміном обігу фінансових активів, що можуть бути в обігу на ринку, фінансовий ринок поділяють на грошовий ринок та ринок капіталів.

3. Залежно від того, чи нові фінансові активи пропонуються для продажу, чи емітовані раніше, фінансовий ринок поділяють на первинний та вторинний.

4. Залежно від місця, де відбувається торгівля фінансовими активами, розрізняють біржовий та позабіржовий ринки..

5. Залежно від виду фінансових активів, що обертаються на ринку виділяють:

- кредитний ринок;
- ринок цінних паперів (фондовий);
- валютний ринок;

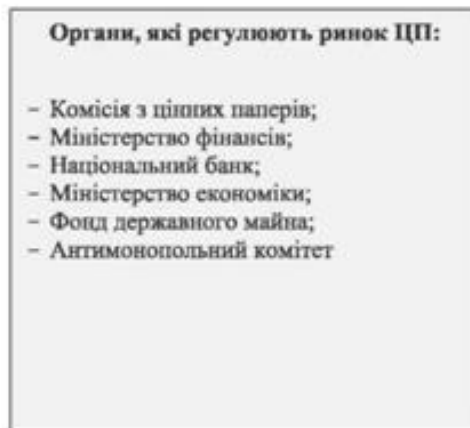
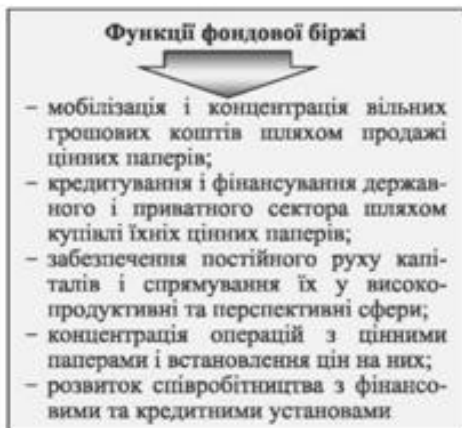
- страховий ринок;
- ринок золота (дорогоцінних металів);
- ринок фінансових послуг.

2. Фондовий ринок як найважливіший сегмент фінансового ринку

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – це особлива сфера ринкових відносин, де завдяки продажу цінних паперів здійснюється мобілізація фінансових ресурсів для задоволення інвестиційних потреб суб'єктів економічної діяльності.

За місцем торгівлі ринок ЦП поділяється

Фондовий ринок є системою економічних та правових відносин, пов'язаних із випуском та обігом цінних паперів. Суб'єкти підприємницької діяльності виступають на ринку як емітентами цінних паперів, так і інвесторами. Емітуючи цінні папери та залучаючи на різних умовах вільні фінансові ресурси, вони формують свій акціонерний і борговий капітал. Корпорації використовують залучені на ринку кошти для фінансування основного та оборотного капіталу, здійснення капітальних вкладень, збільшення обсягів виробництва. В результаті інвестування коштів вони отримують прибуток, за рахунок якого нарощують як власний економічний потенціал, так і економічний потенціал держави. Фінансові інститути використовують залучені на ринку ресурси для надання позик іншим учасникам ринку та для інвестицій у цінні папери інших емітентів. Фінансові інститути виступають на ринку інституційними інвесторами і мають значний вплив на формування інвестиційної політики інших учасників ринку.

Головні цілі учасників фондового ринку наступні:

- споживачі намагаються отримати додаткове джерело фінансування свого бізнесу;
- постачальники-домогосподарства виконують функції збереження та накопичення заощаджень;
- портфельні інвестори намагаються збільшити капітали та вартість портфеля інвестицій;
- стратегічні інвестори здійснюють контроль діяльності підприємства з метою отримання прибутку від його діяльності;
- торгові організації намагаються отримати прибуток за рахунок джерел небанківського фінансування для емітента та небанківських фінансових інструментів для інвестора;
- обслуговуючі організації надають платні послуги, постачальникам та торговцям;
- регулюючі органи здійснюють діяльність некомерційного характеру, яка пов'язана зі встановленням "правил" гри та контролем за їх виконанням.

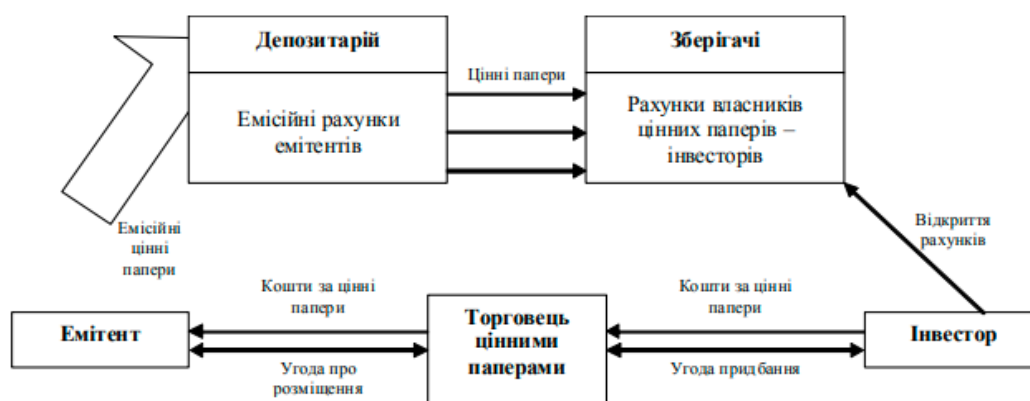
Усі учасники ринку цінних паперів намагаються отримати прибуток, зменшити ризикованість операцій та підвищити свою ліквідність.

3. Первинний і вторинний фондовий ринок, їх призначення. Біржовий та позабіржовий ринки цінних паперів

Фондовий ринок України являє собою сукупність суспільних правовідносин, які пов'язані з цінними паперами, їх випуском та обігом, і які регулюються державою та державними інститутами. Ринок цінних паперів

структурно поділяється на дві стадії. За цією ознакою виділяють первинний та вторинний ринки цінних паперів.

Первинний ринок цінних паперів – це ринок, на якому здійснюються цивільно-правові відносини між особами, котрі беруть на себе зобов’язання за емітованими цінними паперами, в які інвестовано грошовий капітал. Цей ринок обслуговує емісії цінних паперів, на ньому здійснюється розміщення цінних паперів, відбувається перерозподіл вільного грошового капіталу за галузями, які включає національне господарство. Економічно важливим чинником на первинному ринку є те, що емітенти отримують кошти на розвиток підприємства за рахунок фінансових вкладів інвесторів.

Згідно з вищевказаною структурою, емітенти в процесі випуску цінних паперів відкривають емісійний рахунок у депозитарії, а інвестори відкривають рахунки у цінних паперах у зберігача.

Після зарахування емісійних цінних паперів на рахунок у депозитарії виконуються угоди на придбання цих цінних паперів, укладені між інвестором та емітентом за посередництва торговця цінними паперами.

На завершальному етапі первинного розміщення депозитарій переводить цінні папери на рахунки у цінних паперах власників-інвесторів, які, своєю чергою, перераховують кошти на банківський рахунок емітента.

Первинне розміщення цінних паперів може виконуватися у двох формах:

- відкрите (публічне);
- закрите (приватне).

За останні роки багато українських емітентів (Миронівський хлібопродукт, Авангард, Феррекспо, Астарт-Київ) залучили істотні інвестиційні кошти шляхом розміщення своїх цінних паперів на торговельних майданчиках Франкфуртської, Варшавської та Лондонської фондових бірж. Також таким розміщенням компанія підтверджує прозорість своєї діяльності. За публічного розміщення компанія має можливість залучити значно більшу

кількість фінансових ресурсів для розвитку підприємства, ніж за приватного. Переваги, які виникають за приватного розміщення, характеризуються обмеженою кількістю майбутніх власників, а відповідно результатом буде менш конфліктне управління підприємством у майбутньому.

Професійні учасники ринку цінних паперів – це: депозитарні установи (Національний депозитарій України, Всеукраїнський депозитарій цінних паперів, Депозитарій НБУ); зберігачі; торговці цінними паперами; саморегулювні організації (не є державними, а створюються професійними учасниками фондового ринку і є винятково добровільними. Створюються вони з метою регулювання діяльності на ринку).

Основним інструментом для залучення заздалегідь відомого стратегічного інвестора (іноземного чи внутрішнього) є процедура закритого розміщення. Відкрите та закриті розміщення цінних паперів характеризується відмінністю кількості учасників, які проводять операції з цінними паперами на первинному ринку. У процесі відкритого та закритого розміщення беруть участь емітенти, інвестори, торговці цінними паперами, зберігачі, депозитарії. Закриті розміщення може виконуватися і без участі торговця цінними паперами, оскільки особливістю такої емісії є приватний характер угоди.

Торговці цінними паперами на первинному ринку виконують функцію ініціаторів розміщення цінних паперів та укладають угоди з купівлі-продажу цінних паперів. Торговці цінними паперами виконують свою діяльність з метою отримання прибутку, а саме – відсотків, які сплачуються за виконані ними послуги, та проводять цю діяльність на організованому та неорганізованому ринках:

- **організований ринок (біржовий)** – діяльність регулюється правилами, які встановлюють вимоги лістингу цінних паперів до торгів, існують правила розрахунку;

- **неорганізований ринок (позабіржовий)** – відсутня централізована торговельна система, здійснюється купівля-продаж цінних паперів переважно маловідомих емітентів, відсутня система лістингу. Після завершення стадії розміщення цінних паперів настає етап обігу цінних паперів на вторинному ринку.

На цьому ринку відбувається обіг цінних паперів, які вже були випущені раніше та пройшли етап від розміщення та набули власників. Суть вторинного ринку полягає у комерційній торгівлі, в якій присутній елемент спекуляції, між власником цінних паперів та покупцем цих самих паперів. Дохід, який приносить реалізація цінних паперів у цій операції, не є інвестиційним і не переноситься на розвиток підприємства, а належить власнику. Основними

учасниками цього ринку є торговці цінними паперами, вони є організаторами операцій, які проводяться.

Вторинний ринок являє собою найактивнішу частину роботи фондового ринку загалом, і завдяки йому вирівнюється попит та пропозиція на цінні папери, удосконалюється законодавча база, проводиться котирування (визначається грошова вартість) цінних паперів, яка не залежить від початкової вартості.

На вторинному ринку основними ініціаторами проведення операції є торговці цінними паперами, котрі укладають та виконують угоди з купівлі-продажу цінних паперів; вони виступають посередниками між покупцем та власником (продавцем) цінного паперу, відповідають за проведення розрахунків між контрагентам.

До державних органів, які мають прямий вплив на ринок цінних паперів, належать: Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Національна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України; Національна комісія з фінансового моніторингу; Національний банк України; Антимонопольний комітет України; Міністерство фінансів.

4. Види цінних паперів, їх основні характеристики

Ознаки цінних паперів мають властивість ринковості, прибутковості, ризикованості, ліквідності, спекулятивності та стандартності.

Розглянемо сутність цих властивостей:

- ринковість
- прибутковість
- ризикованість
- ліквідність
- спекулятивність
- стандартність

Класифікація цінних паперів

Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» передбачає чітку класифікацію цінних паперів:

1. Пайові цінні папери - засвідчують участь їх власника в статутному капіталі, окрім інвестиційних сертифікатів, що надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, і частки майна у разі ліквідації емітента).

2. Боргові цінні папери - засвідчують надання позики чи кредиту і передбачають обов'язкову сплату визначеної суми коштів у встановлений термін. Прикладом боргових цінних паперів можуть бути: облігації підприємств; облігації місцевих позик; казначейські зобов'язання України; ощадні (депозитні) сертифікати; векселі.

3. Іпотечні цінні папери - засвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів (іпотечні облігації; іпотечні сертифікати; заставні).

4. Приватизаційні цінні папери - засвідчують право власника на безкоштовне отримання частини майна державних підприємств шляхом приватизації.

5. Виробничі цінні папери – засвідчують право на придбання або продаж впродовж терміну, встановленого договором, цінних паперів чи будь-яких інших ресурсів.

6. Товаророзпорядчі цінні папери - надають їх власнику право розпоряджатися майном, вказаним в цих документах.

Акція є одним із найпоширеніших видів цінних паперів. Вона засвідчує право власності на певну частку статутного капіталу акціонерного товариства і надає її власнику (акціонеру) право на участь в управлінні товариством, право на частину прибутку товариства у випадку його розподілу (дивіденд), а у випадку ліквідації — на частину залишкової вартості підприємства.

Іменною зветься акція, що в ній вказано ім'я її власника. Дві особливості іменної акції: по-перше, ім'я власника обов'язково заноситься до книги реєстрації (реєстр), яку веде або сам емітент, або на його доручення особа (установа), що спеціалізується на цьому (депозитарій, реєстратор); по-друге, іменні акції, як правило, існують у документарній (сертифікатній), а не електронній формі.

Акції на пред'явника можна продавати й купувати на вторинному ринку без реєстрації їхнього нового власника. Емітент, що випустив акції на пред'явника, може навіть не знати, хто в нього є акціонером і якою кількістю акцій його підприємства володіють конкретні інвестори. Перехід таких акцій з

власності одних інвесторів у власність інших не потребує жодної реєстрації (юридичного оформлення). Їх просто передають з рук у руки.

Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облігацій строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

Облігації випускаються на різні терміни й умовно поділяються на:

- короткотермінові (до 3 років)
- середньотермінові (від 3 до 7 років)
- довготермінові (від 7 до 30 років)

Вексель (promissory note) є письмовим борговим зобов'язанням, видом цінного паперу, що складений за встановленою формою. Вексель буває простим і переказним. Простий - засвідчує зобов'язання однієї особи виплатити визначену суму коштів іншій особі; переказний - містить письмове розпорядження векселедавця (**трасанта**) платнику (**трасату**) виплатити вказану суму особі, на користь якої видано вексель (**ремітенту**) у визначений час.

Вексель є безумовним борговим зобов'язанням. Приймаючи вексель, платник (акцептант) зобов'язаний своєчасно його сплатити. Векселедержатель має можливість, не очікуючи закінчення терміну погашення, передати його іншій особі з метою погашення шляхом індосування. Кожний новий індосант бере на себе зобов'язання оплатити вексель.

Важливим етапом обігу переказного векселя є його акцептування платником, на відміну від простого векселя, на який акцепт не розповсюджується, оскільки платником за простим векселем виступає сам векселедавець, а не інша особа (трасат), як у переказному векселі. Векселедавець переказного векселя (трасант) є додатковим платником за векселем і стає його основним платником у разі відмови трасата акцептувати вексель.

Здійснивши акцепт векселя, платник (трасат), який з даного моменту вважається **акцептантом**, покладає на себе зобов'язання з настанням строку платежу своєчасно оплатити вексель у розмірі суми, на яку вчинено акцепт, та стає головною зобов'язаною за векселем особою. А за трасантом залишається лише гарантійна функція солідарного боржника за векселем. Іншими словами, акцептувати вексель означає надати згоду на його оплату. Особа (трасат), що не акцептувала переказний вексель, не несе відповідальності за здійснення платежу за таким векселем перед його держателем.

Акцепт проставляється зліва на лицьовій стороні векселя, впоперек, у вільному від тексту місці та зазначається наступними словами:

«Акцептований», «Згоден», «Заплачу», «Зобов'язуюсь заплатити», чи будь-яким іншим рівнозначним написом. Для того щоб напис мав силу акцепту, він обов'язково повинен бути підписаним платником. Навіть простий підпис трасата, здійснений на лицьовій стороні векселя, рівносильний акцепту. При акцептуванні векселя юридичною особою достатньо наявності підпису її керівника, а підпис головного бухгалтера в даному випадку є необов'язковим.

На національних ринках обертаються:

- *внутрішні* (національні) облігації (domestic bonds), що випускаються національними позичальниками та номіновані зазвичай у національній валюті;
- *іноземні* облігації (foreign bonds), що випускаються іноземними позичальниками, але номіновані зазвичай у національній валюті.

5. Фондова біржа: правове становище, організація і порядок роботи

Основними статтями доходу фондової біржі є :

- акциз (податок на угоду), що стягується з членів біржі за кожне замовлення, виконане в торговому залі, та плата компаній за включення їх акцій у біржовий список;
- щорічні внески компаній, які використовуються біржею на підтримання їхнього лістингу в належному стані; та плата компаній за зміни в лістингу, наприклад, в зв'язку із змінами в їхньому капіталі тощо; та вступні внески нових членів;
- епізодичні внески членів біржі на покриття поточних збитків або створення необхідних резервів. Таким чином, зацікавленість членів біржі в її діяльності не пов'язана з отриманням прибутку від вкладення в біржу капіталу.

Участь у біржі породжена потребою в організації, яка могла б концентрувати у своїх стінах численні заявки, які поступають із зовні на придбання та продаж високоліквідних цінних паперів і забезпечувала б завдяки цьому можливість швидко укладати по них угоди за цінами, що відображують реальну кон'юнктуру досить представницького ринку. Тому до кола членів фондової біржі, як правило, входять тільки ті суб'єкти, які професійно займаються діяльністю з цінними паперами.

Механізм функціонування фондової біржі включає в себе 2 елемента:

- основні функції фондової біржі,
- організацію та управління фондових бірж.

Фондові біржі обслуговують вторинний ринок цінних паперів і виконують такі основні **функції**:

- забезпечують мобілізацію тимчасово вільних грошових засобів для інвестування в економіку; встановлюють ринкову ціну (курс) акцій і облігацій;

- здійснюють переміщення (переливання) капіталів між галузями і регіонами через збут і придбання акцій;

- прогнозують загальну ринкову кон'юнктуру через біржові індекси.

Своєю діяльністю фондова біржа забезпечує:

- перерозподіл на комерційній основі фінансових ресурсів між юридичними та фізичними особами шляхом організації купівлі-продажу фондових цінностей;

- сприяння становленню й розвитку фондового ринку та належне розповсюдження інформації про нього;

- підвищення довіри інвесторів до вкладення на довгостроковій основі вільних грошових коштів у фондові цінності;

- контроль за діяльністю учасників біржових торгів, захист їхніх інтересів та інтересів інвесторів.

Правила фондової біржі

Правила фондової біржі складаються з порядку:

- організації та проведення біржових торгів;

- лістингу та делістингу цінних паперів;

- допуску членів фондової біржі та інших осіб, визначених законодавством, до біржових торгів;

- котирування цінних паперів та оприлюднення їх біржового курсу;

- розкриття інформації про діяльність фондової біржі та її оприлюднення;

- розв'язання спорів між членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством; встановлення контролю за дотриманням членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством, правил фондової біржі;

- накладення санкцій за порушення правил фондової біржі.

У сфері діяльності професійних учасників ринку цінних паперів спостерігаються такі недоліки:

- порушення законодавчих вимог до звітності;

- порушуються вимоги до співвідношення портфелю цінних паперів та його ліквідності;

– відсутність інвестиційних декларацій, інформації щодо емісії цінних паперів, пункту, місця, термінів та порядку виплат дивідендів.

Для ефективного функціонування ринку цінних паперів встановлені стандартні вимоги до їх організаційно - правових форм, до засновників і їх статутного фонду, установчих документів та порядку створення ринкових структур.

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами

Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає:

1. Факторингові послуги.
2. Брокерська діяльність.
3. Дилерська діяльність.

Факторингові послуги — (від англ. Factoring - посередник) фінансова комісійна операція, при якій клієнт переуступає дебіторську заборгованість факторинговій компанії з метою:

- миттєвого отримання більшої частини платежу;
- гарантії повного погашення заборгованості;
- зниження витрат по веденню рахунків.

Поняття клірингу

Кліринг (від англ. clear - очищати, вносити ясність) - це система безготівкових розрахунків за товари, послуги, різні види цінних паперів, що базуються на заліку взаємних вимог та зобов'язань. Уперше кліринг почали використовувати між англійськими банками в середині XVIII ст. через нестачу металевих грошей та з розвитком кредитних відносин.

Основні **функції** клірингової установи такі:

- оформлення рахунків, розрахунки за завершеними операціями;
- збір і зберігання гарантійних внесків за строковими контрактами для відшкодування можливої різниці між початковою ціною і поточним котируванням;
- регулювання поставок і надання інформації про торговельні операції.

Контрольні питання

1. Сутність фінансового ринку, відносини обміну та перерозподілу у фінансовій сфері.
2. Які функції виконує фінансовий ринок?
3. Охарактеризуйте сегменти фінансового ринку відповідно до різних підходів.
4. Хто виступає об'єктом фінансового ринку? Наведіть приклади об'єктів для різних сегментів фінансового ринку.

5. Охарактеризуйте особливості діяльності суб'єктів фінансового ринку.
6. Що належить до інфраструктури фінансового ринку?
7. Наведіть класифікацію цінних паперів. Розкрийте особливості видів цінних паперів.робіть порівняльну характеристику акцій та облігацій.
8. З'ясуйте особливості діяльності основних економічних суб'єктів (домашні господарства, суб'єкти господарювання, держава та місцеві органи влади) як учасників фінансового ринку на різних його сегментах.
9. Проаналізуйте фондовий ринок в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.
10. Які функції та завдання покладено на Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку?
11. Охарактеризуйте правові основи створення та функціонування фондової біржі.

Тести для самоперевірки:

1. Головною функцією фінансового ринку є:
 - а) забезпечення процесу розподілу фінансових ресурсів в економіці
 - б) визначення ціни на фінансові ресурси
 - в) створення фінансових ресурсів
 - г) купівля-продаж цінних паперів
2. Регулювання фінансового ринку, як правило має таку ціль:
 - а) забезпечення безпеки фінансової системи
 - б) підтримка порядку на ринку
 - в) створення однакових «правил гри» для всіх учасників ринку
 - г) усі відповіді вірні
3. Що належить до ринку капіталів:
 - а) фондовий та валютний ринки
 - б) ринок грошей і довгострокових банківських кредитів та депозитів
 - в) обліковий, міжбанківський і валютний ринки
 - г) ринок цінних паперів, середньо- та довгострокових банківських кредитів
4. Власник акції який поділяє ризик інвестицій з іншими акціонерами підприємницької структури – це:
 - а) кредитор
 - б) емітент
 - в) кореспондент
 - г) інвестор
5. Законодавче регулювання відносин суб'єктів фінансового ринку регламентується:
 - а) фінансовим правом СОТ
 - б) фінансовим правом країни
 - в) фінансовим правом ЄС
 - г) фінансовим правом НАТО

Тема 12. ВАЛЮТНИЙ І КРЕДИТНИЙ РИНКИ

План лекційного заняття:

1. Особливості функціонування валютного ринку.
2. Види валют та договорів на валютному ринку.
3. Методи встановлення валютного курсу. Переваги та недоліки кожного з них.
4. Державні інтервенції при використанні фіксованого методу валютного курсу.
5. Валютні угоди на валютному ринку.
6. Ринок кредитних ресурсів.
7. Економічна сутність державного кредиту, його роль у формуванні додаткових фінансових ресурсів держави і покритті бюджетного дефіциту.
8. Державний борг. Внутрішній і зовнішній державний борг.
9. Гарантовані позики як форма умовного державного кредиту.
10. Державний борг та показники оцінювання рівня його «безпеки».

Очікувані результати навчання:

1. Поглибити розуміння сутності понять «валюта», «валютний ринок», «конвертованість валюти», «державні інтервенції», «девальвація валюти», «ревальвація валюти».
2. Розуміти особливості функціонування сучасного валютного ринку.
3. Знати стандарт ISO, що присвоює коди валютам світу.
4. Знати методи встановлення валютного курсу та який з них варто застосувати, зважаючи на економічну ситуації в країні.
5. Розуміти переваги та недоліки різних методів встановлення валютного курсу.
6. Розуміти різні форми державних інтервенцій, що використовуються при фіксованому валютному курсі та вміти аналізувати доцільність застосування кожної з них.
7. Вміти аналізувати різні види угод на валютному ринку.
8. Розуміти відмінності між форвардними та ф'ючерсними операціями.
9. Розуміти необхідність та специфіку використання валютних опціонів.
10. Знати особливості впровадження євро та функціонування Єврозони.
11. Розуміти стан та перспективи розвитку ринку криптовалют в Україні та світі.
12. Поглибити розуміння сутності понять «державний кредит», «державний борг», «умовний державний борг», «державні гарантії».
13. Визначати тенденції кредитного ринку в Україні та світі.

14. Розуміти роль кредитних ресурсів та державного кредиту у покритті державного дефіциту.
15. Розуміти переваги та недоліки внутрішнього та зовнішнього кредитування.
16. Вміти аналізувати стан державного боргу України.
17. Вміти аналізувати стан та основні показники оцінювання безпеки державного боргу України.
18. Вміти визначати заходи для забезпечення зниження рівня державного боргу.

1. Особливості функціонування валютного ринку

Валютний ринок – це система економічних та правових відносин між споживачами, продавцями валюти та державою з приводу купівлі-продажу іноземних валют, банківських металів, платіжних документів та цінних паперів в іноземних валютах, а також здійснення кредитно-депозитних та інших операцій з валютою.

Основними учасниками валютних ринків є великі комерційні банки, брокерські фірми, інші фінансові інститути, найбільші корпорації та центральні банки країн. Безпосередніми учасниками при укладанні угод з валютою виступають комерційні банки, спеціалізовані брокерські контори та інші фінансові інститути, що мають праве укласти угоди з валютою. Ці суб'єкти валютного ринку здійснюють операції з валютою від свого імені за свій рахунок або за рахунок клієнтів. До 85—95%% валютних угод, що здійснюються на валютних ринках, припадає на банки та брокерські фірми. Тому валютний ринок часто називають міжбанківським.

Комерційні банки проводять основний обсяг валютних операцій. У банках тримають рахунки інші учасники ринку. Крім задоволення потреб клієнтів банки проводять операції самостійно за рахунок власних коштів.

Центральні банки управляють валютними резервами, проводять валютні інтервенції, здійснюють вплив на рівень валютних курсів, також регулюють рівень процентних ставок закладами у національній валюті. Центральні банки значною мірою впливають на точку рівноваги ринку. Вони можуть гальмувати падіння національної валюти через продаж іноземної валюти і зменшення своїх валютних резервів або купувати іноземну валюту, підвищуючи попит на неї та збільшуючи валютні резерви. Найбільший вплив на світові валютні ринки мають центральні банки США (Федеральна резервна система), Німеччини (Бундесбанк), Великої Британії (Банк Англії).

Валютні брокерські фірми зводять покупців і продавців валюти та здійснюють між ними конверсійні та кредитно-депозитні операції. За своє

посередництво брокерські фірми отримують комісійні у вигляді процента від суми угоди. Брокерські фірми та комерційні банки володіють інформацією про валютні курси і беруть участь у формуванні поточних, форвардних валютних курсів та процентних ставок. Великі корпорації, які здійснюють зовнішньоторгові операції, підтримують стійкий попит на валюту (імпортери) і пропозицію валюти (експортери), а також розміщують і залучають вільні валютні ресурси. Як правило, ці суб'єкти ринку прямого доступу на валютний ринок не мають, а проводять операції через комерційні банки.

Крім комерційних банків, які відіграють головну роль на валютному ринку, значний обсяг валютних операцій на ринку проводять також інші фінансові інститути – **інвестиційні банківські фірми**, страхові та інвестиційні компанії, пенсійні фонди. Останні залучають вільні валютні ресурси, здійснюють інвестиції в різних валютах, купують та продають валюту з метою виконання своїх зобов'язань перед іншими суб'єктами ринку.

Фізичні особи проводять на валютному ринку широкий спектр неторгових операцій. Це закордонний туризм, перекази заробітної плати, пенсій, гонорарів, купівля та продаж іноземної валюти.

Валютний ринок є дуже конкурентним позабіржовим ринком. Ринок переважно організований як оптовий, на якому сотні дилерів-банків купують-продають валюту, що фактично являє собою купівлю-продаж депозитів, пономінованих в іноземних валютах. Юридичні та фізичні особи купують валюту у дилерів валютного ринку на роздрібному ринку за роздрібними цінами, які вищі від оптових.

У ряді країн функціонують валютні біржі, до функцій яких входить здійснення обміну валют для суб'єктів ринку і формування ринкового валютного курсу. Встановлений на біржових торгах курс називають офіційним валютним курсом.

Чим більш ліквідний ринок, тим менший розрив між курсами попиту та пропозиції. Причому на початку дня розрив між курсами, як правило, менший, ліквідність ринку вища. Межі коливань курсів валют на євrorинку становлять 2–6%% (для більшості валют – близько 2%%, для нових валют – до 6%%).

За територіальною ознакою валютний ринок поділяють на **північноамериканський, європейський та далекосхідний ринки**. Найбільшими міжнародними валютно-фінансовими центрами на європейському ринку виступають Лондон, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Париж; у Північній Америці – Нью-Йорк, Бостон, Чикаго, Сан-Франциско; в Азії – Токіо, Сінгапур, Гонконг.

Валютні ринки функціонують цілодобово. Свою роботу вони починають на Далекому Сході в Новій Зеландії, потім проходять послідовно годинні пояси — в Сіднеї, Токіо, Франкфурті-на-Майні, Лондоні й закінчують день у Нью-Йорці та Лос-Анжелесі. Відлік годинних поясів традиційно ведеться від нульового меридіану, що проходить через Гринвіч (передмістя Лондону), а час має назву світового, або GMT (Greenwich Meridian Time).

Важливою сферою міжнародної валютної системи є валютний ринок. Сучасний **валютний ринок** являє собою систему стійких організаційних та економічних відносин між учасниками міжнародних розрахунків у процесі купівлі-продажу валютних цінностей, таких як:

- іноземна валюта;
- платіжні інструменти, деноміновані в валюті (чеки, векселі);
- цінні папери, деноміновані в іноземній валюті та можуть бути використані при здійсненні міжнародних розрахунків;
- дорогоцінні метали.

Основні світові центри торгівлі валютою – це Азія (Токіо та Гонконг), Європа (Лондон, Франкфурт-на-Майні, Цюрих, Мілан, Париж) та Америка (Нью-Йорк).

Основними валютами, які найчастіше використовуються при міжнародних розрахунках на ринку FOREX, є долар США (USD), євро (EUR), британський фунт стерлінгів (GBP), японська ієна (JPY) і швейцарський франк (CHF).

Найбільший вплив на світовий валютний ринок мають центральні банки в США – Федеральна Резервна система (United States Federal Reserve), у Німеччині – Бундесбанк (Deutsche Bundesbank), у Японії – Банк Токіо (Bank of Tokyo) й у Великобританії – Банк Англії (Bank of England). В Україні найбільший вплив на курс національної валюти здійснює Національний банк України (НБУ)².

Залежно від способу організації валютний ринок поділяється на:

1. **Біржовий** – організаційно оформлений валютний ринок, який постійно функціонує у вигляді валютної біржі. В свою чергу, валютна біржа – це підприємство, котре організовує торги цінними паперами та іноземною валютою, вартість яких визначається в іноземній валюті.

2. **Позабіржовий** – це сукупність операцій з обміну іноземної валюти, котрі реалізують банки та інші фінансові установи без участі посередників. Таким чином, взаємодія між учасниками позабіржового валютного ринку відбувається за допомогою різноманітних технічних засобів – телефон, телефакс, та комп'ютерні мережі. Перевагами даного виду валютного ринку є те, що собівартість витрат на здійснення операцій з обміну іноземних валют є

порівняно низькою. Крім того, тут ми спостерігаємо вищу швидкість розрахунків.

2. Види валют та договорів на валютному ринку

Об'єктом валютного ринку виступає валюта.

Валюта (англ. currency – грошовий обіг, валюта) – грошова одиниця, що використовується як засіб розрахунку в торгових операціях. У якості валюти, як правило, виступають монети та банкноти певної держави, які є фізичним аспектом національної грошової маси. Інша частина грошової маси країни складається з банківських депозитів (депозитних грошей), власність на яку може бути передана за допомогою чеків, дебетових карток або інших форм грошових переказів.

Для функціонування валютного ринку особливе значення має те, чи є національна валюта є конвертованою.

Конвертованість – здатність певної валюти до вільного обміну на валюту інших країн або міжнародно-визнані платіжні засоби; у світовій практиці розрізняють повну й часткову, зовнішню і внутрішню конвертованість валют.

Ступінь конвертованої валюти знаходиться в прямій залежності від економічного потенціалу країни, масштабів її зовнішньоекономічної діяльності, стійкості внутрішнього грошового обігу, ступеня розвитку національних товарних і грошових ринків і ринків капіталу. Крім того, необхідною умовою підтримки конвертованої є постійна участь центрального банку країни у валютних інтервенціях для утримання курсу своєї національної валюти до долара США або до якої-небудь певної корзини іноземних валют на оптимальному рівні.

За ступенем конвертованості валюта поділяється на:

- вільно конвертована
- частково конвертована
- неконвертована
- клірингова

Вільно конвертована валюта - (англ. hard currency) - грошові одиниці, вільно і необмежено обмінювані на інші іноземні валюти і міжнародні платіжні засоби, в будь-якій формі і у всіх видах операцій.

Частково конвертована валюта (англ. partially convertible currency) - це національна валюта країн, що обмінюється на обмежену кількість іноземних валют і у міжнародних розрахунках застосовується з обмеженнями. Цей вид валюти обмінюється тільки на деякі іноземні валюти і використовується не у

всіх зовнішньоторговельних операціях. До цієї групи входять валюти більшості розвинених і країн, що розвиваються..

Неконвертована валюта (англ. inconvertible currency) - це національна валюта, що функціонує в межах однієї країни і не підлягає обміну на інші іноземні валюти⁴. До неконвертованих (замкнутих) валют відносяться валюти країн, які встановлюють різні обмеження і заборони на покупку і продаж іноземної валюти, на ввезення і вивіз національної і іноземної валюти, а також застосовують інші заходи валютного регулювання. Основні причини валютних обмежень - брак валюти, тиск зовнішньої заборгованості, важкий стан платіжних балансів.

Клірингова - розрахункові валютні одиниці, які існують лише як розрахункові гроші у вигляді бухгалтерських записів банківських операцій за взаємними поставками товарів та наданням послуг між країнами-учасниками клірингових розрахунків⁵.

Основою валютних операцій, що здійснюються на валютному ринку, є ціна валюти - валютний курс, рівень якого постійно коливається під впливом попиту й пропозиції учасників цих операцій.

Валютний (обмінний) курс – це ціна будь-якої валюти, виражена через певну кількість іншої валюти. При цьому під валютою розуміється будь-який платіжний засіб, який може бути застосований у міжнародних розрахунках. Отже, національна грошова одиниця стає валютою, якщо вона використовується в міжнародних розрахунках. Валютний курс встановлюється на валютному ринку в процесі торгів по валютах різних країн⁶.

Через валютне котирування встановлюється курс національної валюти до іноземної.

Валютне котирування — це визначення курсів іноземних валют у відповідності до законодавчих актів, які діють на даний момент у країні і практикою, що склалася. Котирування валют здійснюють державні (національні) або найбільші комерційні банки.

Котирування іноземних валют, як правило, здійснюється щодо долара США, марки ФРН і деяких інших валют.

При котируванні валют розрізняють поняття "база котирування" (базова валюта) та "валюта котирування" (валюта, що котирується). Базовою є валюта, відносно якої котируються інші валюти. Як правило, базовою може бути валюта, яка визнана по всьому світу.

Однак інколи, з історичних причин, базовою валютою стає більш дрібна валюта порівняно з валютою, що котирується.

При продажу і купівлі національної валюти банки визначають рівень між курсами продавця і покупця. “Курс продавця” встановлюється вищим від курсу “покупця”.

3. Методи встановлення валютного курсу. Переваги та недоліки кожного з них

Розрахунки між приватними особами і організаціями, виходять із зовнішньоторговельних і зовнішньоекономічних зв'язків та здійснюються по вільному курсу.

1. Режим фіксованих валютних курсів – це система, за якої валютний курс фіксується, а його зміни під впливом коливання попиту і пропозиції усуваються проведенням державою стабілізаційних заходів.

Фіксований валютний курс може фіксуватися різними способами:

1. Фіксація курсу національної валюти (до курсу найбільш значущих валют міжнародних розрахунків).
2. Використання валюти інших країн як законного платіжного засобу.
3. Фіксація курсу національної валюти до валют інших країн – головних торговельних партнерів.
4. Фіксація курсу національної валюти до колективних валютних одиниць, наприклад, до СПЗ (Лівія, М'янма, Сейшельські Острови).

Переваги:

- вносить елемент стабільності в систему міжнародних розрахунків;
- краще, ніж гнучкі курси, витримує внутрішні шоки та запобігає розбалансуванню економіки;
- дає змогу запобігти невинновданому розширенню грошової бази і тим самим “дисциплінує” органи, які контролюють грошовий обіг в економіці;
- позитивні наслідки мають бюджетно-податкова та зовнішньоторговельна політики.

Недоліки:

- не спрацьовує грошова політика, оскільки вона “зав'язана” на необхідності підтримки офіційно оголошеного рівня обмінного курсу. Це гальмує здатність монетарних інструментів регулювати зайнятість та ціни;
- необхідність “захищати” фіксований курс призводить до скорочення торгівлі шляхом введення тарифів та інших обмежень. Саме те, що протекціоністські заходи мають непогані короткострокові наслідки за режиму фіксованих курсів, може провокувати обмеження міжнародної торгівлі, що загалом гальмує технологічний та економічний розвиток країни;
- потребує наявності значних резервів іноземної валюти.

У залежності від економічної ситуації, стану платіжного балансу країна може вибирати курс, який найбільшою мірою відповідає конкретним умовам, завданням та проблемам. Періоди фіксованого курсу можуть змінюватись на періоди вільного плавання.

У країнах з ринковою економікою і високим рівнем доходу, як правило, діють ринкові (плаваючі) валютні курси.

Гнучкі або вільно плаваючі валютні курси – режим, за якого курси обміну валют визначаються під дією попиту і пропозиції. Ринок валют урівноважується за допомогою цінового, тобто курсового механізму.

Перевагою ринкових валютних курсів є те, що вони внаслідок вільного коливання попиту на валюту і її пропозиції автоматично коригуються таким чином, що в кінцевому підсумку усуваються незбалансовані платежі; у спекулянтів немає можливості отримувати прибуток за рахунок центрального банку; у центральному банку немає потреби здійснювати валютні інтервенції. До недоліків можна віднести те, що ринки не завжди працюють з ідеальною ефективністю і тому існує ризик, що валютний курс перебуватиме протягом тривалого часу на необумовленому економічними прогнозами рівні; невизначеність майбутнього валютного курсу може створити труднощі для компанії у сфері планування та ціноутворення; свобода проведення незалежної внутрішньої грошово-кредитної політики може бути порушена (наприклад, якщо уряд не має засобів зі зниження валютного курсу, він може приводити інфляційну, бюджетну та грошово-кредитну політику).

Переваги:

– **монетарна автономія.** Головним аргументом на користь гнучких курсів є те, що вони надають можливість використовувати інструменти грошової політики для впливу на економіку. Неможливо зосереджуватись лише на підтримці обмінного курсу (за фіксованого режиму), це тільки один з показників. Перед країною можуть стояти інші проблеми – стабілізація зайнятості, цін, що потребують застосування заходів грошової політики. І саме гнучкі курси обміну дають змогу це робити;

– **“автоматичний” стабілізатор.** Гнучкі курси полегшують вплив зовнішніх шоків – вільна зміна курсів виступає в ролі автоматичних стабілізаторів. Прихильники вільного (а також регульованого) плавання стверджують, що ці курси пережили такі потрясіння, які б зламали фіксований курс;

– **запобігає “помилкам” при встановленні рівня обміну.** Справді, при введенні режиму фіксованого курсу зразу ж постає питання, на якому рівні його фіксувати, до якої валюти (чи кошика валют) прив'язувати. Ці рішення мають

суб'єктивний характер і можуть бути причиною помилок. Гнучкі курси усувають ці проблеми;

– механізм “подорожчання” валют *стримує введення широкомасштабних торгових обмежень*, а отже, не гальмує міжнародну торгівлю;

Недоліки:

– *може мати сильні коливання*. Внутрішні шоки можуть спричиняти сильні коливання курсу, що, в свою чергу, підживлює інфляційні процеси, очікування та сприяє частому збільшенню заробітної плати і т. ін. Коливання курсу провокують валютні спекуляції – дестабілізувальний чинник економічного розвитку та міжнародних економічних відносин;

– *невизначеність може негативно вплинути на торгівлю та інвестиції*. Після відмови від Бреттон-Вудської системи коливання і реальних, і номінальних обмінних курсів виявилось набагато більшим, ніж очікувалося. Невизначеність ситуації з рівнем обмінного курсу ускладнює розрахунки ефективності торгових операцій, аналіз інвестиційних проектів і, на думку противників вільного змінення валют, може негативно вплинути на стан міжнародної торгівлі та інвестицій;

– *не сприяє додержанню монетарної дисципліни*. Використання режиму цілком вільного змінення курсу “розв'язує руки” органам, які контролюють валютно-фінансовий обіг, і може мимоволі потурати зловживанню інструментами грошової політики, зокрема надмірному розширенню внутрішніх кредитів тощо;

– *“ілюзія автономії” грошово-кредитної політики*. Насправді країни не дуже охоче визнають існування взаємозалежності у світовому масштабі. Наприклад, деякі країни (особливо великі) вживають заходи внутрішньої економічної політики, що призводять до негативних наслідків для інших країн. Говорити в такій ситуації про автономію економічної політики можна лише досить умовно.

Державні інтервенції при використанні фіксованого валютного курсу

Валютні інтервенції були перевіреним інструментом для центральних банків до початку 70-х років двадцятого століття відповідно до Бреттон-Вудської системи фіксованих обмінних курсів – угоди між Сполученими Штатами Америки, Канадою, країнами Західної Європи, Австралією та Японією. Після відмови від Бреттон-Вудської системи і переходу до регульованих плаваючих курсів масштаб інтервенцій спочатку зріс, проте згодом періодично відбувалось переоцінювання ролі даного інструменту в системі валютного регулювання. Валютні інтервенції можуть здійснюватись

шляхом використання власних валютних резервів; укладання міждержавних своп-угод; продажу цінних паперів в іноземній валюті, а також продажу кредитних позицій країни в СПЗ.

Національний банк здійснює валютні інтервенції шляхом купівлі, продажу або обміну іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку. При купівлі валюти Національний банк випускає в обіг гривню, при продажі валюти – вилучає з нього гривню.

З огляду на застосування режиму плаваючого обмінного курсу **валютні інтервенції не мають на меті досягнення наперед визначених курсових орієнтирів.**

Завданнями проведення валютних інтервенцій є:

- накопичення міжнародних резервів;
- згладжування функціонування валютного ринку;
- підтримання трансмісії ключової процентної ставки як основного інструменту грошово-кредитної політики.

Валютні інтервенції для накопичення міжнародних резервів здійснюються з метою поступового досягнення ними оптимального рівня. Якщо у короткостроковому періоді ціль щодо досягнення цінової стабільності та завдання щодо накопичення міжнародних резервів є несумісними, **пріоритетним є досягнення цінової стабільності.**

Стратегія валютних інтервенцій передбачає можливість Національного банку здійснювати валютні інтервенції у **чотирьох формах** – валютний аукціон, інтервенція за єдиним курсом, інтервенція за найкращим курсом та адресна інтервенція.

Доцільність використання тих чи інших форм інтервенцій визначається Національним банком в залежності від ситуації на міжбанківському валютному ринку. Проте на сьогодні, з огляду на необхідність мінімізувати вплив регулятора на напрям курсового тренду, при проведенні інтервенцій для накопичення резервів пріоритет надається тим формам інтервенцій, під час яких Національний банк не пропонує, а приймає запропоновану іншими учасниками валютного ринку ціну. Формами інтервенцій, в яких Національний банк виступає "прайс-тейкером", є валютний аукціон та інтервенції за найкращим курсом.

4. Валютні угоди на валютному ринку

Валютні операції (угоди) — це 1) операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті однієї країни; 2) операції, пов'язані із застосуванням валютних цінностей як засобу платежу при міжнародних розрахунках, з

передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; 3) операції, пов'язані з ввезенням, переказом і пересиланням на територію певної країни та вивезенням, переказом і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Форвардні операції

Одними з найбільш розповсюджених строкових торговельних операцій є операції “форвард”.

Операція “форвард” – це угода щодо купівлі-продажу базового активу (наприклад, іноземної валюти) за встановленою ціною в майбутньому.

Терміни форвардних угод стандартизовані та, як правило, не перевищують 12 місяців, найбільш поширеними є угоди на 1, 2, 3, 6, 9 та 12 місяців. На практиці ці періоди позначаються: 1М, 2М, 3М тощо. Оскільки форвардний ринок є міжбанківським, комерційні банки, крім стандартних термінів, самостійно використовують так звані короткі дати – “*short dates*” (до одного місяця) та ламані дати – “*broken dates*” (понад місяць), що не збігаються зі стандартними термінами. Однак ринок таких дат вважається менш ліквідним, ніж ринок зі стандартизованими термінами, а тому угоди мають разовий характер за домовленістю контрагентів.

Операції “своп”

Своп-контракт (від *Swap* – обмін) – це угода між контрагентами про обмін (один або кілька) певної кількості базових 140н.140140140проктів на визначених умовах у майбутньому. Як правило, за умовами угоди проводиться серія зустрічних платежів протягом періоду дії або один обмін у момент відкриття контракту з умовою проведення зворотної операції на час закінчення свопу. Умовні суми, які обмінюються в свопі, можуть бути однаковими або змінюватися.

Переваги у використанні угод “своп” перед чистими форвардними угодами:

- при здійсненні валютного “свопу” завдяки регулярному обміну компенсаційними виплатами значно зменшується валютний ризик, оскільки він розподіляється між учасниками угоди;

- використання “свопів” дає можливість забезпечити хеджування довгострокових операційних та економічних ризиків;

- з точки зору бухгалтерського обліку, валютні “свопи” класифікують як позабалансовий інструмент, що надає певні технічні переваги [3].

Будь-який контракт складається з трьох основних розділів:

- 1) предмет контракту (зазначаються суми, валюти, терміни платежів, здійснюються необхідні розрахунки);

- 2) умови анулювання “свопу”, ризики неплатежів тощо;

З) питання кредитування, відповідальність сторін, особливі умови.

Використання валютних “свопів” на світових фінансових ринках останнім часом значно зросло. На цьому сегменті ринку домінують транснаціональні банки, які виступають посередниками під час укладення угод. Найчастіше валютні “свопи” укладаються на американський і канадський долари, швейцарський франк, євро, японську єну та англійський фунт стерлінгів.

Ф’ючерсні контракти

Поширеним біржовим інструментом сучасних валютних ринків є ф’ючерсні контракти, які використовують з метою хеджування ризиків і для проведення спекулятивних операцій.

Ф’ючерсний контракт – це угода між продавцем або покупцем, з одного боку, і кліринговою палатою ф’ючерсної біржі, з іншого, про поставку (прийняття) стандартної кількості базових інструментів за узгодженою ціною на конкретну дату в майбутньому.

Для всіх контрактів встановлено щомісячні терміни виконання (днем виконання контракту є третя середа місяця) протягом найближчих 12 місяців, тобто ф’ючерсні контракти можуть укладатися максимально на 1 рік.

Опціони

Іншими інструментами строкового ринку, що мають широке розповсюдження та практичне застосування як серед інвесторів, так і серед спекулянтів, є опціони.

Опціон є своєрідною формою строкової угоди двох сторін – продавця (емітента) і покупця (власника опціону), внаслідок якої останній отримує право, але не зобов’язання, купити у першого або продати йому заздалегідь визначену кількість базового активу у визначений момент або протягом певного часового періоду в майбутньому за ціною, що встановлюється у момент укладання угоди.

Цю зафіксовану ціну називають ціною реалізації (виконання) опціону, або страйковою ціною (*strike price*).

Залежно від місця продажу опціони поділяють на біржові, що вільно перебувають в обігу, та позабіржові.

Біржові опціони (*traded options*) продають і купують опціонні біржі, які є своєрідними фінансовими інститутами, що стали невід’ємною складовою фінансового ринку економічно розвинутих країн. Найвідоміші з них: Лондонська фондова біржа, Лондонська міжнародна біржа фінансових ф’ючерсів і опціонів, Амстердамська біржа (Європейська опціонна біржа), Філадельфійська, Чиказька, Монреальська та інші.

На валютних ринках світу, у тому числі і на внутрішньому валютному ринку України **поточні валютні операції здійснюються у трьох основних формах:**

1) валютна угода **“тод”** (“*tod*” від 142 “*today*” – сьогодні): умовами даної валютної операції передбачено, що постачання валюти (зарахування на відповідний рахунок) має бути здійснено у день укладання угоди. Іншими словами, у цьому випадку дата укладання угоди та дата валютування співпадають. Дата валютування в угодах “тод” визначається як “Т”;

2) валютна угода **“том”** (“*tom*” від “*tomorrow*” – завтра): умовами даної валютної операції передбачається постачання іноземної валюти протягом наступного банківського дня з моменту укладання угоди. У цьому випадку дата валютування матиме вигляд “Т+1”;

3) валютна операція **“спот”** (від 142 “*spot*” – поточний, негайний): умовами даної угоди передбачена дата валютування “Т+2”, що означає, що іноземна валюта зараховується на відповідний рахунок на другий банківський день з моменту укладання угоди.

Протягом останніх 25–30 років широкого розвитку набув строковий сегмент світових валютних ринків, представлений валютними операціями “форвард”, ф’ючерсними контрактами, валютними опціонами, свопами, а також їхніми різновидами та комбінаціями.

6. Ринок кредитних ресурсів

Кредитний ринок – це сфера економічних відносин, де відбувається процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності та строковості. Він виник як закономірна реакція на потребу в додаткових фінансових ресурсах для здійснення процесу фінансового забезпечення підприємницької діяльності юридичних і фізичних осіб.

Необхідними умовами функціонування кредитного ринку є наявність кредиторів, що мають тимчасово вільні кошти, позичальників, які можуть вчасно і в повному обсязі виконати зобов'язання за кредитами, системи державного регулювання кредитного ринку, законодавчого і нормативного забезпечення. Надання вільних грошових коштів у позику має забезпечити кредитуру відповідний рівень доходу при задовільному ступені ризику неповернення і компенсувати втрачені можливості від інвестування коштів в інші активи.

Основні учасники кредитного ринку є кредитори, позичальники та держава.

Позичальниками на ринку кредитів виступають юридичні, фізичні особи і держава. При цьому залучати вільні грошові кошти на ринку

кредитів можуть як вітчизняні, так і іноземні позичальники. За специфікою надання кредитних послуг позичальників часто поділяють на такі категорії: населення, невеликі підприємства, корпорації, фінансові інститути (в тому числі комерційні банки), сільськогосподарські підприємства, державні установи та громадські організації.

Кредиторами на ринку кредитів виступають комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи та іноземні кредитори — національні й міжнародні фінансові інститути. Крім того, кредиторами можуть бути також нефінансові інститути, якщо вони дають змогу іншим суб'єктам ринку протягом визначеного періоду за певну плату користуватись їх грошовими коштами.

Держава здійснює управління грошово-кредитним ринком, регулює його діяльність і виступає позичальником на національному та міжнародному ринках. При цьому як регулюючу, так і інші функції на кредитному ринку вона виконує переважно через посередництво центрального банку.

Центральний банк, з одного боку, є агентом держави в реалізації її функцій на кредитному ринку, а з другого — кредитним центром банківської системи, яка складається з двох рівнів. На першому, вищому, рівні банківської системи знаходиться центральний банк, а на другому — комерційні банки, які здійснюють свою діяльність відповідно до чинного законодавства і до грошово-кредитної політики, що проводиться центральним банком.

Основними функціями банківської системи на кредитному ринку є трансформаційна та стабілізаційна функції. Залучаючи у одних суб'єктів ринку вільні грошові кошти і надаючи їх у позику іншим суб'єктам ринку, банки трансформують як терміни, розміри грошових капіталів, так і відповідні їм ризики. Стабілізаційна функція полягає в забезпеченні стабільності банків та грошового ринку і проявляється в створенні відповідної нормативної та законодавчої бази, а також у формуванні ефективного механізму державного контролю і нагляду за дотриманням законів та діяльністю банків у цілому.

Центральний банк забезпечує стабільність національної грошової одиниці та сприяє стабільності банківської системи країни. Основними функціями центрального банку на грошово-кредитному ринку є:

- розробка і реалізація грошово-кредитної політики держави;
- монопольне здійснення емісії національної валюти та організація її обігу;
- кредитне обслуговування банків другого рівня та держави;
- регулювання та нагляд за банківською діяльністю;
- встановлення правил проведення банківських операцій;
- ведення реєстру банків і ліцензування банківської діяльності.

Центральний банк виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування. Він також представляв інтереси держави в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співпраця здійснюється на рівні центральних банків.

Основними формами кредитних відносин є система державного кредиту, банківське кредитування, кредити, що надаються іншими фінансово-кредитними інститутами, та комерційне кредитування.

7. Економічна сутність державного кредиту, його роль у формуванні додаткових фінансових ресурсів держави і покритті бюджетного дефіциту

Державний кредит - це, з одного боку, кредит, який надається уряду, а, з другого боку, надання позики урядом. Історично, причинами розвитку державного кредиту була неспроможність уряду забезпечити видатки бюджету достатніми податковими надходженнями, в результаті чого він виступав в ролі позичальника ресурсів, здебільшого, на фінансовому ринку.

Державний кредит — специфічна ланка державних фінансів; він не має ні окремого грошового фонду (кошти, що мобілізуються з його допомогою, потрапляють, як правило, до бюджету), ні відокремленого органу управління; разом із тим він характеризує особливу форму фінансових відносин держави і тому виділяється в окрему ланку.

Державний кредит — це сукупність економічних відносин, що виникають між державою та фізичними або юридичними особами (фінансово-кредитними установами, корпораціями, іноземними урядами, міжнародними фінансовими організаціями і приватними особами) стосовно питання мобілізації додаткових грошових коштів на кредитній основі, тобто на умовах зворотності, строковості та платності, в процесі формування загальнодержавного фонду фінансових ресурсів, в яких держава може бути як позичальником, кредитором або гарантом.

У кредитних відносинах беруть участь кредитор і позичальник як юридично самостійні суб'єкти. При цьому позичальником звичайно є держава. З боку держави суб'єктами кредитних відносин можуть бути:

- Кабінет Міністрів України;
- органи місцевого самоврядування;
- Міністерство фінансів України (зокрема в особі Державного казначейства);
- Національний банк України.

З іншого боку, в державно-кредитні відносини як кредитори вступають громадяни та суб'єкти господарювання (банки, страхові компанії, акціонерні

товариства), котрі надають кредит державі під певні державні зобов'язання. Надання державі кредиту з боку юридичних і фізичних осіб здійснюється шляхом купівлі останніми облігацій державних позик та інших цінних паперів, що випускає держава.

В ролі забезпечення державного кредиту виступає все майно, що перебуває у власності держави, але обсяг застави в кредитній угоді між державою й підприємствами та населенням не вказується

Державний кредит буває таких видів:

– **внутрішній**, коли держава запозичує кошти у підприємств і населення власної країни;

– **зовнішній**, якщо держава робить запозичення на міжнародному рівні.

До основних **форм державного кредиту** належать:

1. Державні позики, які одержують на підставі кредитних угод.
2. Позики, які залучаються державними органами управління шляхом емісії та розміщення державних боргових цінних паперів.
3. Державні гарантії, що надаються урядом підприємствам і установам із метою залучення останніми кредитних ресурсів.
4. Вклади громадян в ощадні банки країни.
5. Інші форми.

Державні запозичення — основна форма державного кредиту, коли держава є позичальником. Для цих запозичень характерне те, що тимчасово вільні грошові кошти населення та суб'єктів господарювання залучаються до фінансування загальнодержавних потреб шляхом випуску й реалізації державних цінних паперів. Оформлення державних запозичень в Україні в основному здійснюється за допомогою двох видів цінних паперів — облігацій та казначейських зобов'язань (векселів).

Облігація (від лат. obligatio — зобов'язання) — найпоширеніший вид цінних паперів, боргове зобов'язання держави, за яким у встановлені терміни повертається борг і сплачується дохід у формі процента або виграшу. Вони можуть бути знеособленими (на покриття бюджетного дефіциту) і цільовими (на конкретні проекти). Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із процентами або виплачувати проценти протягом усього терміну користування позиковими засобами, а після закінчення цього терміну повернути і суму боргу.

Казначейські зобов'язання (векселі) мають характер боргового зобов'язання, спрямованого тільки на покриття бюджетного дефіциту. Тобто, на відміну від облігацій, кошти від продажу яких спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів або на спеціальні цілі, кошти від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення

бюджету. Вони підлягають реалізації тільки серед населення. Виплата доходу здійснюється у формі процентів або на дисконтній основі.

Тобто у цьому разі держава є кредитором.

Формою внутрішнього державного кредиту є мобілізація частини вкладів населення до державних запозичень через систему **Ощадного банку**, якщо банк належить до державних установ. Залучені кошти спрямовуються в дохідну частину бюджету. Однак, як правило, ощадні банки незалежно від форми власності діють на комерційних засадах і залучені кошти населення формують їхні кредитні ресурси, тому вилучення частини цих коштів на користь держави може негативно відобразитися на фінансових результатах їх діяльності.

На відміну від першої форми державного кредиту — державних запозичень — коли фізичні та юридичні особи купують цінні папери за рахунок власних тимчасово вільних грошових коштів, Ощадбанк надає державі кошти в кредит за рахунок залучених коштів без відома справжнього власника (населення). Аналогічно діють й комерційні банки, коли надають кредити своїм клієнтам. Крім того, частина ресурсів Ощадбанку може спрямовуватися на придбання державних цінних паперів.

Основні форми внутрішнього державного кредиту:

- державні позики,
- використання частини вкладів населення в ощадних установах,
- грошово-речові лотереї,
- використання коштів державного позичкового фонду.

Якщо уряд гарантує безумовне погашення запозичень і виплату процентів за позиками, зробленими нижчими за рівнем органами влади й управління або окремими суб'єктами господарювання, то йдеться про умовний державний кредит - **гарантовані запозичення**. У цьому випадку держава є гарантом. За гарантованими запозиченнями уряд несе реальну фінансову відповідальність тільки в разі неплатоспроможності платника.

Міжнародний державний кредит - сукупність відносин, в яких держава виступає на світовому фінансовому ринку як позичальником, так і кредитором. Ці відносини набувають форми державних зовнішніх запозичень. Вони здійснюються на тих самих умовах, що й внутрішні, тобто на умовах зворотності, строковості й платності. їх надання або погашення відбувається за рахунок бюджетних коштів або спеціальних урядових фондів. Суми отриманих зовнішніх позик із нарахованими процентами за ними включаються до державного боргу країни.

Державні зовнішні запозичення можуть надаватися як у грошовій, так і у товарній формах. Як правило, вони бувають середньо- або довгостроковими.

Грошові запозичення здійснюються у валюті:

- країни-кредитора;

- країни-позичальника;
- третьої країни.

8. Державний борг

Наслідком функціонування державного кредиту є поява державного боргу.

Державний борг - загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Законодавством деталізовано **цілі**, на які можна робити запозичення, отже державний зовнішній борг формують:

- позики на фінансування державного бюджету (переважно кошти, що позичені у міжнародних фінансових організацій) та погашення зовнішнього державного боргу;
- позики на підтримку стабільності національної валюти (поповнення валютних резервів);
- позики на фінансування інвестиційних та інституціональних проектів національної ваги;
- гарантії іноземним контрагентам щодо виконання контрактних зобов'язань у зв'язку з некомерційними ризиками;
- державні гарантії, що надаються Кабінетом Міністрів України для кредитування проектів, фінансування яких передбачено державним бюджетом України.

Основними причинами зростання державного боргу є:

- **бюджетний дефіцит.** Покриття первинного дефіциту бюджету призводить до здійснення запозичень для його фінансування. В результаті здійснюваних запозичень уряд створює державний борг;
- **рефінансування** вже нагромадженого боргу. В умовах, коли виплати по державному боргу з нарахованими процентами покриваються за рахунок нових запозичень має місце рефінансування боргу. При здійсненні рефінансування державний борг зростає на величину нарахованих процентів;
- **прийняття урядом на себе зобов'язань** інших суб'єктів перед третьою стороною, при чому, прийняття на себе такого зобов'язання може опосередковуватись випуском цінних паперів;
- **набрання сили угоди про гарантування повернення позики.** В даному випадку, уряд, виступаючи гарантом повернення позики, за умов, що позичальник не може за неї розрахуватися, змушений вважати таку

позику державним боргом. Фактично це випадки, коли опосередковані зобов'язання уряду перетворюються у прямі;

– **списання парламентом певних зобов'язань** третіх осіб на державний борг. Парламент країни може, на основі легітимної процедури, прийняти рішення про те, що певні суми заборгованості одних осіб перед третіми особами вважаються державним боргом;

– **зростання процентних ставок на ринку**. Від величини процентних ставок залежить сума нарахованих боргових зобов'язань, відповідно зростання процентних ставок на ринку призводить до зростання державного боргу, до потреби у рефінансуванні тощо;

– **здійснення запозичень для підтримки платіжного балансу**. В разі появи нерівноваги платіжного балансу країни, він має бути покритий зростанням державного боргу, або зростанням заборгованості приватного сектора. Підтримка платіжного балансу у борговий спосіб може здійснюватись: а) за для забезпечення споживання товарів критичного імпорту, без якого економічне зростання та підтримка завантаженості виробничих потужностей не можливі; б) за для підтримки номінального курсу національної валюти, що дало б змогу здійснювати споживання імпорту; в) здійснення антиінфляційних заходів (з МВФ), коли запозичення здійснюються для поновлення ресурсів центрального банку.

Розрізняють номінальну суму державного боргу та його реальну величину.

Номінальний борг визначається як величина заборгованості, виражена в грошовій формі в розрахунку на поточний період.

Реальний рівень боргу залежить від грошової політики центрального банку.

Оцінка обтяжливості країни державним боргом здійснюється на основі ряду показників, основними з яких є:

1) співвідношення боргу до ВВП, яке дозволяє оцінити боргову складову національної економіки. Прийнятним цей показнику вважається на рівні до 60%%;

2) співвідношення зовнішнього боргу до експорту, яке дозволяє визначити наскільки експортні надходження можуть покрити зовнішні боргові зобов'язання. Прийнятний рівень цього показника до 100%%;

3) співвідношення витрат з обслуговування державного боргу до експорту, - відображає, яка частина зароблених валютних надходжень країни повертається за кордон; прийнятний рівень - до 18%%;

4) частка видатків на обслуговування боргу в бюджеті, що відображає ту частку урядових видатків, яка спрямовується кредиторам; прийнятне значення - на рівні 15-25%%;

5) співвідношення платежів з обслуговування державного боргу до валових резервів центрального банку; цей показник відображає спроможність центрального банку країни здійснювати платежі в рахунок обслуговування боргу зі свої зовнішніх активів, нормальним вважається показник, що перебуває на рівні 25%%.

9.Гарантовані позики як форма умовного державного кредиту

Залежно від отримувача кредитних ресурсів державний борг може бути прямий та умовний (гарантований).

Прямий державний борг — це борг, що відображає обсяги позичених ресурсів, які надійшли в розпорядження уряду країни.

Умовний (гарантований) державний борг — це зобов'язання держави як гаранта повернення ресурсів кредитору в разі неплатоспроможності позичальника.

Виділяють наступну різновидність державного боргу:

Поточний борг — це загальна сума заборгованостей і відсотків за ними, що підлягають сплаті в поточному році.

Капітальний борг — це загальна сума заборгованості та відсоткових витрат, які мають бути сплачені за зобов'язаннями держави у визначені періоди.

Виходячи з того, що внутрішнім чи зовнішнім кредиторам заборгувала держава, державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній. Вважається, що наявність внутрішнього боргу є більш сприятливим явищем для фінансового розвитку країни, ніж нарощування зовнішніх запозичень.

Згідно **Закону України «Про державний борг та гарантований державою борг»**, граничним обсягом державного боргу є максимально допустимий обсяг державного боргу на кінець бюджетного періоду.

2. Граничним обсягом державних гарантій є максимально допустимий обсяг державних гарантій, що надаються протягом бюджетного періоду.

3. Граничні обсяги державного боргу та державних гарантій визначаються на кожний бюджетний період законом про Державний бюджет України.

4. Граничні обсяги державного боргу та державних гарантій визначаються у національній валюті. Перерахунок державного боргу в іноземній валюті у національну валюту на кінець бюджетного періоду

здійснюється за курсом гривні до іноземної валюти, який використовується під час розроблення проекту закону про Державний бюджет України.

5. Зіставлення граничного обсягу державного боргу та надання державних гарантій з їх фактичним обсягом на кінець бюджетного періоду здійснюється за курсом гривні до іноземної валюти, який використовувався у розрахунках до закону про Державний бюджет України.

6. Міністерство фінансів України за погодженням з Національним банком України може встановлювати граничний обсяг набуття у власність нерезидентами державних боргових цінних паперів.

Стаття 10. Облік державного боргу та гарантованого державою боргу

1. Ведення оперативного обліку державного боргу та гарантованого державою боргу здійснюється Міністерством фінансів України.

2. Ведення бухгалтерського обліку державного боргу та гарантованого державою боргу, а також складання бухгалтерської звітності здійснюється центральним органом виконавчої влади, що утворений для реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

3. Стан державного боргу та гарантованого державою боргу визначається на останній день звітного періоду та включає операції за цей день.

4. З метою забезпечення повноти та достовірності інформації з ведення обліку державного боргу та гарантованого державою боргу органи державної влади, підприємства, установи та організації подають зазначену інформацію Міністерству фінансів України на паперових і електронних носіях у порядку та за формою, що визначаються Міністерством.

5. Національний банк України веде облік валового зовнішнього боргу, що класифікується за основними секторами економіки: державне управління, органи грошово-кредитного регулювання, банки, інші сектори.

Для обліку валового зовнішнього боргу сектору державного управління Національний банк України використовує інформацію Міністерства фінансів України про стан державного боргу та гарантованого державою боргу, скориговану за ознакою резидентності кредитора.

Стаття 11. Контроль за станом державного боргу і наданням державних гарантій

1. Контроль за станом державного боргу і наданням державних гарантій здійснюють Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України.

2. Кабінет Міністрів України подає Верховній Раді України в складі річного звіту про виконання державного бюджету звіт про стан державного боргу та інформацію про надані державні гарантії.

3. Інформація про стан державного боргу та надані державні гарантії, а також обсяг платежів, здійснених у рахунок погашення і обслуговування державного боргу та виконання державою гарантійних зобов'язань, підлягає офіційному оприлюдненню щокварталу Міністерством фінансів України в засобах масової інформації у формі статистичного звіту, що включає відомості про:

- 1) стан державного боргу на кінець звітної періоду в розрізі типів боргових зобов'язань, типів кредиторів, валюти погашення, відсоткових ставок і строків погашення;
- 2) дотримання граничного обсягу державного боргу та граничного обсягу надання державних гарантій;
- 3) динаміку державного боргу протягом звітної та останніх п'яти років;
- 4) розмір платежів з погашення та обслуговування державного боргу і платежів з виконання державою гарантійних зобов'язань протягом звітної періоду;
- 5) відношення:
 - державного боргу до валового внутрішнього продукту;
 - платежів за державним боргом до:
 - валового внутрішнього продукту;
 - доходів державного бюджету за звітний рік.

10. Державний борг та показники оцінювання рівня його «безпеки»

У широкому розумінні під **борговою безпекою держави** розуміють певний рівень внутрішньої і зовнішньої державної заборгованості з урахуванням вартості обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень й оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втраті суверенітету та руйнуванню вітчизняної фінансової системи. У свою чергу, рівень боргової безпеки визначається багатьма факторами.

По-перше, ступінь боргової безпеки залежить від стану нормативно-правової бази, що регламентує формування та управління державним боргом, стратегію боргової політики країни.

По-друге, боргова безпека, визначається загальним обсягом, структурою (за джерелами запозичень, видами валют, умовами емісії, погашення та обслуговування) боргових зобов'язань, а також графіком їх погашення.

По-третє, рівень боргової безпеки прямо залежить від стабільності параметрів монетарної політики та динаміки економічного зростання. Більше того, необхідність обслуговування зовнішнього боргу може бути обтяжливим

фактором для збереження рівноваги платіжного балансу України та містить потенційну загрозу фінансовій безпеці держави.

По-четверте, боргова безпека визначається стабільністю політичного та економічного курсу країни. У вузькому розумінні боргову безпеку держави можна визначити як оптимальне співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями з урахуванням сумарної величини державного боргу та вартості обслуговування його складових. Звісно, вплив всіх факторів кількісно оцінити складно, особливо якісних, тому для аналізу стану державного боргу та боргової залежності країни використовується система певних індикаторів.

Зокрема, наприклад, Міністерство фінансів України у своїй діяльності вдається до аналізу таких **показників**, як співвідношення:

- обсягу державного боргу до ВВП (критичний рівень – 60%);
- обсягу державного боргу до доходів державного бюджету України (критичний рівень – 300%);
- платежів за державним боргом до ВВП (критичний рівень – 7%);
- планових платежів з обслуговування державного боргу до експорту товарів і послуг (критичний рівень – 20–25%);
- платежів за державним боргом до доходів Державного бюджету України (критичний рівень – 45%); – дисконтної вартості боргу до експорту (довгострокова платоспроможність (критичний рівень – 200– 250%);
- запланованих платежів з обслуговування боргу до суми бюджетних доходів (навантаження на бюджет (критичний рівень – 25–30%).

Тому, ми пропонуємо доповнити систему “боргових індикаторів” МВФ групами показників соціально-економічного та інвестиційноінноваційного розвитку. Зокрема, до **показників соціально-економічного розвитку** слід віднести такі:

- державний борг на душу населення;
- відношення приросту державного боргу до природного приросту населення, у %;
- відношення приросту боргу до приросту доходів населення, у %;
- відношення рівня заощаджень домогосподарств до боргу;
- співвідношення боргу і ВВП та частки працездатного населення;
- відношення приросту державного боргу до зміни рівня безробіття, у %.

Управління державним боргом - це комплекс заходів, спрямованих на підтримання оптимального боргового тягаря для бюджету та макроекономічної системи.

Управління державним боргом здійснюється щодо:

- 1) співвідношення державного боргу до ВВП;
- 2) строкової структури державного боргу;
- 3) щодо ставок дохідності в розрізі боргових інструментів;
- 4) складу власників державного боргу.

Основним імперативом політики управління державним боргом є максимальне відтермінування його остаточного погашення. Фактично це означає, що державний борг повністю ніколи не погашається, оскільки старі випуски покриваються за рахунок нових. В даному випадку, важливо, щоб ринок мав достатню переконаність у спроможності уряду обслуговувати майбутні нові запозичення. Поки така впевненість існує, використання якихось інших методів управління державним боргом чи залучення податкових надходжень для погашення боргових зобов'язань є зайвими.

Одним з найпростіших методів управління державним боргом є інфляція, яка знецінює реальну вартість державного боргу.

З метою відстрочення остаточного терміну погашення державного боргу здійснюється його рефінансування, тобто погашення попередніх позик за рахунок нових.

Рефінансування буває просте, коли на суму погашення боргових зобов'язань випускається нова емісія, і складне, коли при погашенні емітуються короткострокові облігації, а при погашенні нових короткострокових облігацій випускаються довгострокові і т.д. Однак різновекторне коливання процентних ставок на ринку в розрізі їх строковості ускладнює процес рефінансування. Наприклад, коли на ринку зростають процентні ставки по довгострокових цінних паперах, то орієнтація управлінців державним боргом на розміщення довгострокових боргових паперів може призвести до надмірного підвищення майбутньої вартості боргового тягаря.

У процесі управління державним боргом вирішують такі завдання:

- пошук ефективних умов запозичення коштів з точки зору оптимального співвідношення між відсотковими ставками і ризиками;
- недопущення неефективного та нецільового використання запозичених коштів;
- забезпечення своєчасної та повної сплати суми основного боргу та нарахованих відсотків;
- визначення оптимального співвідношення між внутрішніми та зовнішніми запозиченнями за умови збереження фінансової рівноваги країни;
- забезпечення стабільності валютного курсу та фінансового ринку країни.

Серед інструментів **управління державним боргом** розрізняють:

– **конверсію**, коли здійснюється зміна строків погашення та доходності за державними позиками. Основна мета конверсії - зменшити поточний борговий тягар, перекладаючи його на майбутнє;

– **консолідацію**, коли здійснюється об'єднання різних за формою чи за кредиторами боргових зобов'язань і на визначену суму емітуються якісно відмінні цінні папери;

– **своп боргу** (обмін боргу) на інші активи, як правило, на акції. Ідея використання цього інструменту полягає в тому, щоб зменшити борговий тягар, який накладається на бюджетну систему та економіку країни та перекласти ризики неотримання доходу у площину приватної ініціативи.

– **дефолт**. Однак як і дефолт, так і реструктуризація боргу негативно позначається на іміджі країни як позичальника, унеможливлюючи вихід на фінансові ринки у майбутньому.

– **відстрочка погашення**. Перенесення термінів виплати заборгованості. При цьому у даний період виплата доходів не проводиться.

Контрольні питання

1. Опишіть сутність діяльності валютного ринку.
2. Вкажіть основні тенденції функціонування сучасного валютного ринку.
3. Опишіть основні валютні інтервенції, їхню сутність.
4. Охарактеризуйте основні валютні угоди.
5. В чому сутність кредитного ринку та які функції він виконує?
6. Охарактеризуйте сегменти кредитного ринку відповідно до різних підходів.
7. Хто виступає об'єктом кредитного ринку? Наведіть приклади об'єктів для різних сегментів кредитного ринку.
8. Охарактеризуйте особливості використання внутрішніх джерел кредитування країни.
9. Охарактеризуйте основні методи управління державним боргом.
10. Охарактеризуйте боргову політику України.

Тести для самоперевірки:

1. Яку роль у державному кредиті відіграють держава, юридичні та фізичні особи:
 - а) держава – позичальник, а юридичні та фізичні особи – кредитори;
 - б) держава – кредитор, юридичні й фізичні особи – позичальники;
 - в) держава, юридичні та фізичні особи можуть бути як кредиторами, так і позичальниками?
2. До державних боргових зобов'язань належить:

- а) облігація та казначейський вексель;
- б) приватизаційне боргове зобов'язання та житловий чек;
- в) варіанти відповіді 1) і 2) правильні.

3. У чому полягає рефінансування державного боргу:

- а) погашенні попередньої державної заборгованості шляхом випуску нових позик;
- б) зміні дохідності позик;
- в) сплаті боргу за рахунок золотовалютних резервів країни.

4. Умовний державний борг – це:

- а) борг, який формується за рахунок іноземних кредитів, залучених іншими позичальниками під державні гарантії
- б) борг, що формується через залучення іноземних кредитів, безпосереднім позичальником за якими є держава, та випуск державних цінних паперів у вигляді зовнішніх державних позик
- в) накопичена прострочена заборгованість за основною сумою, процентними та іншими платежами, які підлягали сплаті згідно з графіком платежів, але фактично не сплачені
- г) Сума залучених та обслуговуваних іноземних кредитів банками

5. Прямий державний борг – це:

- а) борг, який формується за рахунок іноземних кредитів, залучених іншими позичальниками під державні гарантії
- б) борг, що формується через залучення іноземних кредитів, безпосереднім позичальником за якими є держава, та випуск державних цінних паперів у вигляді зовнішніх державних позик
- в) накопичена прострочена заборгованість за основною сумою, процентними та іншими платежами, які підлягали сплаті згідно з графіком платежів, але фактично не сплачені
- г) сума залучених та обслуговуваних іноземних кредитів банками

6. Борг сектору державного управління – це:

- а) зобов'язання перед міжнародними фінансовими організаціями, зарубіжними органами управління, банками та іншими зобов'язаннями, включаючи обсяги куплених нерезидентами на ринку України облігацій внутрішніх державних позик
- б) залучені та обслуговувані іноземні негарантовані кредити, гарантовані урядом приватні борги, обсяги накопиченої заборгованості за експортно-імпортними операціями з нерезидентами
- в) накопичена прострочена заборгованість за основною сумою, процентними та іншими платежами, які підлягали сплаті згідно з графіком платежів, але фактично не сплачені
- г) сума залучених та обслуговуваних іноземних кредитів банками

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ

1. Передумови виникнення та суть фінансів. Функції фінансів.
2. Поняття про фінансові ресурси підприємства.
3. Сутність фінансової політики держави, принципи її реалізації.
4. Типи фінансової політики, їхня залежність від видів економічної системи.
5. Фінансовий механізм та його роль в реалізації фінансової політики. Фінансові стимули та фінансові санкції.
6. Структура фінансової системи України.
7. Фінансовий контроль. Функції органів державної влади у контексті фінансового контролю.
8. Система державних фінансів України.
9. Економічна природа і функції бюджету.
10. Державний бюджет: функції, загальний та спеціальний фонди державного бюджету.
11. Етапи бюджетного процесу.
12. Джерела доходів державного бюджету.
13. Видатки державного бюджету.
14. Бюджетний устрій та бюджетна система. Єдиний казначейський рахунок.
15. Бюджетний дефіцит. Причини його виникнення. Способи подолання.
16. Місцеві бюджети – основа місцевих фінансів.
17. Доходи та видатки місцевих бюджетів України.
18. Міжбюджетні відносини. Податкове вирівнювання територій.
19. Необхідність створення та призначення державних цільових фондів. Принципи їх організації.
20. Загальнодержавні соціальні фонди та їх значення для забезпечення системи соціального страхування. Пенсійний фонд.
21. Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.
22. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві. Фонд України соціального захисту інвалідів.
23. Управління коштами загальнодержавних цільових фондів.
24. Фінанси домогосподарств.
25. Організаційно-правова характеристика суб'єктів підприємницької діяльності.
26. Особливості одноосібної форми ведення бізнесу, її позитивні і негативні сторони.
27. Особливості акціонерного товариства, його види, позитивні і негативні сторони кожного.
28. Особливості корпорації, як форми ведення бізнесу, її позитивні і негативні сторони.
29. Фінансові ресурси підприємства: джерела формування та напрями використання.
30. Сутність необоротних активів підприємства, складові необоротних активів.
31. Оборотні активи підприємства.
32. Формування фінансових результатів підприємства.

33. Фінансові ресурси некомерційних організацій.
34. Соціальне підприємництво.
35. Класифікація та функції податків.
36. Характеристика прямих і непрямих податків.
37. Характеристика основних елементів податкової системи.
38. Податкова пільга: види та процедура нарахування.
39. Загальнодержавні і місцеві податки.
40. Сутність спрощеної системи оподаткування.
41. Функції страхування. Суб'єкти страхових відносин: страховик, страхувальник, застрахований отримувач.
42. Форми і методи страхового захисту. Система страхових фондів.
43. Класифікація страхування за об'єктами і за ознакою ризику. Принципи обов'язкового і добровільного страхування.
44. Страхування кредитних і фінансових ризиків.
45. Особисте страхування, його сутність і значення в забезпеченні соціального захисту громадян. Види особистого обов'язкового і добровільного страхування.
46. Сутність та структура державного боргу, причини його виникнення.
47. Сутність та форми державного кредиту, причини його виникнення.
48. Сутність управління державним боргом, його основні цілі та базові показники оцінювання «безпечної» величини державного боргу.
49. Сутність державних гарантій, порядок їх надання.
50. Сутність, значення та основні тенденції сучасного фінансового ринку, його структура.
51. Сутність та основні тенденції сучасного кредитного ринку (ринку позик).
52. Сутність та основні тенденції сучасного фондового ринку.
53. Види цінних паперів.
54. Сутність та основні тенденції сучасного валютного ринку.
55. Причини виникнення і мета діяльності міжнародних організацій.
56. Міжнародні фінансові інститути.
57. Міжнародний валютний фонд (МВФ).
58. Світовий банк (СБ).
59. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР).
60. Організація об'єднаних націй (ООН).
61. Європейський Союз (ЄС).
62. Міжнародні інвестиції, функції, види, основні тенденції міжнародного інвестування.
63. Тенденції інвестування в економіку України.
64. ТНК: класифікація й види.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

Форма підсумкового семестрового контролю – екзамен

Модуль 1			Модуль 2			Підсумковий контроль		Разом з дисципліни
Аудиторна та самостійна робота			Аудиторна та самостійна робота					
Теоретичний курс (тестування)	Практична робота		Теоретичний курс (тестування)	Практична робота				
15	20		15	25		25		100
№ лекції	Вид робіт	Бал	№ лекції	Вид робіт	Бал	Теоретичний курс	10	
Лекція 1	Пр.зан. №1	5	Лекція 9-10	Пр.зан. №5	4	Практичне завдання	15	
Лекція 2			Лекція 11-12	Пр.зан. №6	4			
Лекція 3	Пр.зан. №2	5	Лекція 13-14	Пр.зан. №7	4			
Лекція 4			Лекція 15-16	Пр.зан. №8	4			
Лекція 5-6	Пр.зан. №3	5	Лекція 17-18	Пр.зан. №9	4			
Лекція 7	Пр.зан. №4	5		ІНДЗ	5			
Лекція 8								

Відповідність шкал оцінювання університету, національної шкали та шкали ЄКТС

Сума балів	Оцінка ECTS		Оцінка за національною шкалою	
			Екзамен	Залік
90-100	A	відмінно	відмінно	зараховано
82-89	B	дуже добре	добре	
75-81	C	добре		
67-74	D	задовільно	задовільно	
60-66	E	достатньо		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	незадовільно	незараховано

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Навчально-методичне забезпечення

1. Методичні рекомендації для проведення практичних занять з навчальної дисципліни «Фінанси» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти усіх форм навчання за освітньо-професійними програмами економічних спеціальностей / Укладач: І.Ю. Крамар. Тернопіль: ТНТУ. 2022. 32 с.

2. Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Фінанси» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти усіх форм навчання за освітньо-професійними програмами економічних спеціальностей/ Укладач: І.Ю. Крамар. Тернопіль: ТНТУ. 2022. 24 с.

Рекомендована література

Базова

1. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

4. Закон України "Про підприємництво" від 07.02.1991 № 698-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12>

5. Фінанси (державні, корпоративні, міжнародні) [підручник] /За ред. В.О. Онищенко, А.Ю. Бережна, Л.О. Птащенко, І.Б. Чичкало-Кондрацька. К.: ЦНЛ. 2019. 600 с.

6. Луніна І.О. Публічні фінанси в макроекономічній політиці зростання : монографія / Інна Олександрівна Луніна ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2020. 440 с.

7. Актуальні проблеми фінансового управління: глобальні тенденції і національна практика: Монографія / за ред. Т.І.Єфименко. К.: ДННУ «Акад.фін.управління», 2018. 496 с.

8. Розвиток фінансів державного сектору економіки України / В. П. Кудряшов, О. М. Іваницька, Р. Л. Балакін та ін. ; за ред. О. М. Іваницької, В. П. Кудряшова. К.: ДННУ “Акад. фін. управління”, 2016. 239 с. (електронне видання)

9. Актуальні проблеми розвитку системи управління державними фінансами: євроінтеграційний контекст / за ред. Т.І. Єфименко; ДННУ “Акад. фін. управління”. К., 2016. 496 с.

Допоміжна

1. Державне управління фінансовою системою України: концепція нової інноваційної моделі : монографія / В. В. Сухонос, Ю. В. Гаруст, В. В. Миргород-Карпова. Суми : Сумський державний університет, 2022. 212 с.

2. Базилевич В.Д. Цінні папери. Практикум: Навчальний посібник / В.Д. Базилевич. К.: ЦУЛ. 2013. 791 с.

3. Державні фінанси / [Булгакова С.О., Василенко Л.І. та ін.]; Навч. підручник для студ. ВНЗ. К.:АВТ, 2014. 389с.

4. Макаренко М.І. Міжнародні фінанси: Навчальний посібник / К.: ЦУЛ, 2016. 548 с.

5. Ніколаєва О.М. Місцеві фінанси: Навчальний посібник/К.: ЦУЛ, 2017. 354с.

7. Інформаційні ресурси

Сторінка курсу в А-Tutor (ID: 2113). URL: <https://dl.tntu.edu.ua/index.php>

Адреси бібліотек:

1. *Науково-технічна бібліотека ТНТУ:*

Україна, 46001, м. Тернопіль, вул. Руська 56, корпус №2

<http://library.tntu.edu.ua/>

2. *Обласна універсальна наукова бібліотека:*

46020, Тернопіль, Шевченка, 15

<http://www.library.te.ua>

Інтернет ресурси:

1. <http://portal.rada.gov.ua/> - офіційний сайт Верховної Ради України.

2. <http://www.minfin.gov.ua/> - офіційний сайт Міністерства фінансів України.

3. <http://www.bank.gov.ua/> - офіційний сайт Національного Банку України.

4. <http://ukrstat.gov.ua> - офіційний сайт Державного комітету статистики України.

5. <http://ua-ekonomist.com/> - український журнал Економіст.

6. <http://www.imf.org/> - офіційний сайт Міжнародного валютного фонду.